

НБП НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА
Часопис Криминалистичко-полицијске академије из Београда

ИЗДАВАЧ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд, Цара Душана 196, Земун

ЗА ИЗДАВАЧА
Проф. др Слободан Петровић, декан

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР
Проф. др Драгољуб Кавран, Правни факултет, Београд, председник
Проф. др Клаус Роксин (Claus Roxin), Правни факултет, Минхен
Проф. др Александар Јаковлевич Сухарев, Институт за учвршћивање законитости и
правног поретка Генералног тужилаштва Русије, Москва
Проф. др Милан Пагон, Факултет за полицијско-безбедносне науке, Љубљана
Доц. др Слађана Тасева, Полицијска академија, Скопје
Проф. др Ђорђе Ђорђевић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др Ђорђе Игњатовић, Правни факултет, Београд
Проф. др Милан Милошевић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др Остоја Крстић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др Бобан Милојковић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Доц. др Саша Мијалковић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

УРЕДНИК
Проф. др Ђорђе Ђорђевић

ГРАФИЧКИ И ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК
Милан Перовановић

ПРЕВОД РЕЗИМЕА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
Јелена Панца

АДРЕСА
НБП Наука • безбедност • полиција
Криминалистичко-полицијска академија
11 080 Београд, Цара Душана 196, Земун
РЕПУБЛИКА СРБИЈА

ТИРАЖ
300 примерака

ШТАМПА
INPRESS, Београд

Часопис излази три пута годишње.
Први број је објављен 1996. године,
Год. 1, број 1 (1996)

UDK 351.74

ISSN 0354-8872

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА, БЕОГРАД – РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE – THE REPUBLIC OF SERBIA

НБП

НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА
SCIENCE • SECURITY • POLICE

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, 2006

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ/ARTICLES

Мирослав Живковић

ТАЈНОСТ ПИСАМА ПРЕМА НОВОМ УСТАВУ СРБИЈЕ И ПОСЕБНА ДОКАЗНА РАДЊА ТАЈНОГ ЗВУЧНОГ И ОПТИЧКОГ НАДЗОРА	3
SECURITY OF LETTERS ACCORDING TO THE NEW CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND COVERT AUDIO-VISUAL SURVEILLANCE.....	16

Јован Ђирић

СЛУЧАЈ МИРАНДА И ЊЕГОВЕ РЕПЕРКУСИЈЕ НА КАЗНЕНУ РЕАКЦИЈУ ДАНАС	17
THE MIRANDA CASE AND ITS CONSEQUENCES FOR PENAL REACTION TODAY	37

Зоран Јевтовић

ТЕРОРИЗАМ И МЕДИЈСКИ РАТ	39
TERRORISM AND MEDIA WAR	63

Мирослав Жаберл, Драган Арлов

КВАЛИТЕТ ИСТРАГЕ ПОВОДОМ НЕЗАКОНИТЕ УПОТРЕБЕ СРЕДСТАВА ПРИНУДЕ	65
QUALITY OF INVESTIGATION OF ILLEGAL USE OF COERCIVE MEASURES	80

Младен Бајагић, Срђан Милашиновић

ВЕРСКИ СУКОБИ КАО САВРЕМЕНА ПРЕТЊА БЕЗБЕДНОСТИ.....	81
RELIGIOUS CONFLICTS AS A MODERN THREAT TO SECURITY.....	100

Зорица Вукашиновић Радојичић

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА И ПРОФЕСИОНАЛИЗАЦИЈА ПОЛИЦИЈЕ.....	101
LEGAL STATUS OF POLICE OFFICERS AND PROFESSIONALIZATION OF POLICE.....	118

ИСТРАЖИВАЊА/RESEARCHES

Ђорђе Игњатовић

КРИМИНАЛИТЕТ КОЈИМ СЕ УГРОЖАВА БЕЗБЕДНОСТ ПРИПАДНИКА ПОЛИЦИЈЕ – РЕЗУЛТАТИ И ИСКУСТВА ЈЕДНОГ ИСТРАЖИВАЊА.....	123
RESULTS OF THE RESEARCH ON ASSULTS ON POLICE OFFICERS.....	152

Небојша Теофиловић, Татјана Теофиловић

ОРУЖЈЕ И БЕЗБЕДНОСТ ГРАЂАНА У СРБИЈИ	153
FIREARMS AND SAFETY OF CITIZENS IN SERBIA	166

ПРИЛОЗИ/_____

Данијела Спасић

АНАЛИЗА ПОДАТАКА О ПРОСТИТУЦИЈИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 2001-2005. године	169
ANALYSIS OF PROSTITUTION DATA IN THE REPUBLIC OF SERBIA FOR THE PERIOD 2001-2005	181

ПРИКАЗИ/_____

Милан Милошевић

Проф. др Трајан Гоцевски; доц. др Оливер Бакрески; др Стојан Славевски: ЕВРОПСКА УНИЈА КРОЗ ПРИЗМУ ЕВРОПСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ	185
---	-----

Зоран Кесић

Алија Рамљак и Миодраг Симовић: ВИКТИМОЛОГИЈА	191
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ.....	199

ЧЛАНЦИ

ТАЈНОСТ ПИСАМА ПРЕМА НОВОМ УСТАВУ СРБИЈЕ И ПОСЕБНА ДОКАЗНА РАДЊА ТАЈНОГ ЗВУЧНОГ И ОПТИЧКОГ НАДЗОРА

Проф. др Мирослав Живковић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У раду се приказује и анализира међународна и унутрашња правна регулатива која се односи на тајност писма и других средстава општења. Под овим средствима подразумевају се телефонске и електронске (рачунарске) комуникације укључујући ту и обичне, усмене разговоре. Акценат у анализи је на новом Уставу Србије и његовим одредбама о људским правима. Поред члана 41 који директно регулише разматрано питање анализирају се и друге одредбе Устава које имају индиректан утицај на законску регулативу. У раду се посебно разматра питање уставних и законских основа за ограничење тајне писма са освртом на упоредноправна решења.

Кључне речи: *тајност писама; људска права; ограничење права; прислушкивање; криминал.*

I

Током двадесетог века, а нарочито у његовој другој половини идеологија либерализма, демократије и људских права остварила је доминацију над конкурентском социјалистичком идеологијом. Либерализам је достигао врхунац победом Запада у хладном рату и распадом Совјетског савеза почетком деведесетих година двадесетог века. Правни израз доминације либералистичке идеологије налазимо у уставима и законодавству како западних земаља, тако

и земаља тзв. „транзиције”. Што се тиче људских права њихов каталог се све више шири, а поједина права се уређују и процесно гарантују. То се нарочито односи на права која гарантују личну слободу, поједина права личности и право приватности.

Уопштене и начелне одредбе устава о овим правима по правилу предвиђају и могућност њиховог ограничења уколико је то неопходно у циљу вођења кривичног поступка или одбране и безбедности земље, односно демократског поретка. Ретки су уставни чланови чије су норме, у овим питањима, засноване на неизбалансираним захтевима индивидуалних и општих интереса, односно интереса за обезбеђењем људских слобода и права и интереса за осигурањем опште безбедности грађана и репресијом над криминалом. Начелни карактер уставних норми помогао је уставотворцима да избегну замку једностраности и неизбалансираности у овим питањима.

Сасвим је друга ситуација када је реч о законодавству и судској пракси. Законодавац пред собом има конкретан и деликатан задатак да нормативно изрази равнотежу различитих друштвених потреба и интереса, при чему су неки државни и друштвени интереси супротни, или барем могу бити супротни индивидуалним интересима. Због тога је задатак законодавца тежи, а могућност да идеолошке једностраности и политичка коњукура утичу на лоша законодавна решења већа. Исто се још и више односи на судску праксу која је у овим питањима била веома колебљива, чак и каприциозна између аргумента „државног или друштвеног разлога“ и аргумента заштите људских слобода и права. Укупно гледано, може се рећи да је у Европи идеолошки и правни амбијент у коме су деловали полиција и правосудје у неколико последњих деценија двадесетог века био спутавајући, а да је аргумент – начело заштите људских слобода и права био идеолошки тако високо уздигнут да је почео да угрожава и саму безбедност државе и безбедност појединца. У пракси се показало да обични, мирни грађани имају најмање потребе да се ради заштите својих интереса позивају на начело неприкосновености људских слобода и права, док су криминалци, укључујући и оне највеће, као што су вође и организатори различитих мафија и банди, постали главни и непредвиђени бенефицијари наведених уставних права. Јачање организованог криминала и тероризма (у Немачкој и Италији још седамдесетих година двадесетог века) почело је постепено да освешћује законодавце и судије да се тражењу равнотеже између наведених аргумената начела мора прићи тако да се примат да потребама праксе, што је у конкретним друштвеним приликама значило – потреби заштите друштва од организованог криминала и тероризма.

У почетку су већа правна овлашћења дата службама безбедности (цивилним и војним контраобавештајним службама) у сузбијању политичких

деликата. Ова овлашћења су, у ствари, само легализовала уобичајене полицијске поступке који су у пракси већ дуго примењивани у циљу утврђивања и разјашњавања индиција. Међутим, проблем је био у томе што је са становишта важеће кривичне процедуре било нејасно да ли тако добијена сазнања могу послужити као доказ у кривичном поступку. У оквиру западних земаља постојала је различита полицијска и судска пракса у односу на ово питање. У неким земљама, посебно оним англосаксонског правног система (нпр. В. Британија), не само службе безбедности већ и криминалистичка полиција примењивале су различите специјалне техничке истражне мере према начелу истражне слободе по коме је „свака метода допуштена ако није изричито забрањена“. Судови у овим земљама су под притиском потребе заштите државе и друштва прихватили доказну вредност метода образлажући то приматом начела материјалне истине и одсуством директне законске забране. Надаље се у прилог овом ставу тврдило да нове, тајне техничке методе надзора осумњичених или трећих са њима повезаних лица, нису ништа друго до „технички усавршене класичне полицијске мере опсервације које се примењују већ деценијама па и вековима још из времена полицијске државе“.

У земљама континенталног права афирмација овакве праксе је била тежа, али је и у њима наилазила на разумевање, нарочито после крупних криминалних или терористичких догађаја каквих је у Немачкој и Италији крајем седамдесетих година двадесетог века било у вези тзв. Црвених бригада. Јачање организованог криминала на међународном нивоу деведесетих година двадесетог века и нарочито терористички акт у САД на Светски трговински центар из основа су изменили идеолошки амбијент у односу на ово питање, а постепено се мења и правни оквир.

II

Правна регулатива личне слободе и права на приватност после Другог светског рата више није само национална.

Још је Универзална декларација о људским правима Уједињених нација из 1948. у члану 12 утврдила да: „... нико не може бити изложен произвољном мешању у приватни живот, породицу, стан, преписку, нити нападима на част и углед“.

Међународним пактом о грађанским и политичким правима из 1966. у члану 17 каже се: „Нико не може бити предмет самовољних или незаконитих мешања у његов приватни живот, у његову породицу, у његов стан или његову преписку, нити незаконитих повреда нанесених његовој части или његовом углед“.

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода из 1950. (ДЗ Србије и Црне Горе ратификовала је ову Конвенцију децембра 2003) у члану 8 каже: „да свако има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке“. У ставу 2 истог члана утврђује се да се законом ово право може ограничити у интересу националне безбедности, јавне безбедности, *економске добробити земље*, ради спречавања нереда или криминала, *заштити здравља или морала* или ради *заштите права и слобода других*.

Наведени међународни извори готово истоветно дефинишу право на приватни живот и приватност схватајући ово право широко, тако да оно обухвата не само лични већ и породични живот, као и заштићеност стана и преписке, док Међународни пакт томе додаје и заштићеност части и угледа. За потребе овога рада посебно је интересантно питање дистинкције између самовољног и незаконитог мешања у наведена права, као и питање шта се све подразумева под појмом заштићеног добра преписке. Док Универзална декларација говори о забрани произвољног мешања у приватни живот, Међународни пакт говори и о самовољном и о незаконитом мешању, што подразумева допуштеност законитог мешања, тј. права суверених држава да самостално националним законодавством уреде случајеве и услове у којима је могућ законити продор у сферу личне слободе у циљу заштите слободе и безбедности других лица, друштва или потреба кривичног поступка.

Наведени међународни акти усвојени су у време када техника још увек није била толико унапредовала да би омогућила електронске комуникације а тиме ни њихово електронско праћење. Наведени међународни извори говоре само о заштити „преписке“ а не и о заштити телефонских и других електронских комуникација. Аналогно томе поставља се питање да ли се могућност продора у приватни живот у односу на преписку односи и на телефонске и друге комуникације или је у овом другом случају реч о правној празнини у наведеним међународним документима.

За тумачење овог случаја од значаја је и мишљење Европског суда за људска права који је изразио становиште да су специјалне истражне технике присмотре, прислушкивања, рачунарске обраде итд. дозвољене уколико су неопходне и пропорционалне.¹ Кроз судску праксу Европског суда, праксу највиших националних судова и стандарде уграђене у законодавство, постепено су се искристалисала следећа начела, односно стандарди² када је реч о дозвољеном продору у сферу људских права:

¹ Види шире др М. Милошевић, *Посебне доказне радње којима се задире у право на приватност – Позитивно правни и ујоредно правни аспекти*, Безбедност, бр. 1/07.

² Види шире др Б. Бановић, *Посебне методе откривања и доказивања најтежих кривичних дела*, у Зборнику Нова решења у кривичном законодавству и досадашња искуства у њиховој примени, 43. Редовно годишње саветовање Удружења за кривично право и криминологију Србије и Црне Горе.

1. легалитет (посебне истражне радње морају имати изричит законски основ)
2. оправданост (постојање одређеног степена сумње)
3. супсидијерност (посебне истражне радње се могу применити само ако се циљ не може постићи другим блажим средствима)
4. пропорционалност (интензитет посебних радњи мора бити пропорционалан друштвеној опасности криминалних активности)
5. безбедност (прикупљени подаци чувају се на начин који спречава неовлашћен приступ и откривање)
6. судски надзор (само суд може одобрити примену посебних радњи)
7. привременост (посебне радње су временски ограничене и релативно краткотрајне)

За наведене стандарде залаже се и Резолуција 16 Конгреса Међународног удружења за кривично право из 1999. одржана у Будимпешти. Према ставу који је изражен у Резолуцији сазнања добијена путем специјалних истражних техника представљају валидан доказ у кривичном поступку уколико су поштовани наведени стандарди.

По схватању Европског суда државе морају да предвиде ефикасне механизме за спречавање злоупотребе специјалних овлашћења. У том циљу законодавцима се препоручује да уреде питања о кругу лица према којима могу бити предузете посебне истражне мере, природи кривичних дела, временској граници, условима за састављање записника о забележеној комуникацији, начину њихове контроле и разлозима за брисање и уништавање снимака.³

Прве одлуке Европског суда подстакле су националне државе на новелирање полицијских и кривичнопроцесних закона, тако да данас већина европских земаља има релативно детаљну регулативу посебних, тајних, техничких мера надзора односно истраге.

Паралелно са процесом изградње националних законодавстава дошло је и до доношења нових међународних извора о овом питању. Акценат у новим међународним изворима, међутим, више није на гарантовању права на личну слободу, приватност и тајну личне комуникације, већ на утврђивању могућности ограничења тих права (односно продора у њих). Први међународни документи који садрже одредбе о посебним, тајним, техничким, истражним (доказним) радњама су:

³ др Г. Илић, *Одсјужање од нејовредивости тајне писма*, РКК бр. 1/2003, стр. 25, који наводи образложење одлуке којом је Европски суд осудио Француску (одлука CEDH од 24.04.1990); о посебним решењима која у Француској важе за организовани криминал види др Г. Илић, *Француско право пред изазовом организованог криминала*, Ревизја за криминологију и кривично право, бр. 2/2004.

1. Конвенција УН против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци из 1988. године. У чл. 11 ове Конвенције предвиђена је техника контроле испоруке као посебна истражна радња.⁴

2. Конвенција УН против транснационалног организованог криминалитета из 2000. (ратификована од стране наше земље 2001, „Сл. лист СРЈ“, Међународни уговори бр. 6/2001). У чл. 20 који носи наслов „Посебне истражне технике“ предвиђене су и конкретно набројане и друге тајне и техничке мере осим контролисане испоруке која је ипак издвојена у набрајању, вероватно зато што је најмање продорна и тиме најмање деликатна.

3. Конвенција Савета Европе о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом из 1991. која у чл. 4 предвиђа да се путем закона могу утврдити мере које се односе на праћење и осматрање, надзор телекомуникација, приступ рачунарским системима итд.

4. Препорука Комитета министара Савета Европе (Rec (2005)10) према којој специјалне истражне технике могу да се користе не само када постоји довољан разлог да се верује да је учињен тежак криминал, већ и када је он у припреми и то како према одређеним, тако и према још увек неидентификованим појединцима и групама.

5. Препорука 1402 из 1999. Савета Европе која се односи на контролу државних служби безбедности предвиђа да „унутрашње службе безбедности не би требало да буду овлашћене за извршавање задатака криминалистичке полиције, да воде истраге, да хапсе и притварају, нити би требало да буду укључене у борбу против организованог криминала, осим у случајевима када организовани криминал представља јасну опасност по слободни поредак демократске државе, а због високог ризика од злоупотребе ових овлашћења, као и да би се избегло „дуплирање“ уобичајених полицијских активности“.⁵

Суштина препоруке је у томе да се службе безбедности што строже разграниче од криминалистичке полиције, па ипак препорука дозвољава један важан изузетак који се односи на организовани криминал, односно случај када он представља јасну опасност по поредак слободне демократске државе.

III

Када се тема овога рада размотри са становишта унутрашњег права треба поћи од устава као највишег правног акта. Нови Устав Републике Србије из новембра 2006. уноси неке мање измене у досадашњи правни режим. Према чл.18 ст.1 Устава „људска и мањинска *права* зајемчена Уставом *нейосредно*

⁴ Види шире др Б. Бановић, наведено дело, стр. 371

⁵ др М. Милошевић, наведено дело, стр. 17.

се примењују“. Према ст. 2 истог члана *Уставом се јемче*, и као таква, *непосредно се примењују* људска и мањинска *права зајемчена* 1. општеприхваћеним правилима међународног права, 2. потврђеним међународним уговорима и 3. законима. Овом одредбом се заправо људска права утврђена међународно-правним изворима наведеним под тач. 1 и 2 инкорпорирају у унутрашњи правни систем и то као права уставног ранга. У наведеном ставу уставотворац је учинио правно-технички пропуст када је истом формулацијом обухватио међународно-правне изворе и сасвим сувишно закон, мада је сасвим јасно да се закони „уставом јемче, и као такви, непосредно примењују“, на основу других одредаба устава с обзиром да су закони главни и непосредни извор права у свим правним системима европско-континенталног права.

У чл. 18 ст. 3 Устава говори се о начину тумачења одредаба о људским и мањинским правима. У овом ставу се каже „Одредбе о људским и мањинским правима тумаче се у корист унапређења вредности демократског друштва, сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење“. И овај став садржи извесне правно-техничке недоречености, при чему је и целисходност садржине саме одредбе спорна. Пре свега, није јасно да ли се наведено правило о начину тумачења односи само на права зајемчена Уставом и са њима изједначена права зајемчена општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима или се наведено правило тумачења односи и на права зајемчена законима, која се такође помињу на крају прве реченице другог става чл. 18 Устава. Уколико би се правило о начину тумачења одредаба о људским и мањинским правима из чл. 18 ст. 3 Устава односило и на права зајемчена законима, оно не би било адекватно природи ових права, јер она имају правни основ у унутрашњем праву, па је нелогично да се одредбе унутрашњег права тумаче *искључиво* „сагласно важећим међународним стандардима...“, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење“. Када је реч о тумачењу одредаба о људским правима мора се правити разлика да ли је реч о правима зајемченим: 1. уставом, 2. међународно-правним изворима који се према уставу инкорпорирају у унутрашње право и непосредно примењују или 3. законима.

Само се у односу на правне изворе из тач. 2, тј. међународно-правне изворе, може прихватити правило о примату важећих међународних стандарда, док ово правило у односу на изворе из тач. 1 и 3 (Устав и закони) по природи ствари има другачији смисао и ранг у дијапазону многобројних средстава (аргумената) тумачења. Дикција чл. 18 ст. 3 је непрецизна у том смислу да се стиче утисак да је тумачење у корист унапређења вредности демократског друштва, сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење, стекло карактер

привилегованог средства тумачења, што се не може прихватити, како с обзиром на изнете конкретне разлоге, тако ни са становишта опште теорије тумачења. Било би боље да је стручни редактор текста Устава опрезније стилизовао наведену одредбу у смислу да ће се при тумачењу уставних одредаба о људским правима имати у виду и „важећи међународни стандарди“, а посебно у случају када је реч о правилима која су истовремено (или искључиво) зајемчена међународно-правним изворима. Изгледа да је општа тежња уставотворца да што боље зајемчи људска права и да их заштити у духу међународних стандарда довела до извесних правних поједностављења, недоследности и нелогичности које квари општи утисак о правно-техничкој дотераности текста Устава.

Питање ограничења људских права регулише се у чл. 20 Устава. У ст. 1 овог члана се каже „Људска и мањинска права зајемчена Уставом могу законом бити ограничена ако ограничење допушта Устав, у сврхе ради којих га Устав допушта, у облику неопходном да се уставна сврха ограничења задовољи у демократском друштву и без задирања у суштину зајемченог права“. У ст. 2 истог члана се каже: „Достигнути ниво људских и мањинских права не може се смањивати“.

Као прво, треба приметити да Устав не садржи општу одредбу којом дозвољава да се сва или барем одређена врста права законом ограниче под одређеним условима. Напротив, Устав полази од знатно рестриктивнијег критеријума да људска права зајемчена Уставом могу бити ограничена ако (што у ствари значи само ако) ограничење допушта Устав (тј. нека конкретна одредба Устава у односу на неко конкретно уставно право). Пошто се према чл. 18 Устава људска права зајемчена Уставом непосредно примењују, сва она права која су предвиђена, а самим тим и зајемчена Уставом, не могу се законом ограничити, уколико такво ограничење није изричито предвиђено (допуштено) неком конкретном одредбом Устава. Да ли је уставотворац заиста хтео овако рестриктивно решење или је оно производ непажљиве стручне редакције текста, тешко је рећи. У сваком случају, с обзиром да Устав изричито предвиђа (допушта) могућност законског ограничења права само за неколико конкретних права, произашло би да је тренутно читав низ одредаба у различитим законима неуставан.

У чл. 20 ст. 2 нови Устав каже да се „достигнути ниво људских и мањинских права не може смањивати“. Уколико ова одредба има правни, а не само начелан, деклараторно-идеолошки карактер, то би значило да се ниједно конкретно већ зајемчено људско право и његов ниво не могу смањити, без обзира на конкретне друштвене потребе или чак императиве. Могуће је, међутим, да конкретне друштвене потребе заштите безбедности појединца или политичке заједнице, односно демократског поретка захтевају привремено или трајно увођење законских ограничења неких уставних права грађана. Борба против тероризма и организованог криминала подразумева управо законско ограничење неких људских права, у односу на поједина лица и с обзиром на одређену врсту деликата.

У чл. 20 ст. 3 Устава каже се да су сви државни органи а нарочито судови дужни да воде рачуна о суштини права које се ограничава, важности сврхе ограничења, природи и обиму ограничења, односу ограничења са сврхом ограничења и о томе да ли постоји начин да се сврха ограничења постигне мањим ограничењем права. Ако се остави по страни непотребна аналитичност и опширност ове одредбе, може се приметити да је начело супсидијерности у увођењу ограничења људских права на овај начин добило уставни карактер.

У својој тежњи да што шире и доследније заштити људска права стручна редакција текста Устава отишла је предалеко у још једној непримереној формулацији. У вези са чл. 20 ст. 1 Устава поставља се питање да ли се људска права увек могу ограничити без задирања у суштину зајемченог права. Мада је то у појединим ситуацијама несумњиво могуће, у начелу је немогуће ограничити неко право, а не задрети у његову суштину. Како рецимо ограничити право на тајност писма и других средстава општења а не задрети у суштину овог права, тј. тајност писма или телефонског разговора. Очито је и овде редактор Устава подлегао идеолошким императивима доктрине апсолутизације људских права на рачун правне логике и коректне правно-техничке стилизације. Када је реч о законском прописивању начина остварења зајемчених људских права, још би се некако и могао прихватити захтев (чл. 18 ст. 2 Устава) да начин остварења не би смео да утиче на суштину зајемченог права. Редактор Устава је, међутим, ригорознији, он каже: „при чему закон ни у ком случају не сме да утиче на суштину зајемченог права“. Међутим, једно је начин остварења права, јер начин остварења заиста не би требало да негира само право, барем не у већој мери, а друга је ствар ограничење права, које по самој логици овог појма нужно негира, барем делимично, а често и у целини, односно право, зависно од његове природе. Редактор Устава би очито желео да помири неспојиве ствари, нужност ограничења људских права путем закона у одређеним ситуацијама и идеолошки захтев за „неповредивошћу људских права“. У овом сукобу вредности и интереса, правна логика и правна техника нужно страдају.

Члан 41 Устава односи се на тајност писма и других средстава општења. У ст. 1 овог члана утврђује се да је тајност писма и других средстава комуникација неповредива (док назив института говори о средствима општења?). У ст. 2 се каже да су одступања дозвољена само на одређено време и на основу одлуке суда, ако су неопходна ради вођења кривичног поступка или заштите безбедности Републике Србије, на начин предвиђен законом⁶. Мада се у готово

⁶ За шири приказ историјата и важећих законских решења у Србији види: др М. Живковић, *Уставна и законска овлашћења за прислушкивање и тајно посматрање као облик ограничења права на приватни живот*, Зборник ВШУП бр. 2/2000.; др М. Шкулић, *Аудио надзор телефонских и других разговора у кривичном поступку*, Безбедност бр. 1/1997.; др Саша Кнежевић, *Заштити приватности осумњиченог у светлу нових законских решења*, Зборник радова Новокривично законодавство Србије, Копаоник, 2005.

свим другим одредбама Устава говори о ограничењима појединих права, а овај израз прихвата и домаћа и упоредна теорија права овде редактор Устава као синоним употребљава мање прецизан и не баш уобичајен израз „одступања“. „Одступања су дозвољена... на начин предвиђен законом“ – чл. 41 ст. 2 Устава. Опет једна правно-техничка недоследност и нејасност. Да ли редактор Устава овде заиста мисли на начин ограничења права (при чему се реч „начин“ схвата у ужем смислу, а ограничење назива „одступања од права“), или је, пак, мислио на услове под којима се права могу ограничити, називајући их донекле непрецизно „начином“. Додуше, реч „начин“ је неодређенија од речи „услови“, она обухвата и начин у смислу поступка (ограничења) и начин ограничења права у његовој суштини, тј. материјалном смислу. Према томе, употреба појма „начин“ ограничења (тј. одступања) није погрешна са становишта тзв. „обичног језика“, али правно-технички посматрано, са становишта уобичајене законодавне технике и правне науке није ни прецизна. Стиче се општи утисак да су поједине одредбе другог дела Устава о људским и мањинским правима редиговали различити писци, те је стога текст појмовно недоследан.

Члан 41 став 2 Устава уздиже привременост, судски надзор и легалитет при ограничењу права тајности писма и других средстава општења на ранг уставних начела. Ови принципи су и до сада код нас били прихваћени, али је већина њих имала законски или доктринарни карактер. Принципи неопходности и пропорционалности ограничења произлазе из чл. 20 ст. 1 и 3 Устава. Према ст. 1 ограничење је допуштено ако је то ради сврхе коју Устав допушта и у облику неопходном да се уставна сврха ограничења задовољи. Према ст. 3 истог члана сви државни органи а нарочито суд, дужни су да воде рачуна о односу ограничења са сврхом ограничења (пропорционалност) и о томе да ли постоји начин да се сврха ограничења постигне мањим ограничењем права (пропорционалност и супсидијерност).

Према чл. 41 ст. 2 Устава постоје само два, додуше доста широко формулисана разлога или основа ограничења права тајне писма и других средстава општења. Први, „када је то неопходно ради вођења кривичног поступка“ и други, ради „заштите безбедности Републике Србије“.

Уставни основ који се односи на неопходност вођења кривичног поступка разрађује се законом (Законик о кривичном поступку). У нашем правном систему примењен је систем тзв. каталога односно таксативног навођења кривичних дела која представљају основ за ограничење права тајне писма и других средстава општења, односно права приватности⁷. Поред овог система постоје још и систем одређивања кривичних дела према висини за-

⁷ Приказ упоредноправних решења види код: др М. Шкулић, *Организовани криминалишеј*, Београд, Досије, 2003, стр. 259-272; др Ж. Сачић, *Организовани криминалишеј у Хрватској*, Загреб, 1998.

коном предвиђене казне, као и комбиновани систем. Систем таксативног набрајања кривичних дела (каталога) заснива се на већој рестриктивности при ограничењу права приватности, тј. на вишем степену заштите људских слобода и права. Изгледа, ипак, да потребама ефикасне репресије над криминалом више одговара систем заснован на висини казне, јер он омогућава примену посебних доказних техника код свих кривичних дела са високим степеном друштвене опасности. Овај систем, када је реч о нашем окружењу, примењен је у Црној Гори, с тим што је комбинован са генералном могућношћу примене посебних доказних техника када је реч о кривичним делима организованог криминала (чл. 238 Закона ЦГ)⁸. Готово истоветно решење постоји према привременом Закону о кривичном поступку Косова (проглашеном 6. јула 2003), с тим да је на Косову, сходно тамошњим приликама масовног криминалитета, примењен либералнији критеријум за могућност продора у права приватности⁹. Док црногорски закон предвиђа као критеријум казну од десет година затвора, на Косову је та граница спуштена на четири године затвора.

Други уставни основ за ограничење права тајне писма и других средстава општења односи се на „заштиту безбедности Републике Србије“. Овај основ конкретизован је кроз Закон о безбедносно-информативној агенцији (БИА) из 2002. и Закон о службама безбедности из 2002. Ови закони упућују на Закон о полицији и дозвољавају примену полицијских овлашћења и посебних доказних средстава од стране служби безбедности под посебним условима који су прописани овим законима.

Првим разлогом или основом ограничења права покривени су, пре свега, случајеви класичног и организованог криминала, а другим, тзв. политички деликти схваћени у најширем смислу те речи. Како је то већ речено, службе безбедности у циљу заштите безбедности Републике, надлежне су и у случајевима организованог криминала уколико он угрожава безбедност Републике. Основи ограничења права тајности писма и других средстава општења према нашем Уставу су доста ужи него у правима неких других држава или међународно-правним изворима. За разлику од чл. 8 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, наш Устав не познаје основе ограничења као што су „економска добробит земље, заштита здравља или морала, заштита права и слобода других“.

⁸ О законским решењима у Црној Гори види шире: др Д. Радуловић, *Специјалне истражне радње и ваљаност доказа прибављених предузимањем тих радњи у кривичнопроцесном законодавству Србије и Црне Горе и оштим прихваћеним стандардима*, Зборник са 41. Саветовања Удружења за кривично право и криминологију СЦГ.

⁹ О законским решењима на Косову види шире: Р. Данић, *Привремени закон о кривичном поступку Косова*, Ревизија за криминологију и кривично право бр. 2/2004.

Уставна формулација основа ограничења права „ако је то неопходно ради вођења кривичног поступка или заштите безбедности Републике Србије“, прилично је уопштена тако да омогућава извођење посебних истражних односно доказних радњи тајног, звучног и оптичког надзора како у превентивне, тако и у репресивне сврхе. Закоником о кривичном поступку искоришћена је ова уставна могућност. Устав само одређује да одлуку о ограничењу права доноси суд, на начин (заправо под условима) предвиђен законом, при чему оставља слободан простор да се законом прецизирају иницијатори или подносиоци официјелног предлога суду (а то су по природи ствари пре свега полиција и тужилаштво). Законодавац се у Законик о кривичном поступку определио за решење које је уобичајено у европским оквирима да је државни тужилац једини овлашћен да поднесе образложени официјелни предлог суду. У неким европским земљама предвиђено је да изузетно у случају хитности државни тужилац може сам и да донесе одлуку о примени посебних мера, с тим да истражни судија у року од три дана потврди ту одлуку (Немачка) или да се одмах обавести истражни судија (Италија), што је знатно либералније решење које се ретко среће. У САД одлука о примени мера доноси се на основу захтева полиције са којим се сложио тужилац.¹⁰

Устав не улази у питање неопходног степена сумње остављајући то питање закону. У европским законодавствима готово је универзално прихваћено, а то је решење примењено и код нас, да су основи сумње довољан основ за примену посебних доказних средстава (техника). С обзиром да Устав не поставља сметње превентивној примени посебних истражних, односно доказних радњи, њихова примена је могућа не само када је дело извршено, већ и онда када се дело припрема, јер и пресецање припреме може бити у функцији „вођења кривичног поступка“. По нашем мишљењу примена посебне истражне, односно доказне технике аудио и оптичког надзора могућа је како према идентификованим тако и још увек неидентификованим лицима, уколико постоје подаци да се кривично дело припрема, али још увек нема података која лица то чине. Овакво тумачење не вређа ни слово, ни дух, како новог Устава (чл.41), тако ни Законик о кривичном поступку (чл. 146 ст. 2). Уосталом, и Препорука Комитета министара Савета Европе из 2005. предвиђа могућност примене специјалних истражних техника и када је реч о припреми тешког криминала и још увек неидентификованих појединаца или група.¹¹

¹⁰ Види шире др Б. Бановић, *Коришћење специјалних средстава за надзор комуникација у прекривичном и кривичном поступку и људска права*, Правни живот, бр. 9, 2001, стр. 309.

¹¹ Наведено према др Б. Бановић, *Посебне методе откривања и доказивања најтежих кривичних дела*, стр. 375-376.

Завршне најомене – мада је нови Устав Србије из новембра 2006. године унео извесне новине у правни режим ограничења људских права, оне нису такве садржине и домета да би условљавале неопходност промене оних одредаба Законика о кривичном поступку које се тичу специјалне истражне радње тајног звучног и оптичког надзора осумњиченог. Ово стога што је регулатива у кривичном процесном закону (2006), мада је он донет пре Устава, већ усклађена са опште усвојеним стандардима из међународно-правних извора и ставовима судске праксе и доктрине који преовлађују у Европи, а којима се касније руководио и уставотворац у свом раду. Новина је у томе што је Устав сада конституционализовао неке стандарде и начела који су до сада били законске или доктринарне природе, тако да у нашем правном систему сада постоје детаљне одредбе највише правне снаге које регулишу услове ограничења права приватности.

SECRECY OF LETTERS ACCORDING TO THE NEW CONSTITUTION OF
THE REPUBLIC OF SERBIA AND COVERT AUDIO-VISUAL
SURVEILLANCE

Miroslav Živković, PhD
Academy of Criminalistic and Police Studies

Summary: This paper presents and analyses international and domestic legal regulation on secrecy of letters and other means of communication. The paper examines the procedure of limitation of this right and standards resulted from application of this regulation. The new Constitution of the Republic of Serbia from 2006 has introduced certain innovations in human rights restriction, but these innovations do not condition the necessity of changing those Criminal procedure code provisions that are related to special investigating operation of covert audio-visual surveillance. That is because the regulation in the Criminal procedure code is in accordance with generally adopted European standards. The Constitution foresees that the reason – goal of limitation of this right is determined by constitution. The Constitution leaves it to the law to determine the form of right's limitation – the procedure.

СЛУЧАЈ МИРАНДА И ЊЕГОВЕ РЕПЕРКУСИЈЕ НА КАЗНЕНУ РЕАКЦИЈУ ДАНАС

Др Јован Ћирић,
Институт за упоредно право, Београд

Сажетак: У овом тексту аутор нам говори о случају Миранда који се догодио шездесетих година XX века у Аризони у САД, а касније је тај случај доспео пред амерички Врховни суд. Аутор нас, дакле, упознаје са историјатом, фактографијом овог случаја, о којем се доста зна, између осталог зато што је након тога, Врховни суд изрекао обавезу полицајцима да свакога приликом хапшења упозоре на његово право да се брани ћутањем и да захтева стручну помоћ адвоката, па је то постало и део тзв. Петог амандмана САД. „Миранда“ правило је тако прешло границе САД, а данас је оно постало и део нашег новог Устава, те су и искуства у примени овог правила, као и сва искуства у вези целокупног случаја Ернеста Миранде, за нас посебно интересантна. Аутор упозорава и на многе изазове и проблеме који се са тим новим правним правилом код нас могу појавити.

Кључне речи: *Миранда; хапшење; људска права; право на одбрану ћутањем, став америчког Врховног суда; нови српски Устав.*

“You have the right to remain silent, everything you say may be used and will be used against you.”¹ Мало речи, али много књига, филмова и расправа о зна-

¹ Индикативан је и карактеристичан наслов једне од многих књига које се баве случајем „Miranda“ - Gary L. Stewart: – “Miranda Remain Silent”.

чењима тих речи. Те речи познате су чак и неправницима² и превазишле су случај из којег и поводом којег су и настале. Чак толико да се ето и у нашем новом Уставу, преведено на српски, могу чути, односно прочитати те речи у члану 29, став 1.

Сви они који воле америчке криминалистичке филмове,³ имали су сигурно могућности до сада да чују ове речи, те да се упознају са „чувеним“ правилом „Миранда“, односно ситуацијом када полицајци хапсе неког осумњиченог и када му читају његова права на адвоката, тј. ситуацијом да осумњичени има права и могућности да се брани ћутањем. Исто тако знатан број правника је имао прилике да се у пракси сусретне са позивањем на „правило Миранда“ и осталим стварима које су у вези са тим. Због тога мислимо да није згорега укратко се упознати са случајем Ернеста Миранде, који је ушао у историју не само америчког правосуђа, већ и шире.

Правило „Миранда“ је у основи правило које говори о праву осумњиченог да се заштити од самооптуживања, односно о праву да ћути и да тиме не оптужи себе. У Европској конвенцији о људским правима из 1950, у члану 6 те Конвенције, не спомиње се изричито то право оптуженог на ћутање али је карактеристично и то да право на правичан поступак који се регулише чланом 6 Конвенције нужно подразумева и право оптуженог да се брани ћутањем и да тиме не доприноси свом оптуживању.⁴ Такође се сматра да заштита од самооптуживања важи у свим поступцима, од најједноставнијих до најсложенијих.⁵ Ово звучи као сасвим разумно, као сасвим реално и оправдано,⁶

² Имајући то у виду, у том контексту, ми са жаљењем можемо констатовати да су о британској „Magna Carta Libertatum“, чули готово сви све, али да је насупрот томе о Душановом закону, или о „Крмчији“ Светога Саве мало ко чуо. Но, то је већ судбина малих народа, малих језика и судбина тога да данашња средства масовних комуникација, пре свега филмови, имају одговарајући значај и утицај на шири простор, тј. на ширење сопствених правних стандарда, узуса и начина размишљања. Или је можда у питању препотентност великих народа који своју културу и своје право шире и путем савремених медија. Можда је данашње англосаксонско право, попут некадасњег римског права, па је и судбина данас Вашингтона, слична судбини некадасњег Рима, о чему говори и наслов једне књиге, зборника радова о тероризму „Сенка Рима над Вашингтоном“, која је преведена и код нас на српски језик. Можда? Но, то је већ тема о којој би се могло посебно говорити, што нама овде и није прави циљ.

³ Филмови су наравно увек различити од живота и по томе што или „навијате“ за „непоткупљиве“ полицајце, или унапред навијате за виспрене преваранте – криминалце.

⁴ У књизи групе аутора „Компатибилност југословенског права са одредбама Европске Конвенције о људским правима“, издање Института за упоредно право и швајцарске фондације СДЦ – Београд 2002. стр. 158 - цитиран случај из праксе Европског суда за људска права у Стразбуру, „Функе против Француске“ 25. фебруар 1993. став 44.

⁵ Преузето из већ цитиране књиге, „Компатибилност...“ случај „Саундерс против УК“ од 17. децембра 1996. став 68. фуснота у књизи 438 на страни 158.

⁶ Само узгред, овде помињемо неке случајеве у пракси *ad hoc* Хашког трибунала, где се покушавало да се окривљеном – оптуженом ускрати право да се сам брани, већ да га мора заступати адвокат, и то адвокат којег суд постави. Мислимо наравно и на Милошевића и на Шешеља. Европска конвенција не говори изричито о праву на ћутање, али је сасвим експлицитна

као општепознато и прихваћено и код нас, иако се у ствари ради о релативно новијим случајевима из друге половине XX века, о релативно новијој историји слобода и права оптужених.⁷ Али, филмови и друга медијска средства масовне културе су учинила своје и нама се чини да је све то од вајкада.

Иако се данас може чинити као опште познат не само у Америци, у англо-саксонској литератури, случај „Миранда“ у основи није тако стар и он још увек изазива и пажњу и одређене недоумице. Наиме, 3. марта 1963. у Фениксу у Аризони била је киднапована и силована 18-годишња девојка, коју је њен нападач одвезао камионом у пустињу и тамо је силовао.⁸ Након тога, возач – киднапер – силоватељ ју је одвезао натраг у град и избацио из свог камиона близу њене куће. Неколико дана затим она је видела тај камион у граду, записала му регистарски број⁹ и читав случај пријавила полицији. Полиција је ухапсила власника камиона, Ернеста Миранду, рођеног 1941, који је, наиме, пре тога неколико пута био хапшен и познат полицији¹⁰ и широј јавности као особа са одређеним психичким и сексуалним проблемима.

Више пута је био хапшен и осуђиван због сличних деликата, како у самој Аризони, тако и у Калифорнији, а у више наврата Миранда је издржавао и за-

када говори о праву на одбрану. Каже се дословно следеће у тачки Ц, става 3, члана 6: „...да се брани лично, или путем браниоца кога сам изабере...“ Евентуално непоштовање суда је нешто сасвим друго у односу на право на личну одбрану, одбрану ћутањем, односно право да се ангажује адвокат по сопственом избору. Хашки трибунал има наравно своја правила, али чини се да би ипак морао поштовати правила из Европске Конвенције и да се ипак не би смело догађати оно што се догодило у случају Шешелја – дуготрајан штрајк глађу. Неко, дакле, због непоштовања суда или онога што се назива „опструкција правде“, може бити кажњен на друге начине, па и одговарајућим процесним средствима, али му право на то да се брани лично, као и да изабере адвоката кога хоће, не може бити одузето.

⁷ Ипак, треба увек имати у виду да читав комплекс људских права оптуженог није био озбиљније третиран ни у једној, па ни англо-саксонској литератури, током XIX века, тј. управо све до шездесетих година XX века. (о томе у књизи Lawrence-a Friedman-a *A History of American Law*; - New York 2005. pp.571-573)

⁸ Случај је, као што ћемо још видети, касније, тј. 1966. године доспео до Врховног суда САД и ту је заведен под ознаком *Miranda v. Arizona* 384 v.s. 436 (1966) – видети на сајту америчког Врховног суда http://latines.findlaw.com/supreme_court/docket/2003/december.html, где се могу пронаћи и сви други кривични и не само кривични случајеви

⁹ Једно од питања које је адвокат одбране тада на суђењу постављао, било је и питање како то и зашто то да је жртва тек тада, а не одмах записала – запамтила број дотичног камиона. (видети о томе у књизи Joshua Dressler; - *Understanding Criminal Law*; - Mathew Irvin Bender, New York 1995.)

¹⁰ То „од раније познат полицији“ често се користи, нарочито у неким новинским извештајима и код нас и у иностранству, и та реченична конструкција на неки начин симболизује то да постоји изврстан степен – ниво предрасуда, по систему да ко је један пут био суђен и осуђен, проглашен кривим, он мора бити и сваки следећи пут проглашен кривим, што се иначе сматра недопуштеним, односно сматра се да се тиме веома интензивно нарушава начело невиности у кривичном поступку, те да се тиме на посредан, али врло ефективан и ефикасан начин преноси терет доказивања са тужиоца на туженог. (У већ помињаној књизи „Компатибилност... стр. 127-187)

творске казне.¹¹ Миранда је тада био одведен на препознавање, али жртва ипак није успела да га у потпуности препозна, наиме није била стопостотно сигурна да је то заиста особа која ју је напала, већ је само изразила своју значајну сумњу, односно велику вероватноћу да је то заиста он,¹² да он понајвише личи на њеног нападача, поготову, када је чула његов глас. На сцену затим ступају детективи. Двојица детектива која су привела Миранду, а која га претходно нису упозорила на његово право да има адвоката, или да се брани ћутањем,¹³ улазе код Миранде и саопштавају му да га је жртва препознала, те да он више нема никаквих објективних шанси да се извуче од одговорности.¹⁴ Суочен са таквим чињеницама, односно таквим ставом детектива, Миранда признаје да је отео и силовао дотичну девојку и потписује то признање.

Случај долази на суд, где постоје само четири сведока оптужбе. Два детектива, жртва и њена сестра, те сам Миранда¹⁵ и његово признање. Насупрот томе, одбрана нема своје доказе и своје сведоке које испитује, већ врши само унакрсно испитивање (тужиочевих) сведока у којем донекле успева да оповргне, односно да доведе у питање, у извесну сумњу жртвино непристајање на сексуални однос.¹⁶ Својих сведока одбрана, дакле, није извела, али је зато против себе имала тужиочеве сведоке, као и само Мирандино признање дато у полицији

Треба овом приликом поменути и имена адвоката који су заступали Миранду. У Аризони, пред локалним судом њега је заступао тада 73-годишњи Alvin Moore, који је, међутим, касније одустао, због година и здравствених проблема. Жалбу Врховном суду подноси American Civil Liberties Union

¹¹ Довољно дакле да у свести и судије, а нарочито полиције и тужилаштва, читава ствар буде већ готова, пресуђена.

¹² Степен сумње и вероватноће овде није играо посебну улогу, иако су се на суду око тога ломила копља, овде је ипак било битно, и цео случај „Миранда“ остао је по томе упамћен, то што Ернесту Миранди нису била поштована та његова основна права у смислу заштите од самооптуживања.

¹³ Интересантно је на пример да Европска конвенција о људским правима, у већ цитираном члану 6 не говори, као што смо већ констатовали, о праву на ћутање, али изричито каже да оптужени има право да ангажује адвоката или да се брани сам. Право на ћутање се изводи посредним путем и може се сматрати као логичан наставак, логична целина у односу на право на адвоката, јер, ако неко има права на адвоката по сопственом избору, па чак и адвоката плаћеног од стране државе, онда он мора имати и право да се брани ћутањем и да се не самооптужује. (У књизи „Компатибилност...“, ибидем, стр. 158)

¹⁴ У овом случају није забележено то да су му полицајци претили смртном казном, или неком другом сличном тешком казном, али такву ситуацију није немогуће замислити, као што није немогуће замислити како и колико је сам Миранда ту био збуњен и уплашен.

¹⁵ Миранда се ипак не појављује на самом суђењу, тј. пред Врховним судом, где је на крају читав случај доспео и по свему остао упамћен.

¹⁶ У току претреса одбрана, између осталог, инсистира и на томе да жртва том приликом није била „раздевичена“, већ да је имала и неких претходних сексуалних искустава и активности, те побија жртвине тврдње о томе, доводећи у сумњу кредибилитет и саме жртве и њеног исказа. (О томе на интернет сајту http://wikipedia.org/wiki/Ernesto_Miranda)

(ACLU), угледна невладина организација, која ангажује двојицу чувених адвоката – кривичара Johna J. Flynna и Johna Franka, који пристају да раде бесплатно, *pro bono* и пишу жалбу Врховном суду, који новембра 1965. ипак пристаје, да заједно са још неким другим сличним случајевима, који нису тако познати, (*Vignera v. New York*; *Stewart v. California*; *Westover v. United States*) поново размотри случај неиздатих упозорења о праву на одбрану ћутањем.¹⁷ Све остало је касније постало историја и данас се може гледати у филмовима.

Ернесто Миранда на крају првостепеног суђења у својој Аризони бива осуђен на казну затвора у трајању од 40 до 60 година. Случај, (филмски на сваки начин, као што смо већ испричали, доспева пред амерички Врховни суд, који поводом тога издаје посебан водич за поштовање права оних који се налазе у притвору или затвору. На једној страни угледна невладина организација (ACLU) са својим адвокатима Франком и Флуном, на другој страни заменик јавног тужиоца Аризоне, Gary K. Nelson, а у средини судија Врховног суда (на енглеском Chief in Justice – нека врста министра Правосуђа), Earl Warren, који је био судија известилац у том случају, који је водио цео случај пред Врховним судом. Све делује заиста као на филму, а судија Warren је том приликом записао да полиција, пре било каквог испитивања, мора упозорити дотичну особу да она има права не само на адвоката, већ да има права и да се брани ћутањем, а да све што дотична особа самостално изјави, без присуства адвоката, може бити употребљено против ње саме као доказ. Резултат гласања у Врховном суду, био је 5:4 у корист Миранде, ако тако може да се каже,¹⁸ и он је, упркос датом признању¹⁹ пуштен на условну слободу (условни отпуст – на енглеском „пароле“), да би недуго затим у свом родном граду, у Фениксу у Аризони, у оружаном сукобу у једном бару, у пуцњави био убијен 1976. године. Звучи иронично, али особи која је била осумњичена да је убила Миранду,²⁰ полицајци су приликом хапшења прочитали „Миранда права“ и случај се тако завршио, иако је током 2000. године било неких нових покушаја у САД да се на извешан начин ревидирају та „Миранда права“.²¹ Наиме, пово-

¹⁷ Видети на пример на сајту www.wikipedia.org/wiki/Ernesto_Miranda

¹⁸ Односно, у корист тога да се тако дато Мирандино признање не може узети у обзир приликом одлучивања.

¹⁹ А то је, подсећамо, у конкретном случају у суштини био једини чврст, релевантни, односно сасвим поуздани доказ, доказ који одбрана у унакрсном испитивању није ни на који други начин успела да доведе у питање.

²⁰ Осумњиченом су, дакле, била прочитана „Миранда права“, али дотични није био осуђен, јер није било могуће доказати његову кривицу. (о томе на сајту www.berkeley.edu/news/berkeleytan/1999/miranda.html-22k) ако је тај детаљ уопште важан за случај „Миранда“

²¹ Упркос томе што је већ помињани судија Warren записао тада да морају постојати и тзв. недозвољени докази, „...да увек има једна црта преко које не смемо ићи ако желимо да се разликујемо било од криминалаца самих, од комуниста, код којих и нема криминалаца, јер су

дом случаја Ернеста Миранде, Врховни суд је тада изнео, а и данас износи становиште да изостанак „Миранда упозорења“ не резултира аутоматски пуштањем на слободу оптуженог, већ све то само подразумева да се признање не може користити као (фактички једини) доказ против окривљеног, уколико он претходно није био упозорен на своја права.²²

У сваком случају, све то међутим није крај случаја „Миранда“. О томе су написане књиге, било је још сличних случајева, који су се на одговарајући начин примењивали, а пре свега је дошло до значајних промена по питању образовања, тренинга и надгледања полицијских службеника. Уведено је и правило и пракса аудио или визуелног снимања исказа датих у полицији и одговарајућег презентирања тако добијених исказа на суду.²³

Тако се, између осталог, догодио и случај *Dickerson v. USA*²⁴ из средине осамдесетих година, када су двојица полицајаца у Њу Јорку ухапсила једног осумњиченог, без упозорења на његово „Миранда право“, да би у полицијским колима, док су га водили у полицијску станицу „ноншалантно“, а у ствари сугестивно и капциозно, коментарисали како никако не би било добро да пиштољ искоришћен за пљачку, па након тога бачен, буде пронађен од стране неког детета, којих у том крају има, јер се ту налази школа за ретардирану децу. Чувши то, окривљени, тј. онај који је био привођен у том случају, да би спречио даљу могућу трагедију, самоиницијативно је објаснио полицајцима где се налази скривени пиштољ и тиме признао своју кривицу, фактички се самооптужио. Претходно он није био упозорен на своје „Миранда право“, право да ћути и да се уздржи од самооптуживања. Овде је, свакако, било елемената за примену правила „Миранда“ о претходном упозорењу окривљеном да има права да се брани ћутањем. Питање које се било поставило јесте и то да ли су окривљеном тада, том приликом била прекршена људска права и како ће Врховни суд САД, где је случај такође доспео, одреаговати, да ли ће и колико бити либералан или конзервативан у датом случају.

Постоји, наиме, мишљење да је суд који је тако пресудио у корист Миранде, средином шездесетих година, био исувише либералан, те је у том контексту, имајући и то у виду амерички председник Ричард Никсон 1971, кори-

криминалци у својој бити ту на власти...” (Видети о томе на интернет сајту www.pegasus.cc.ucf.edu/~pzle/pla3013/miranda2html)

²² О самом случају, о фактографији случаја видети на следећим интернет адресама www.pegasus.cc.ucf.edu/~pzle/pla3013/miranda2html и на primer http://donez.net/aronday/celebritz/miranda_ernesto.htm, или исто тако www.geocities.com/TimesSquare/1848/Miranda.html.

²³ Наводимо овде књигу Samuel-a Walker-a; – „Taming the System: The Control of Discretion in Criminal Justice from 1950 up to 1990, – New York 1993 pp. 46-53. Наслов ове књиге је на свој начин интересантан, јер сугерише израз „taming“ – „кроћење“ у буквалном смислу., јер израз „to tame“ значи укротити лава на пример, а „tamer“ је укротилац.)

²⁴ Видети на сајту www.thecapras.org/mcapra/miranda/rights.html

стећи своје уставно овлашћење,²⁵ односно Реган 1981, именовао двоје судија управо из Аризоне, William Renquist – Nixon i Sandra Day O'Connor за судије савезног Врховног суда, чиме је, сматра се, савезни Врховни суд постао најконзервативнији у својој историји.²⁶ То двоје судија су у случају Dickerson v. USA (No 99-5525, June 26 2000) покушали да дају другачије тумачење правила „Миранда“ у смислу да се признање дато без одговарајућег упозорења ипак има сматрати као дозвољен, релевантан доказ, али су њих двоје овога пута остали усамљени у свом становишту и тако је резултат гласања у Врховном суду овога пута био чак јачи и убедљивији, тј. 7:2 у том смислу да правило „Миранда“ и даље остане саставни део америчког уставног система, тачније његовог Петог амандмана.²⁷ Правило „Миранда“ је тако одолело неким искушењима и постало не само саставни део америчког Устава, или америчких филмова, већ у ствари и саставни део неких других правних система, укључујући ту и наш.

Прича о Ернесту Миранди и случају „Миранда“, нарочито у Америци, али и не само у њој, изазива опречне ставове и дискусије првенствено политичког карактера. У првом плану је подела на либерале²⁸ који заговарају право оптуженог да буде упозорен на „несамооптуживање“ и оне друге, углавном конзервативце, који сматрају да се овде ипак ради о чистом, односно претераном формализму, а да је суштина у признању, у истини до које треба доћи.²⁹ Случај Миранда има дакле врло велике политичке импликације и значај јер, како истичу либерали, ако нам је истина у првом, а „формалне зачкољице“ у другом плану, онда ми доприносимо рушењу читаве грађевине акузаторског и увођењу инквизиторског система, а до Торквемадине средњовековне и Стаљинове нововековне инквизиције, одатле је само један корак, јер, верујући у признање ма како и под којим условима оно било дато, ми верујемо и у тортуру³⁰ и разне друге врсте полицијско-тужилачких инсинуација и притисака према окривљеном – осумњиченом.³¹ Неке ствари су, нарочито у кривичном поступку нужно и тесно међусобно повезане и једна из друге произилазе. Ако хоћемо чист аку-

²⁵ У САД Председник је тај који поставља судије Врховног суда.

²⁶ Поготову када се има у виду да су двоје поменутих судија из Аризоне управо били против Миранде у поменутом случају, тј. против његовог пуштања на слободу.

²⁷ О томе на интернет адреси http://doney.net/aroundaz/celebrity/miranda_ernesto.htm

²⁸ Треба, ипак, имати у виду да су се за Миранду заинтересовали људи из American Civil Liberties Union (ACLU), те да би без њих, зј. без те невладине организације, читава ствар можда изгледала битно другачије и ми о случају „Миранда“ данас можда не бисмо ни причали.

²⁹ Јер, Миранда је потписао извештај, признање дато у полицији у Аризони и на свакој страници на врху написао да све потпуно разуме и да под пуном одговорношћу даје своје признање, упркос томе што није био упозорен да има право да се брани ћутањем. (видети на интернет сајту http://doney.net/aroundaz/celebrity/miranda_ernesto)

³⁰ На крају, можда заиста и дођемо до тортуре, да је интензивно практикујемо.

³¹ О томе на сајту www.berkeley.edu/news/berkeleytan/1999/miranda.html-22k.

зоторски принцип у кривичном поступку, онда све што може на било који начин да имплицира инквизиторски поступак и активнију улогу суда, мора једноставно бити одбачено. Случај „Миранда“ је управо ту карактеристичан, сматра се у Америци,³² али данас више не само у њој.

Случајева где се о „Миранди“ расправљало пред америчким Врховним судом, има још. Наводимо овде још само два таква случаја. Најпре, реч је о случају *Quarles v. New York* (1984).³³ Једна жена је тврдила да ју је један мушкарац уз претњу пиштољем силовао и да је побегао у оближњи супермаркет. Полицајац је ушао у дотични супермаркет и видео једног човека који му се учинио сумњив, пришао му и питао га: „Где је пиштољ?“ Сумњивац му је одговорио, односно извадио из џепа пиштољ и дао му га, а тек онда је полицајац дотичном сумњивцу прочитао његова „Миранда права“ и ухапсио га под сумњом да је овај извршио силовање. Тада се поставило питање да ли су дотичном *Quarlesu* била прекршена његова „Миранда права“, јер да није било тог пиштоља, он можда не би ни био ухваћен и ухапшен. Врховни суд САД је, међутим, ту пресудио да није било кршења „Миранда права“, јер су разлози јавне безбедности и долажења до опасног оружја били претежнији од свих других права која су део „Миранда корпуса“.³⁴

Следећи амерички случај такође може бити занимљив. Ради се о случају *Perkins v. Illinois* (1990).³⁵ У питању је прикривени иследник, полицијски доушник, који је дотичног Перкинса у затвору „испињавао“ и „испитивао“ у вези неког убиства. Не знајући да је реч о провокацији, о полицијском доушнику и прикривеном иследнику, Перкинс му се поверио и овај се касније појавио на суду као сведок. Поставило се питање да ли су овде прекршена „Миранда права“, јер Перкинс није био претходно упозорен на ћутање, итд. Врховни суд је тада, 1990. пресудио да овде ипак не може бити говора о повреди „Миранда права“, јер је суштина институције „прикривени иследник“, таква да би се цела та институција једноставно „распала“ и „срушила“, уколико би прикривени иследник прво упозоравао онога кога ислеђује и провоцира на његова „Миранда права“. Овај је случај свакако интересантан и за нас с обзиром на увођење институције „прикривени иследник“ и у наш правни систем, а имајући у виду и многе дилеме и дискусије које се у вези са тзв. сведоком сарадником и сличним институцијама код нас у последње време појављују.

Као што је познато, значајним изменама ЗКП-а из 2001. године, као и новим ЗКП-ом који ступа на снагу 2007. године и практично и формално је и у

³² На сајту www.berkley.edu/news/berkleytan/1999/miranda.html-22k.

³³ Види на сајту www.landmarkcases.org/miranda/decisions.html.

³⁴ Ако смемо да коментаришемо, морамо ипак рећи да је овде суд био нешто другачији и прагматичнији, да не кажемо конзервативнији него у неким другим, сличним ситуацијама.

³⁵ Видети на сајту www.landmarkcases.org/miranda/beyond.html

наш правни систем уведено „правило Миранда“, односно обавеза полиције да приликом првог саслушања обавести, тј. обавеза да упозори окривљеног да он има не само права на свог адвоката, већ и право на ћутање,³⁶ односно „не-самооптуживање“. Тиме би се на неки начин могло говорити о томе како је сада наш систем либерализован³⁷ и како су људска права окривљеног сада више и боље заштићена, него раније. Али, да ли је то баш тако? Да ли је у ствари „Миранда правило“ уведено зато да би се заштитило право да се окривљени заштити од самооптуживања, или зато да се полицији повећа ефикасност? То су само нека од питања која се тим поводом, нарочито када је у питању наша земља, могу поставити.

Правило „Миранда“ је и код нас, дакле, добило на значају. Чак толико да то више није принцип који се примењује само у ЗКП-у, већ у ствари један нови, релативно важан уставни принцип, те ми због тога овде и говоримо о томе, о случају „Миранда“. Наиме, у новом Уставу Србије из 2006. у члану 29, став 1 се дословно каже следеће:

„Лицу лишеном слободе без одлуке суда одмах се саопштава да има право да ништа не изјављује и право да не буде саслушано без присуства браниоца кога само изабере, или браниоца који ће му бесплатно пружити правну помоћ, ако не може да је плати.“

Бићно је овде поменути и одредбе нашеј новој ЗКП-а (својим на снагу 1. јуна 2007), тачније оно што стоји у ставу 1. члана 5 ЗКП-а:

„Окривљени ће се пре првог саслушања упозорити да све што изјави може бити употребљено као доказ против њега.“

На ово се надовезује и следеће из става 1, члана 7:

„Лице лишено слободе од стране надлежног државног органа, мора бити одмах обавештено на свом језику, или језику који разуме о разлозима лишења слободе и о свему што му се ставља на терет, као и о следећим својим правима:

(1) Да није дужно ништа да изјави и да свака његова изјава може бити употребљена као доказ против њега.....“

Овде такође није безначајно и упутити на одредбу члана 99, став 3, где се каже:

³⁶ Друга је ствар то што у свести обичних људи, па и новинара који извештавају, нарочито са великих суђења, ћутање једним делом увек имплицира и саглашавање. Као да се полази од тога да онај ко се брани ћутањем, да он тиме признаје неку своју кривицу, јер ето није ништа рекао – изнео у своју корист. Но, начело презумпције невиности и тога да се не мора доказивати сопствена „некривица“ (невиност) у свести и обичних људи и новинара често се изврће и људи често траже од окривљеног да доказује своју невиност, што је наравно потпуно погрешно. Јесте погрешно, али није због тога имати у виду и ту социо-психолошку страну ситуације.

³⁷ Неко би наравно могао рећи како наш систем до сада није био довољно либералан, што би, чини нам се ипак било погрешно закључивање, али ово ипак није безначајна и некорисна новина у нашем правном систему и са становишта заштите људских права оптуженог.

*„Исказ окривљеној се по правилу снима уређајима за звучно или звучно и видео снимање, осим када то из важних разлога није могуће. Снимак исказа окривљеној представља саставни део записника о саслушању окривљеној и може се користити као доказ.“*³⁸

Другим речима, значај „Миранде“ није више само амерички, он је прешао границе САД и постао важан и за нас. Због тога смо и мислили да домаћу јавност треба упознати и са историјатом и са суштином „правила – случаја Миранда“. Упркос томе што у нашим домаћим условима ствар може бити компликованија него у САД, односно упркос томе што, како и случајеви из САД показују, ствар није баш тако једноставна и експлицитна како на први поглед изгледа.

Јер, шта се у пракси, може догодити, односно догађало се не толико често колико се о томе причало. Различитих облика полицијске или неке друге врсте тортуре увек може бити и вероватно да ће је и у будућности бити, али се чини да се о томе више ширила фама, него што је ње – тортуре у истину и било.³⁹

Могуће је дакле прибећи тортури, и то као такво, као могућност није спорно,⁴⁰ али је искусни, „превејани“ криминалац, окривљени, увек имао право и могућност да одмах, чим уђе у полицију, са или без свог адвоката, призна све што треба и што „не треба“, просто зато да се не би „натезао“ са полицијом, па да онда када ствар дође до главног претреса, цело своје признање дато пред полицијом „елегантно“ негира и једноставно на главном претресу изјави како се налазио под принудом, притиском, заблудом, претњом, тортуром, итд.⁴¹ Тада његово признање није узимано у обзир и читава је ствар не

³⁸ Ово је веома важна одредба и „новина“ и на први поглед значајно демократско – либерално достигнуће, али, законодавац је ипак остао некако недоречен. Јер, шта то значи: „по правилу“ и шта то значи „осим када то из важних разлога није могуће“. Значи ли то да ће „по правилу“ ипак све бити обрнуто и као и до сада? Не желимо да на било који начин будемо цинични, али некако нам се намеће оно из Орвелове „Животињске фарме“ – „животиња не сме да убије другу животињу“, а онда је једнога дана неко дописао само један мали додатак: „без разлога“ и практично је све било дозвољено и све било могуће.

³⁹ Када је реч о тортури, изгледа да је у питању знатно већа фама, него што пракса даје за право причама о томе. Видети у књизи „Људска права пред судовима у Србији – Извештај о посматрању поступања судова приликом суђења за кривична дела у Србији у 2004. години са аспекта поштовања људских права“ – издање Центра за антиратну акцију и Фонда за отворено друштво, Београд, 2005.

⁴⁰ Није спорно у смислу да ли постоји или не постоји, али је спорно наравно у смислу колико тога има, не да ли је тако нешто допуштено или недопуштено, већ колико је учестало.

⁴¹ У ранијем ЗКП-у постојала је одредба из става 2 члана 219, која је гласила: „Ако се доцнији искази окривљеној разликују од ранијих, а нарочито ако окривљени ојозове своје признање, позиваће се да изнесе разлоге зашто је дао различите исказе, односно зашто је ојозвао признање“. Ово практично није значило ништа, односно значило је само то да је окривљени могао рећи: „Тукли су ме у полицији и зато сам признао!“. Није било ни начина, ни могућности да се тај каснији, накнадни исказ доведе у сумњу, што значи да први исказ и није био толико важан и узиман у обзир, као што ће то бити сада са увођењем „Миранда правила“.

ретко могла да „падне у воду“.⁴² Јер, само да подсетимо да одавно већ признање није више „краљица доказа“, те да постоје и друге ствари и други докази.⁴³ У суштини, реч против друге речи, реч окривљеног против речи полиције имала је исту снагу и исту тежину,⁴⁴ – окривљени је комотно могао тврдити да је био у заблуди, да је био под притиском или претњом. Признање као такво тада није било валидно на главном претресу, односно у пресуди није узимано у обзир.

Овде желимо да упозоримо на оно што пише у тачки 11 става 3 члана 95 ЗКП-а, а раније је слично писало у тачки 10 става 3 члана 218 ЗКП-а:

„Ако је њосћуљено њројивно одредбама из ѡачке 9 и 10 овој закона, или окривљени није њоучен о својим ѡравима из сѡава 2 овој члана, или ако изјаве окривљеној о ѡрисусѡвовању браниоца нису убележене у зајисник, на исказу окривљеној не може се засниваѡи судска одлука.“

Али шта ако је бранилац (формално) присуствовао, а окривљени (формално) био упозорен на своја права, онда је све у реду и онда на (формалном) исказу – признању окривљеног може бити заснована свака судска одлука. Зар не? Раније није било упозорења на право окривљеног да се брани ћутањем, сада то постоји, али, ствар се ипак понекад може у формалном, али не и у суштинском смислу управо ту и завршити.

Сада са увођењем „Миранда правила“ ситуација се ипак мења, али, понекад можда не у корист окривљеног, већ не ретко и на његову штету. Окривљени више нема могућности да на главном претресу тврди да је у полицији био под принудом, јер издиктирана су му ⁴⁵ његова „Миранда права“ и он је имао адвоката од самог почетка. То што је био збуњен или уплашен, то што му је саветовано, или препоручено да узме „тог и тог“ адвоката, то „нема везе“ – имао је адвоката и речено му је да може да се брани ћутањем. Али, бранити се ћутањем⁴⁶ за лаике, па и за онога ко се први пут нађе у улози окривљеног може значити исто што и признати кривицу, па онда је „боље да све признам, суд ће ми то узети као олакшавајућу околност приликом одмеравања казне“.⁴⁷

⁴² Увек је постојала макар каква могућност да се каже „нисам знао, мислио сам...“ Сада тога више нема и то је једна својеврсна опасност за окривљеног.

⁴³ О томе у књизи Живојина Алексића; - Криминалистика; - Београд 1985.

⁴⁴ Сада више не толико, јер са увођењем „Миранде“, окривљени има свог адвоката и онда реч – признање дато у полицији, добија више на снази.

⁴⁵ Да не кажемо (филмски) „издекламована“.

⁴⁶ Односно, како то наш уставописац каже: има права да „ништа не изјављује“ - став 2 члана 29 нашег новог Устава – „Допунска права у случају лишења слободе без одлуке суда“.

⁴⁷ То да ћутање може бити у психолошком смислу тумачено као признање, није само пука лаичка шпекулација, јер, раније је у ЗКП-у – став 3. члана 218, стајало и ово: „Ако окривљени неће уојѡиће да одѡвара, или неће да одѡвара на ѡосѡављена ѡѡѡања, ѡоучиће се, ако је ѡѡѡребно, да ѡѡѡе може оѡежаѡи ѡрикуѡљање доказа за своју одбрану“. Тиме је заиста пома-

То да ли је и колико тај адвокат, који га заступа пред полицијом, савестан и етичан, то је друго питање које тек касније може доћи до изражаја. Једни ће тада причати како је адвокат који је присуствовао првом испиту био несавестан, а други ће тврдити нешто друго. Прича о конкретним случајевима адвокатских несавесности⁴⁸ бивало је у нашим приликама, а то је све само збуњивало најширу јавност.

Свака прича о несавесним адвокатима, увек има и своју ширу друштвену, па у извесном смислу чак и политичку позадину, где су манипулације увек могуће, где једни верују у све и свашта, а други у све сумњају и обрнуто. Причица, говоркања, медијских натписа поводом једног конкретног случаја има и све то онда може деловати само додатно збуњујуће на онога ко се потенцијално може наћи у положају „сиротог“ Ернеста Миранде, који није имао „свог“ адвоката у полицији, који је све признао и потписао и захваљујући коме је и уведено то „правило Миранда“.

Да бисмо, дакле, целу ствар у потпуности могли разјаснити и објаснити, морамо замислити једну релативно уобичајену, а багателну ситуацију и начин на који је она бивала разрешавана по нашем кривичном, и материјалном и формалном законодавству седамдесетих година. Догоди се једна обична крађа и у полицију на саслушање буде приведен неки сиромашни клошар као осумњичерни.⁴⁹ Он, пошто је сиромашан, не може да ангажује адвоката, јер нема да га плати, а нема ни права на обавезну одбрану, поготову не пре подизања оптужнице. Из ко зна којих разлога, наш сиромашни клошар, кога полиција није претходно упозорила на „Миранда права“, у полицији све „лепо“ призна. Полиција, а и тужилаштво буду задовољни тим признањем и одлазе на суд, на главни претрес. Сиромашни клошар се у међувремену опорави и прибере, те на суду, на главном претресу негира признање дато у полицији и једноставно изјави да се налазио под принудом, присилом, итд. Других доказа осим његовог признања нема, и шта се онда догађа? Постојала је тада одредба из члана 86 тада важећег ЗКП-а, која је, између осталог, говорила да се „...осуђујућа пресуда не може засновајти искључиво на изјавама...“ Таква изјава дата без „Миранда упозорења“ и без присуства адвоката у полицији, имала је по свему карактер недопуштеног и несигурног доказа, те ако није било других доказа, цео је случај могао пасти у воду, односно није се могао

ло била и негирана претпоставка невиности окривљеног, који је просто био навођен на то да доказује своју невиност. Сада тога у формално-правном, законском смислу више нема, али то не значи да у свести и полиције и тужилаца и судија, па и адвоката, тако нешто ипак не егзистира.

⁴⁸ Када су адвокати својим „бланко“ потписом „у празно“, односно „на невиђено“, потврђивали да је све било у реду.

⁴⁹ Без даљег ширења целе приче, желимо само да укажемо на то да на сиромашне релативно лако, а на богате релативно тешко падне сумње.

неко осудити, огласити кривим, само на основу тог недопуштеног доказа, само на основу тог, макар и потписаног признања датог у полицији, без присуства свог⁵⁰ адвоката. Без, односно сада са „Миранда правилом“, много тога, нарочито у вези са тзв. недопуштеним доказима, бива више него релативизовано, јер „знао си, упозорен си, ко ти је крив?“⁵¹

Ако, међутим, уместо крађе замислимо и неко теже кривично дело, на пример управо силовање за које је Ернесто Миранда у своје време у Аризони и био суђен, ствар је раније за суд и за „правду“⁵² уопште, могла бити још компликованија. Обавезна одбрана по сиромашком праву је ступала на снагу, односно могла је бити примењена тек након подизања оптужнице,⁵³ и то опет без „Миранда упозорења“, без присуства адвоката и без других доказа, без којих је цела ствар опет могла пасти у воду. Скоро да се може можда⁵⁴ констатовати да је „Миранда упозорење“ и смишљено зато да цела ствар не би тако лако „пала у воду“. Јер, сада је са „Миранда упозорењем“ ствар ипак далеко другачија и не може се више тако лако „завлачити“ суд на главном претресу, причама о томе како је било мучења и тортуре у полицији и како је признање било изнуђено. Смишљено можда зато да би било на корист осумњиченом – окривљеном, „правило Миранда“ сада против њега може бити и те како искоришћено и може му у ствари бити на штету.

Можемо замислити многе различите ситуације, на пример једног уплашеног инжењера који у свом ужем или ширем окружењу не познаје нити једног правника, ни адвоката⁵⁵ у кога може имати свесрдног поверења и који се по први пут налази у притвору, суочен са полицијом, са читавом државом и њеним апаратом. Уплашен је и не схвата много тога, а пре свега не схвата како је и зашто је то све њега снашло. Онда када и ако то све схвати може бити већ исувише касно.

Препоручи му се (нашем инжењеру) од стране полиције да узме „тог и тог“ адвоката, који убрзо дође и који му директно, или индиректно сугерише

⁵⁰ Ово „свог“ можемо схватати сасвим релативно, јер сиромашни клошар нема свог адвоката, већ оног којег му сугеришу други, можда управо они којима је првенствени циљ да га прогласе кривим и осуде, а себи „убележе“ плус у својој каријери и тако буду похваљени, на пример.

⁵¹ О тим и другим недопуштеним доказима видети на пример у књизи Драгољуба Димитријевића „Кривично процесно право“, Београд, 1981. стр. 195-195.

⁵² „Правду“, ма како је ми доживљавали, али пре свега „правду“ за полицију и тужилаштво.

⁵³ Став 2. члана 70. тадашњег ЗКП-а је говорио: „*После иодійнуће ойіужнице збоі кривичної дела за које се може изрећи десеті іодина зайвора, или ііежа казна, окривљени мора имайі браниоца у време досіављање ойіужнице*“. Значи, пре тога не мора, не у време испитивања у полицији.

⁵⁴ Ово је опет можда и претерано гледање на ствари, због чега у главном тексту и употребљавамо израз „можда“.

⁵⁵ Дружи се и креће се само у окружењу својих колега, инжењера и правнике уопште и не познаје, а камоли адвокате.

и каналише га у том правцу да не би било лоше, да би било боље да призна, да ће му се то свакако, у сваком случају, узети у обзир приликом одмеравања казне⁵⁶ и да ће бити пуштен из притвора, а после ћемо већ видети..⁵⁷ Збуњени инжењер не зна право и не познаје све „правне финесе“. Он и даље верује „свом“ адвокату, адвокату којег су му препоручили.

Пред адвокатом, полицајци заиста и не морају да га (окривљеног инжењера) бију и малтретирају, јер његов исказ треба снимити. Али, адвокат оде, полицајци остану, а остане и уплахириени инжењер, усамљен да преноћи („макар“ само) једну ноћ са онима са којима се никада пре тога није дружио, нити би се икад дружио. После извесног времена, после (не)проспавање ноћи поново дође исти адвокат и поново му саопшти исто – да би било боље да све одмах призна, да ће суд то умети да „цени“. Усамљени, уплахириени инжењер, проведши одређено време у притвору, са свим могућим депривацијама и фрустрацијама, које нарочито притвор са собом носи, више него класичан затвор,⁵⁸ одлучује се да ипак све потпише и призна, рачунајући да ће се на главном претресу ствар коначно рашчистити и његова невиност ипак, како-тако доказати.⁵⁹ Али, авај, сада му на главном претресу саопштавају да су му била прочитана „Миранда правила“ и да је имао свог адвоката и да је потписао и да је све то снимљено итд. и да више „нема назад“, да се више не може тврдити како су његова људска права била угрожена и прекршена, већ да је све то што је тада рекао било валидно и да се рачуна у коначном, односно на главном претресу. Инжењер је и даље збуњен и не верује, попут Јозефа К, али, процес тече даље и то што су уведена „Миранда права“ не мења, ипак, много на суштини ствари.

Имајући све то у виду, ми бисмо се могли запитати да ли, када читају „Миранда правило“ полицајци у америчким филмовима штите људска права окривљеног којег хапсе, или можда више штите себе од негирања на главном претресу.

Али, одмах морамо рећи и то да нема идеалног законског решења које се не може прекршити, које се не може обесмислити ако само постоји спремност

⁵⁶ Адвокат може журити, може бити незаинтересован, поготову ако је ангажован по основу сиромашког права окривљеног, јер зна да ће протећи много времена док своју адвокатску услугу наплати од државе.

⁵⁷ Притвор обично свима најтеже пада, сви се тек тада, по први пут суочавају са државом, осећају се и усамљено и немоћно, а после, после ћемо видети.... Нешто ћемо већ смислити. Протећи ће још доста времена док ствар не дође до главног претреса. Кома да верује? Себи оптужени инжењер, који је уједно и усамљен и уплахириен не може веровати, па му остаје да верује „свом“ адвокату, а адвокат каже „то и то“.

⁵⁸ О томе Добривоје Радовановић; – Човек и затвор; – Београд, 1992.

⁵⁹ Ово вам све може личити на причу о Јозефу К. Али не треба, ипак, мислити да је то пуко претеривање и да Кафка ипак није имао права када је писао „Процес“.

на тако нешто и ако постоје несавесни људи решени да ураде тако нешто.⁶⁰ Узалуд онда и записник, и снимање, и адвокат, и „Миранда правило“, све се може ако се хоће обесмислити, ако постоје несавесни појединци спремни на то. Зато и треба инсистирати на тренинзима, едукацији, контроли рада полиције, управо онако како се на томе инсистира у самим САД, као што рекосмо, или макар онако како се на томе инсистира код нас када је реч о судијама које имају свој Правосудни центар за едукацију, а о чему се, као и о независности код нас у последње време веома много говори. Шта ће нам независно судство, ако полиција неће бити независна и дорасла новим постулатима и „новој генерацији“ људских права окривљеног. И новом, тужилачком концепту истраге, који ће се ускоро увести и код нас.

Заменимо сада улоге, па замислимо уместо инжењера неког социјалног маргиналца,⁶¹ склоног алкохолу или дрогама, помало ретардираног, раније већ осуђиваног, склоног сексуалним и сваким другим фантазијама,⁶² дакле управо онаквог какав је био и Ернесто Миранда када су га ухапсили.⁶³ Шта ће се тада догодити? Да ли ће баш све бити како треба? Нама се чини да се овде ни „хало-ефекат“ по принципу једном крив – увек крив, никако не сме занрмарити.⁶⁴

Ко су све учесници читавог случаја? Незаинтересовани адвокат који жури,⁶⁵ заинтересовани полицајац и тужилац који руководи истрагом, који је заинтересован да му у његов тзв. „лични лист“ буде убележен још један „плус“

⁶⁰ То каже и Љубиша Лазаревић у свом раду „Систем кривичних санкција“, „Југословенска ревија за криминологију и кривично право“ 2/1987.

⁶¹ А такви, углавном, јесу они који долазе у полицију, у затворе, у психијатријске установе.

⁶² О предрасудама, тзв. хало-ефекту, ономе што се назива „од раније познат полицији“, могло би се у психологији надугачко и нашироко причати, но ми овде наводимо само један, можда индикативан случај. Наиме, у В. Британији је у јесен 2006. деловао „нови Цек Трбосек“, који је, као и стари, убио неколико проститутки. Ухапшена су чак двојица сумњивих типова, а како у антр-филеу, под насловом „Стивенс чудак“ дневног листа „Курир“ од 20.ХИИ 2006.године, на осмој страни у тексту под насловом „Још један Трбосек“, стоји: „Британски медији су већ почели да објављују исказе Стивенсових комшија... као „чуцака“ који је све време проводио „копајући по дворишту“... Ми, наравно, не можемо знати шта је ту и колико тога је тачно, осим што смо убрзо сазнали да дотични Стивенс ипак није био оптужен, већ један други човек, али, ако у све уплетемо и медије и вечито „радознале“ комшије, као и страх од криминала и друштвену, тј. политичку потребу да полиција коначно „доака“ опасном криминалцу и да га ухапси, ми само можемо да замишљамо тешку и незавидну ситуацију једног недовољно искусног (а за искусног осумњичени „чуцак“ – маргиналац, обично нема довољно новца) и несавесног адвоката, који на крају, односно приликом првог саслушавања у полицији, све завршава речима: „боље ти је све признај, касније ћемо већ нешто видети и смислити...“

⁶³ www.pegasus.cc.ucf.edu/~pyle/pla3013/miranda2html.

⁶⁴ О томе у књизи Јована Ћирића - Друштвени утицаји на казнену политику судова – Београд, 2001.

⁶⁵ Жури, на пример, на неку вечеру, или концерт, зар то не делује реално?

у каријери ⁶⁶ и помало ретардирани, уплахирени, можда пијани (назовимо га) Миранда, чудака по мерилима комшија и околине, од раније већ добро познат свима, па наравно и полицији. Прочитаће му се његова права, снимити се његов исказ, уз пут, онако „изокола“, ће му се сугерисати (од стране „нашег“ – „полицијског“ адвоката) да је боље да све призна, па да буде пуштен из притвора.

Миранда из наше приче биће весело и задовољан све док не дође на главни претрес. Прицати се могло онда када није било „Миранда правила“, када се није „толико много водило рачуна о људским правима“, када није било толико много разних невладиних организација за заштиту људских права.

„Правило Миранда“ даје право на ћутање, али, на неки начин укида право на лагање, ⁶⁷ односно право да се касније на главном претресу све негира ⁶⁸ и да се каже, односно, у ствари можда на неки начин и слаже, а по принципу, који је до сада бивао у оптицају: «тукли су ме и малтретирали и све сам признао под принудом».

За разлику од америчког, нашег Миранду подучавају наши адвокати, којих има много за наше ограничено тржиште, па самим тим има и несавесних адвоката, који могу бити и незаинтересовани и непрофесионални и неетични и код којих систем унутар-коморске дисциплинске одговорности и није тако и толико развијен до врхунца професионализације и комерцијализације. ⁶⁹

„Правило Миранда“ дакле управо самог Миранду може скупо „коштати“, а не саму полицију којој је то свега три реченице више. Не кошта много ни „Мирандиног (нашег) адвоката“, јер боље је увек имати и ангажовати неког

⁶⁶ Не треба никако заборавити члан 27 још увек актуелног Закона о јавним тужилаштвима о „личном листу“ тужиоца, где се, између осталог каже и следеће: „*Министарство надлежно за правосудје води лични лист јавног тужиоца, заменика јавног тужиоца и заједнице у јавном тужилашћу*“. Инсистира се стално на брзини и ефикасности правосудја и све је томе подређено. Да ли је окривљени имао адвоката приликом првог саслушавања, да ли је био упозорен на „Миранда права“ остаје некако у другом плану и тужилац, будимо сасвим реални, нема ни времена, ни интереса да истражује оно што му „може рушити оптужницу“, што му може донети неки минус у личном листу, у каријери. Ако не добије случај, ако „његов окривљени“ не буде осуђен, министарство ће у његов „лични лист“ уписати негативан поен.

⁶⁷ Јер сада нема више приче – лагања типа „тукли су ме па сам зато све признао“. „Признао си, а имао си адвоката, и то више није наш проблем“, као да му сада, том евентуалном „лажову“, ако можемо тако да га назовемо, одговарају на суду, на главном претресу.

⁶⁸ О томе, у извесном смислу и на извесан начин говори и пресуда и становиште америчког Врховног суда у случају *Harris v. New York*, 1971, а што се може пронаћи на сајту www.lawmarkcases.org/miranda/decisions.htm. После једном дате изјаве под упозорењем да се може ћутати – „Миранда упозорење“ – окривљени више не може све то „криво“, односно лажно негирати. Нема дакле више ни повлачења, ни лагања на суду. Ово је врло значајно имати у виду, јер баца нешто другачију слику на суштину „правила Миранда“.

⁶⁹ Понекад се човек може запитати коме у ствари највише одговара, иде у прилог, правило „Миранда“? Адвокатима можда, јер они сада постају веома важни, ступају на сцену и свако мора имати „свог адвоката“ (и „свог психијатра“), ако жели да се носи са државом – системом, да га ови не „самељу“ у правном, или психолошком смислу те речи. Адвокати са „Мирандом“ добијају на значају, у то нема сумње.

свог адвоката, него ангажовати онога којег ти препоруче полицајци, нарочито ако ће он бесплатно да ти помаже.⁷⁰ „Правило Миранда“ не кошта наравно ништа ни судију на главном претресу, који сада свако признање гледа другачијим очима, јер окривљени је имао свог адвоката и поштована су му „Миранда права“.

Са две, или три реченице више и дуже, ствар постаје далеко бржа, једноставнија, ефикаснија и за полицију и за тужиоце и за суд, а за адвокате постаје комерцијалнија, јер ће сад свако, односно више него до сада, гледати, тј. покушавати да ангажује, односно имати у приправности неког свог сопственог адвоката.⁷¹

Да ли ће Миранда остати заштићенији и задовољнији, друго је питање, јер чак и ако не буде осуђен, ако буде пуштен из затвора, вратиће се тамо одакле је и дошао – на социјалну маргину. Систем против маргиналаца увек се брзо „снађе“ и све искористи против маргиналаца, а у сопствену корист, у корист брзине и ефикасности.⁷²

Филмоване приче о Миранди и „мирандама,“ служе, углавном, само зато да би подстакле илузију о великој слободи у којој одважни појединац, елоквентни, способни, „надобудни“ адвокат на пример,⁷³ коме наравно сам систем увек пружа шансу, може победити свакога, може доћи до Врховног и врховних судова и на крају се ипак изборити се за људска права, јер правда увек на крају победи. То шта се са оптуженим Мирандом, или његовом жртвом на крају, после свега заиста догодило, углавном се не може видети у филмовима и филмским причама о Миранди и мирандама. То није сиже таквих филмских прича, јер оне једноставно могу негирати уврежено мишљење о слободама и

⁷⁰ Само узгред, овде би се могло поставити и питање сиромашког права на адвоката. Јер, то право подразумева да и онај кога плаћа држава буде максимално поштен, заинтересован и савестан. На онога којег „препоручи“ полиција увек се може сумњати у сваком погледу. Једном у смислу да он има везе са полицијом и да је зато добар, а други пут да је он у дослуху са полицијом и да зато неће одреаговати како треба и на време. Ово би неко могао да прокоментарише као неоправдано проширивање на терен „бесплатне правне помоћи“. Али, у тачки Ц, става 3. члана 6 Европске конвенције о људским правима, што је све тесно повезано и са правом на одбрану и заштиту од самооптуживања. Изричито се каже: ...“ да ову помоћ добије бесплатно, када интереси правде то захтевају...“ Но све су то већ крупна, вишедимензионална питања бесплатне правне помоћи, адвокатске етике, етике и комерцијализације, те других сличних питања, која се могу отварати, али која су свако за себе посебно важна и посебно комплексна да би смо их овде отвараили.

⁷¹ Ово нам, наравно, у додатној мери, може отворити и питање комерцијализације и адвокатске етике, но ми овде нисмо ни желели да се првенствено тиме бавимо, иако и то може бити уз пут поменуто, што уосталом и чинимо.

⁷² О томе се може прочитати и у чланку, Jeffrey H. Reisman, – Sue Headlee; – *Marxism and Criminal Justice Policy*, – “*Crime and Delinquency*”, January 1981.

⁷³ У таквим филмским причама, обично елантним и увек елоквентним адвокатима најчешће није много стало до новца, већ само до истине и правде, а времена имају напретек. Али, то су филмови, а реалност је мало другачија, поготову код нас.

правима и могућностима свих, па и таквих маргиналаца какав је уистину био Ернесто Миранда, рођен у Фениксу у Аризони у САД, 1941. суђен у периоду од 1963 до 1966, пуштен на слободу 1974. године и на крају убијен 1976.

Шта је, дакле, овде од посебне, рекли бисмо највеће важности? Шта је оно суштинско, што стално треба имати на уму и када је реч о америчком, и када је реч о српском Миранди? То је, свакако, однос пуног поверења између окривљеног и његовог адвоката.⁷⁴ Ако таквог односа поверења нема, онда је чини нам се све, или доста тога узалуд. Јер, ако ће адвокат бити незаинтересован, уколико ће само журити, или „јурити за зарадом“ вођен неким својим послом и својим интересима и уколико ће свог клијента, свесно или несвесно, погрешно саветовати, онда су погрешке и злонамерности и код „правила Миранда“ и уопште, не само могуће, него вероватно и врло учестале.⁷⁵ Сви сегменти дакле у целој тој причи – и тужиоци и полицајци, али и не само они, већ и адвокати, морају бити и вешти и оспособљени за ту нову ситуацију, за потпуни прелазак на тужилачко-акузаторски систем истраге и кривичног поступка уопште. Шта то практично значи? Да ли то значи и едукацију и тренинге самих адвоката, или пак значи „заоштравање“ питања њихове унутареснафске, коморске одговорности према несавесним члановима. Нама се чини да одговор свакако мора бити позитиван, иако истовремено треба рећи и то, да, у извесном смислу „заоштравање питања дисциплинске одговорности“ унутар адвокатског енафа, може водити и томе да се доведе у опасност питање независности и самосталности једне такве службе, каква је традиционално ипак адвокатска служба. Није добро када на пример бивше судије одлазе у адвокатуру, али са друге стране, ако им и то укинемо, ако им (бившим судијама) не дозволимо да слободно иду у адвокате, онда можда, садашњим судијама, а будућим адвокатима угрожавамо самосталност и независност.

Можда, а то није добро, велика дискрециона овлашћења дајемо некоме унутар те адвокатске коморе,⁷⁶ те онда отварамо многа друга, суштински велика политичка питања. Таквих политичких питања има увек дакле, не само када је реч о „правилу Миранда“, али, као што смо видели,⁷⁷ када је то у питању, онда посебно.

⁷⁴ Миранду је у Аризони ипак бранио стари 73-годишњи Моог и није успео да га одбрани, а пред Врховним судом су наступали тада врхунски адвокати, ангажовани од угледне невладине организације, (ACLU) која је имала своју одговарајућу политичку, а ми бисмо рекли и медијску тежину. Дакле, да је све остало само на 73-годишњем адвокату из Аризоне, велико је питање шта би било и како би се све завршило.

⁷⁵ О томе у књизи Morisa Garsona, -Адвокат и морал, (превод са француског, Београд 1965

⁷⁶ Све се, па и то у нашим условима може исполитизовати, а ми, плашећи се те могућности, овде на то и желимо да укажемо.

⁷⁷ Миранда можда и не би постао Миранда, односно тако славан да се за њега није заинтересовала невладина организација ACLU, која је ангажовала најбоље могуће адвокате. Исто-

Све нам ово отвара и још многа друга глобална питања различитог карактера, а једно од таквих јесте и питање упоредног права као таквог, као метода уопште. Јер, оно што негде, у једном систему функционише и показује се као адекватно, исправно, корисно, ефикасно, „доброделујуће“ у неком другом систему, са другачијим навикама, културним и историјским наслеђем, уопште не мора бити тако добро и успешно.⁷⁸ На неки начин могли бисмо рећи оно што се обично каже за медицину – нема различитих болести а истих лекова – има само различитих боленика - људи и самим тим и различитих лекова, лекова који некада делују, а понекад не, у зависности од самог болесника.⁷⁹

Наша намера у том смислу и није била да дамо нека коначна решења, тога се треба увек чувати. Желели смо само да испричамо једну (филмску) причу за коју смо сви помало чули, и коју сви понекад, помињемо, не само када гледамо крими филмове. Ми нисмо желели да отварамо и питање бесплатне правне помоћи и питање адвокатске (не)одговорности, иако су то питања, која су, чини нам се тесно повезана са случајем, тј. правилом Миранда. Ми смо само све те проблеме поменули и набројали, свесни да нити можемо, нити хоћемо нудити готова решења, јер таква готова решења су обично најопаснија зато што су и најједноставнија. Управо онако како једноставно, али и онако опасно како може бити и решење само оптуженом „издеклемовати“ да има права на адвоката и да има права да се брани ћутањем и да се „несамооптужује“. А овај то не схвата, не разуме и нема н(е)иког ко може да га направи, адекватан и савестан начин о свему посаветује.

Евентуалних проблема и дилема у вези са „Мирандом“, може бити још, као што то показују и нека америчка искуства.⁸⁰ Шта и како поступати у вези са тзв. информативним разговором, на пример.⁸¹ Полиција, на пример, може само прикупљати одређена сазнања и податке од најближих потенцијалних очевидаца, оних који су се затекли на лицу места, или рецимо комшија, а по систему „да ли сте видели нешто сумњиво?“ У том и таквом тренутку полиција, а ни тужилаштво, не мора уопште ни бити свесна да је „комшија“, „оче-

рија, па и историја борбе за остваривање људских права, ипак је не ретко стицај великих случајности и чудних, срећних околности, околности, конкретно да су Миранду на Врховном суду заступали тако добри адвокати, да су пристали да за рад славе (коју су касније можда довољно наплатили) ураде посао на најбољи могући начин. Али, колико се то често дешава у животу уопште, и у Америци, а поготову код нас? То је питање које на овај или онај начин ми покушавамо да поставимо, отварајући тему Миранде и адвоката уопште.

⁷⁸ О томе видети у књизи Алана Вотсона – Правни транспланти – (превод са енглеског) – Београд 2000.

⁷⁹ Тако каже Јован Ћирић у „Кривично дело несавесног лечења болесника“ – сепарат у „Зборнику Института за криминолошка и социолошка истраживања“ бр. 1-2/1991.

⁸⁰ О томе у књизи Lawrencea Friedmana - A History of American Law – New York 2005. pp.571–573

⁸¹ Тзв. информативни разговори уопште нису тако неважна ствар.

видац“ у ствари и осумњичени – окривљени, тј. учинилац кривичног дела. Да ли и тада, тог комшију, (за сваки случај)⁸² она, тј. полиција мора упозорити на „Миранда правило“, јер ако он из ко зна којих разлога⁸³ призна своју кривицу, све то, од односно „самооптужи се“, а без претходног „Миранда упозорења“, да ли ће и тада његово такво признање бити правно релевантно, или не, или ће све „пасти у воду“ као „недопуштени доказ“?⁸⁴ Или, слично томе, поставља се питање шта ће се догађати ако полиција буде желела само да разговара са сведоцима –очевидцима, а они их буду дочекивали речима „не желим да разговарам без присуства свога адвоката, - потражите мог адвоката, разговарајте са њим“. Да ли ће се и колико ће се полиција снаћи у тој и таквој ситуацији? Правило „Миранда“ и цео тај случај о коме смо говорили, јесте значајан у историјском, али и не само историјском смислу за заштиту људских права, али, као једна новина код нас, то „правило“, макар сада на почетку може изазивати различите дилеме и контроверзе. О томе смо управо ми и желели да овде проговоримо, хотећи да укажемо и на то како је настао цео случај, каква су (нека) америчка искуства по том питању, а и шта нас у будућности ту може очекивати.

⁸² „За сваки случај“, да не би после рекао на главном претресу: „признао сам, али претходно нисам био упозорен на своје „Миранда право“

⁸³ На пример претраши га већ само присуство полиције, помисли да је већ све готово, да су га открили, а не да је тек само могући сведок.

⁸⁴ Да ли је свако признање, без претходног „Миранда упозорења“ недопуштени доказ, доказ на којем се не може заснивати осуђујућа пресуда, нарочито уколико других доказа уопште и нема.

THE MIRANDA CASE AND ITS CONSEQUENCES FOR PENAL
REACTION TODAY

Jovan Ćirić, PhD
Senior research fellow,
Institute of Comparative Law, Belgrade

Summary: In 1963, in Phoenix, Arizona, one 18- year-old girl was kidnapped and raped. The attacker drove her in the desert with his truck and raped her there. Several days later, the girl saw that truck in town, wrote down the number plates and reported the whole case to the police. Police arrested the owner of the truck, Ernesto Miranda, born in 1941., already known to the police. Miranda was then taken to the station for lining, but the victim couldn't recognize him for sure. Two detectives who took Miranda into custody, and didn't previously warn him about his rights to have an attorney or to defend himself by remaining silent, told Miranda that the victim has recognized him and that he didn't have any objective chance to escape responsibility. Faced with that, Miranda confessed to the crime and signed the confession. The case came to the court.

After first degree trial, Ernesto Miranda was sentenced to 40 to 60 years in prison. After that, the American Civil Liberties Union (ACLU), a respectable non-government organization, appealed to the Supreme Court. Chief in Justice, Earl Warren, delivered the opinion of the Court and ruled that the police, before any questioning of a suspect is done, have to warn the person that he has the right to an attorney and the right to remain silent, and that anything that person says without the presence of an attorney may be used against him in the court of law. The Supreme Court ruled that the Miranda's statements made to the detectives could not be used as evidence, since he had not been advised of his rights. So, despite of his confession, Miranda was released on parole, and soon after he was killed in one bar in Arizona in 1976.

"Miranda rule" is a new, relatively important principle in new Constitution of the Republic of Serbia from 2006, therefore the author dedicates this paper to this subject. However, the author raises the question about its practical repercussions. So far the suspect could lie and give a false confession, and later deny it on the main trial. The thing is different now. Everything he says to the police, in presence of his attorney, will be used against him in the court of law. Because of that, the author believes it's important to work on education of the police and attorneys.

ТЕРОРИЗАМ И МЕДИЈСКИ РАТ

Проф. др Зоран Јевтовић

Факултет за културу и медије Мегатренд универзитета

Сажетак: Филозофија либерал-капитализма почетком новог миленијума у први план је неочекивано истакла медије, односно публицитет и пропаганду као универзалне кључеве глобалне доминације. Систем безбедносног деловања угрожен низом редефинисаних, ортодоксних метода и механизма терористичког деловања, нарушава се све уочљивијом политизацијом, моралном паником и страхом јавног мњења. Прикривени судари религија и култура руше читаве друштвене заједнице и народе, тако да све бројнији припадници сиromaшног и напаћеног света „правду“ узимају у своје руке, па терористичким акцијама стварају оквире новог лудила које прети општом катаклизмом. Аморфна и апатична маса полуобразованог планетарног становништва споро уочава опасност од фасцинирајућег зла које долази, очекујући јасну стратегију којом ће се демократска заједница оштро обрачунати са тероризмом. Решење није у грубој сили, како заговарају хегемонистички центри моћи, већ у равнотежи безбедносне одговорности, информацијског знања и медијске доктрине, која опет зависи од тога да ли су безбедносне структуре централизоване и комуникацијски обучене. Еволуција Четвртог таласа крије се у безбедносном крвотоку, којег чине информације, електроника, комуникације, електронске мреже и медијатизација, као растућа распрострањеност и моћ медијских представа. Поред ефеката самих антитерористичких акција, велику улогу имаће и пропагандна ефикасност, битна за даљу подршку глобалне јавности.

Кључне речи: *насиље, тероризам, медији, аиресија, нови рајнови, антиитерористичка доктрина.*

Четврта информатичка револуција (после аграрне, индустријске и постиндустријске) која се увелико одвија пред нашим очима, захваљујући невероватним технолошким могућностима променила је природу новинарског изражавања. Ништа није као пре, и само они појединци и народи који то схватају, могу ухватити корак са променама у окружењу. Флоскула о *„исјини која ће кад-ишад победити“* важила је за нека архаична, витешка, митологизована, традиционална друштва у којима брзина и техничка моћ нису биле ни близу данашњих. Вест о смрти Фридриха Барбаросе у XII веку путовала је од Мале Азије до Немачке четири месеца; када је почињао развој штампе у Америци (Бостон, 1704), вести су објављиване *„ишек са два месеца кашњења“*, док су прве руске новине („Веједомости“, 1702) у време Петра Великог имале тираж од целих 300 примерака. Пропаганда се темељила на вештинама и снажљивости надарених, понекад образованих стручњака, њиховој маштовитости, храбрости, аморалности, упорности, као и средствима дифузије којима су преношени садржаји порука.

Медији представљају иконе новог друштва, машине за паковање идеја, сурогате критичке свести, јер нудећи ројеве вести, густих информација, афера, скандала, сензација, спектакала, перверзних прича и занимљивости купују поверење публике, која заведена и не схвата да неко други мисли уместо ње, креирајући нове системе вредности, понашања и навика. Заблуда је да су претходне заједнице биле мање изложене пропагандним дејствима. Њих је увек било у простору и времену у којем су се људи отимали за моћ владања, само је због техничких ограничења њихово присуство било мање уочљиво и ефектно, а Тајна изједначавана са „непознатим“. Френсис Фукујама, недвосмислено указујући на неопходност напуштања социјалног благостања и изградње динамичног, здравог социјалног друштва, истиче да ће оно почивати на породицама, односно, *„навикама, обичајима и моралу људи, дакле, од ствари које се моју формирају посредно, њомоћу свесној политичкој деловања и које се моју одтајају само њуштем подизања свести“* (1997:14). Уместо истине нуди се лаж, све мање се верује сопственим очима, а све више слици екрана без које нема „праве“ јавности. Штампа, радио, телевизија, Интернет и сличне дигиталне форме општења уводе нас у царство снова и илузија, које подилазећи таштинама, сујетама, завистима и незнању, граде јединствени свет у којем доминирају сивило и просечност. Публика не запажа превару мислећи да мисли, верујући да види, убеђена да чује, док права истина плови све даље и даље.

Брзим низањем слика преко циновских електронских мрежа медији данас програмирају свест, мењајући стварност вештачким представама. Страх и патња су у основи сваке манипулације, захваљујући њима се гради нови колективни идентитет. У јавности се обликује дедуктивна слика о другима уте-

мељена на егзистенцијалном страху, мржњи, агресивности, демонизацији и сличним масовним расположењима, која се даље каналима комуникације омасовљују у глобалну визију. Специјално обучени тимови психолошко-пропагандних стручњака уз екране најмоћнијих рачунара и електронских медија, логички потпомогнути штампом, у раширеној мрежи која је практично интерактиван, међусобно повезан систем – лове мишљења која се одупиру универзијализацији. У свакодневним односима према друштвеној, природној и културној средини, појединац је изложен дејствима „архитеката“ свести који вас воде ка укалупљеној колотечини смисла, веровања и ставова. Порука се упућује смишљеном употребом психологије, политикологије, религије, технологије и јурнализма, уз провоцирање емоција и нагона, подсвесних слојева људске психе, са посебним тежиштем ка мање образованим слојевима становништва и општем снижавању корпуса сазнања. По угледу на Платонове митове у „Феничанској бајци“, теоретичари масмедија реинкарнирају појам „корисне лажи“, мењајући га „илеменијом лажи“ као легитимним правом у одбрани доминирајућег модела вредности. Истина постаје привилегија елита, новинарским мајсторством праве вредности губе се из свакодневице, тако да манипулишући информацијама верификујете нову реалност која угађа сујети и интересима преовлађујућег политичког дискурса.

Медији замењују императорске арене друштвеног живота, тако да је готово немогуће прецизно одговорити на питање колико слободног времена одузимају савременом човеку? Од раног јутра, када у купатилу слушате прве вести, док у превозу на посао читате актуелну штампу, на послу размењујете информације са пријатељима и колегама, било вербално било Интернетом, до касне вечери када одгледате неки филм или поноћну информативну емисију, подложни сте њиховом наркотичком дејству којим вам намећу шта ћете, када, због чега и како размишљати, водећи вас закључцима за које мислите да су ваши! „Медији нису постојали оруђе прикупљања и ширења информација које неко други производи, већ произвођач, контролор и господар информација“, тврди Зиновјев, уочавајући постојање „невидљиве руке“ која њима управља. Међутим, сила није у информацијама као низовима вредносних симбола, већ у правилима јавне презентације, којом добијају прагматичну вредност: „Нештавни су шокови информација који прођу мимо њих у поређењу са онима који пролазе кроз њих, а и уложа им је још нештавнија. Они су у себи концентрисали основне и најужасније информационе шокове и снаге друштва“ (Зиновјев, 2003:134). Амерички сенатор Ричард Лугар овакву појаву назива „медијализмом“, као новим феноменом интерактивног политичко-медијског односа, који у епицентру скрива доминантни утицај центара политичке моћи и водећих медијских продукција. Медијима је данас дато моћно оружје које може да спаја и раздваја, креира еволуције и револуције, љубав и

сукобе, па није свеједно да ли су у функцији обнављања глобалних и националних културолошко-комуникацијских темеља и заједништва, или стварања „потрошачког“ духа заведеног чарима илузија и наркотичке медијске опијености.

Номо *ideologicus* несвесно губи критичност, не уочавајући да све више чита исте новине, слуша исти радио или гледа исти телевизијски програм. Како би рекао Орвел, рађа се једнодимензионални човек који сврху живљења види у наметнутим материјалним потребама: исхрани, одећи, становању, потрошњи, док ће мишљења и ставове добијати бесплатно!

ПРОМЕНА ПОЛИТИЧКОГ ШАРА ПЛАНЕТЕ

Промене политичких односа на глобалној светској сцени резултат су америчке доктрине ниског интензитета и тоталитарне идеологије новог поретка, са циљем стварања бројних патуљастих држава које ће постати потенцијално тржиште за мултинационалне корпорације и јефтине извори радне снаге и природних сировина. Америчка теорија пропаганде за ова дејства каже да имају за циљ јачање позитивних ставова према званичној политици, „*ишћо се йосћиже йланским йласирањем одабраних информација које уйћичу на емоције, моћиве, објективне йоимање и расуђивање, као и на доношење одлука сйраних влада, државника, орйанизација, йруйа и йојединаца*“. У редовном годишњаку Пентагона, у чланку „Снаге за специјална дејства“ (1996) ова дефиниција је допуњена констатацијом да се промене морају изазивати само ако су у колизији са америчким, са посебном пажњом на следеће нивое утицаја: 1) јачање у свести рецепијената постојећих ставова, вредности, идеја; 2) провоцирање мањих промена и (3) изазивање дијаметрално другачијих ставова и модела понашања, укључујући и организовање демонстрација и других насилних облика рушења власти.

За разлику од свих претходних ратова када је приоритет даван масовности, наоружању и национално-патриотским осећањима, данас се борба одвија у свести човека посредством масмедија и сличних информатичко-интелигентних оружја. Редефинисање метода, техника и инструментарија специјалног рата подразумевало је изградњу софистицираног, суперкорективног протока информација, са задатком униформисања јавног мњења као психолошке подлоге за наставак интервенције војним средствима или политички притисак за промену владајућег курса. Стварност, фикција и симулација везују се у неразмрсиво клупко, информације и дезинформације постају колоплет, док манипулације царују електронском империјом у којој је све мање места за истину. Вести, извештаји, анкете, интервјуи, репортаже, трибине, округли столови и други жанрови чине узрочно-последични низ са основним

мотом: уништити све који се нађу на путу профита, уз лекцију која ће жестином репресије бити најбоље упозорење другима! При томе, извори доминације крију се у технолошкој супериорности која водећим државама омогућава неприкосновен положај у сфери господарења информацијама. Илуструјмо ову хипотезу анализом примера коштања слања поруке из канадског главног града Отаве до јапанске престонице Токија, на три уобичајена и најчешће коришћена начина. „Уколико се једна порука од 42 странице шаље путем експрес поштом, за услугу је потребно платити 39 канадских долара, а поштом 24 сата. Уколико се исти документ шаље факсом, слање ће коштати 24,49 долара и трајаће 31 минути. Најзад, ако се документ иста дужине шаље Интернетом, слање ће трајати 2 минути и коштаће 0,11 канадских долара. Дакле, слање поруке посредством Интернета је 720 пута брже и 355 пута јефтиније него слање исте поруке поштом“ (Првуловић, 2001:92).

Проучавајући историју са запрепаштењем ћемо схватити да стубови модерне демократије почивају на ратовима, као и да се снага водећих нација крије управо у невероватној технолошкој супериорности, највидљивој у војној и информативној индустрији. Стручњаци Међународног института за проучавање мира у Стокхолму (SIPRI) тврде да су од 3200 године пре нове ере, до данас, забележена 15.052 рата, у којима је животе изгубило више од 3,7 милијарди људи. Само у прошлом веку одвијало се више од 120 великих оружаних сукоба, од којих 50 међудржавних, док је у више од 600 реч о грађанским ратовима. Педантни статистичари су израчунали да је од 5.148 седмица у XX веку, само осам било мирно! У девет месеци 2006. године вођено је 19 верских и етничких сукоба, али захваљујући камерама свет је сазнао за свега неколико?!

Водити ратове могу само они који господаре информацијама јер они који их поседују владају планетом. Према резултатима истраживања обављеног за потребе Европског парламента, почетком 2004. године у свету су постојала 132 сателитска система за прислушкивање. Једина земља која контролише све јесте Америка која преко глобалне обавештајно-сателитске организације „Vortex“ (основане 1947. са Енглеском) и анализе највеће шпијунске организације Ен-Ес-Еј прибавља скоро 70% обавештајних података. У Форт Миду, градићу државе Мериленд налази се главни штаб ове мистичне установе која запошљавајући 38.000 службеника, представља очи и уши електронско-обавештајне агенције. „Много тога се променило од времена када смо моли да нећирамо да ова агенција чак и постоји, а смео бих да додам да је било и председника САД који никад нису сазнали за постојање ове институције, мада су њене услуге и где како користили“, изјавио је Роберт Стил, директор ове мамутске компаније (Washington post, 11. XII 1999), признајући да је због технолошке револуције у сфери електронске шпијунаже све тежа контрола,

што је шанса за нарастајући тероризам. Аналитичари тврде да је ова служба ефикаснија од ЦИЕ или Еф-Би-Аја, што је доказала ангажовањем у свим ратовима вођеним последњих деценија. Од европских савезника, на овом плану највећи сарадник је Велика Британија, а затим Немачка, Француска, Аустрија, Турска итд. Међутим, поменуте земље су увек под будним надзором америчких стручњака за прислушкивање који преузимају дешифровање поверљивих података и даљу дистрибуцију мрежом према сопственој процени.

Супертајни систем „Ешалон“ (енг. „усмерење“), стациониран у Mentwith Hill, у Великој Британији, контролише целокупан европски простор; за комуникације на Пацифику одговоран је прислушни центар Yakima, око 200 километара од Сиетла, Waipara на Новом Зеланду има слична задужења, на аустралијском континенту делује Geraldton, који надзире Индијски океан, док Sugar Grove, удаљен 250 километара од срца Америке, „брине“ о сигурности америчких комуникација. Станице у Норвешкој и на Кипру под директном су контролом НАСЕ, а ради смиривања светске јавности званично се баве „економском“, а од недавно и „антитерористичком“ шпијунажом, што је делимично тачно. Са 11 земаљских прислушних тачака, уз помоћ мреже од 120 сателита и око 1.320 моћних компјутера-речника (реагују на кодове, кључне речи), „Ешалон“ прислушкује све војно-обавештајне и политичке комуникације (телефоне, факсове, комјутере, медије) широм Европе и света, са циљем контролисања и правовременог последичног реаговања. Податке размењују САД, Велика Британија, Француска, Канада, Аустралија и Нови Зеланд, чиме је планета покривена мрежом контроле високог степена. Информатички рат је осавремењена верзија психолошког рата, којим се уз примену технолошки модерног оружја циља на медијско обликовање маса и њихову контролу. У Европи нико не сме ни да помене еклатантан пример кршења Повеље о људским правима, док је забринута америчка јавност одмах смирена доношењем Директиве о националној безбедности, којом је на територији САД овакво шпијунирање грађана забрањено! Међутим, раст терористичких активности добар је изговор за овакве активности, поготово ако дају резултате: позиви са мобилних телефона омогућили су лоцирање неких чланова Ал Каиде, па је тако листинг показао да је од 1.100 позива у периоду између 1996. и 1998, 238 упућено личностима у Великој Британији, 221 у Јемену, даље у Азербејџану, Пакистану, Саудијској Арабији, Судану, Ирану, Босни итд. а ниједан у Ираку! Поверљиве анализе Пентагона недвосмислено показују да се терористи у својим походима све више служе Интернетом, добављајући њиме локације будућих мета, али и размењујући поруке брижљиво упаковане у забавне садржаје. Свет разума постаје све ограниченији и елитнији, јер ношене ирационалном жељом за осветом многе верски конфронтиране групе улазе у ризик непредвидивих сукоба, чији се крај још не назире! Тихи рат у Ираку Америку

У баварским Алпима у Немачкој, у месту Грајбилген, инсталирана је специјална сателитска опрема за електронско осматрање и шпијунирање. Као џиновски паук она је премрежила југоисточну Европу контролишући и снимајући све модерне комуникације. Заједничка оператива са Немачком успостављена је 1994. након оштрог супротстављања Париза политици Вашингтона да преко ЦИЕ креира догађаје у Сарајеву, па се може констатовати како је Америка напустила свог традиционалног савезника. Ако је то учинила држави која је прва подржала победничку страну у Револуционарном рату, која је продајући своја имања у Луизијани омогућила ширење Северном Америком, која је од оснивања била интелектуална ризница новокомпоноване америчке културе, можете замислити са колико пажње би се обраћала другим нацијама! Добијени подаци из прислушних центара се 90% деле, али најважније светска сила задржава за себе. Џиновске антене британских прислушних центара на Криту задужене су за лов сигнала са Блиског истока, али и јужних делова Европе. Електромагнетно уво Медитерана, на врху планине Тродос, не задовољава жеље америчких савезника, који су због тога изградили своје апаратуре у Никозији, тако да, практично, сви прислушкују све!

тензитета заговара „демасификацију“ и интелигентна оружја великих прецизности, чињеница је да цивила настрадалих ван борби (несреће, бомбардовања, „пријатељска ватра“, самоубиства и други инциденти) има највише. Значај специјалног рата се повећава, јер се вешто вођеном и усмераваном пропагандом рат може спречити или умањити последице.

Средња Европа је изгубила важност из доба Хладног рата, када је само у Западној Немачкој било близу пола милиона америчких војника. Данас Пентагон већ разрађује планове повлачења прве половине од 73.000 војника из база у Немачкој, који би током ове и наредне године били пребачени ка земљама Источне Европе и Азије, ближе путевима нафте и гаса. Реч је о фундаменталној промени безбедносне доктрине са огромним премештањем војних база и изградњом нове мреже која има за циљ бољу комуникацију међу неуралгичним тачкама, посебно на Блиском истоку и дуж обале Пацифика. Око 2,7 милиона војника распоређено је на територијама 135 држава света, при чему је након 11.9.2001. у 7 земаља створено 13 нових база. На пример, у Великој Британији је око 12 000 америчких војника, Италији 13 400, Јапану 40 000, Авганистану 11 000, Јужној Кореји 40 000, Катару 3 500, Турској 1 800, Ираку 211 000 итд. На планети само 46 држава нема америчке војнике на својим територијама па се може тврдити да постоји унилатарална светска војска спремна и опремљена да интервенише на било којем делу земљине кугле. Нова америчка структура одбране почива на глобалној војној доминацији, подржаваној моћном науком, технологијом и економијом, са циљем спречавања било које државе да стекне статус велике силе.

Ако мислите да је ширење база праћено одушевљењем малих држава ни сте у праву: увек им претходи оружана агресија као што је било у Саудијској Арабији и осталим земљама Персијског залива после 1991; на Косову и Метохији након бомбардовања Србије 1999; у Пакистану, Авганистану и бившим совјетским републикама после рата у Авганистану 2001; у Ираку 2005. итд. Агресивно ширење под плаштом „реструктурирања“ и „декомпоновања“ има циљ заузимање празног простора који је некада контролисао моћни Совјетски Савез, тако да се ствара симулирана „Нова Европа“. Планирано је да Пољска прими 10.000 америчких војника, концентрисаних око ваздушне базе „Крезини“ на западу државе, у Мађарској смештај треба да нађе исто толико маринаца у бази „Тисар“, која је већ коришћена за обуку ирачке политичке имиграције уочи инвазије на Ирак, Албанија, иако једина није члан НАТО треба да угости војнике у најмање три центра, Бугарска је постала база за поправку америчке војне опреме, док је у Софији седиште Регионалног центра за демократски развој југоисточне Европе, којег многи сматрају истуреним седиштем ЦИЕ и војне шпијунаже за Балкан, док је Румунија отворила луку Констанца на Црном мору, као и аеродром „Михаил Когалницеу“. Нестанком

Хладног рата мењају се стратешки интереси највеће хегемонистичке силе, која војним пипцима све више пројектује опкољавање Русије према Рамсфелдовом плану „1-4-2-1“. Основни приоритет је одбрана САД (1); одбијање агресије у неколико кључних региона: Европи, североисточној Азији, источној Азији и Блиском истоку и југозападној Азији (4); способност да се противник сломи у најмање два од наведена четири региона (2) и да буду способни да изведу најмање једну савршену победу која подразумева промену режима „у времену и простору којег ми одаберемо“ (1). Остатак света се прави да не види настајање нове гвоздене завесе, која се само сели даље ка југу.

Контрола је појам који ће у будућности доминирати светом, што доводи у питање слободу сваког појединца. Орвелова метафора о Полицији мишљења која надзире читав свет све је реалнија. САД су формирале специјалну јединицу за насилну неутрализацију страних медија, па стручњаци при генералштабу “US Strategic Command”, у ваздушној бази Офут, у Омахи, имају посебна задужења из области масовног комуницирања и пропаганде. Систем Превентивна контрола путника успостављен договором Европске комисије и америчких власти путем комјутера проверава идентитет сваког грађанина, обележавајући га зеленом (безопасан), жутом (сумњив) и црвеном бојом (опасан). Као у време нацистичке Немачке грађани се региструју невидљивим тракама, а посебна пажња обраћа се на муслимане или особе пореклом са Блиског истока. У картотеке САД без знања и одобрења њихових влада уведено је 65 милиона Мексиканаца, 31 милион Колумбијаца и 18 милиона Централноамериканаца. Параноје нису поштеђени ни амерички грађани, па је под плаштом заштите враћен низ ретроградних закона који доводе у питање приватност, слободу информација и људска права. Истражитељи имају увид у све личне податке (датум и место рођења, имена родитеља, лични опис, број пасоша, занимање), знају и поверљиве информације (број и стање жиро-рачуна, аутомобила, отисака прстију), али иду и корак даље: проверавају адресе које посећујете на Интернету, књиге које читате у библиотекама, филмове које изнајмљујете у видео клубовима, бројеве које позивате телефоном. Пројекат поверен генералу Џону Поинтдекстеру, познатом из афере „Иран-гејт“, предвиђа да се за свих шест милијарди и двеста милиона житеља планете прикупе одговарајући подаци, па би суперкомпјутерски мозак бринуо о светској безбедности. Велики брат је већ превазиђен!

ТЕРОРИЗАМ И МЕДИЈИ

Несумњива глобална повезаност и међузависност политичких појава и процеса условила је потребу јединственог и снажног медијског одговора на нарасле тензије савременог живота, у којем се демократија свим облицима

принуде уводи у токове модерне технолошке цивилизације. Тероризам као облик политичког насиља представља изазов савременој цивилизацији, преузимајући сва обележја транснационалног карактера. Његово категоријално неразумевање проистиче из различитог приступа квалификација психолошког и физичког политичког насиља, терора и тероризма, институционализованог и идеолошког нивоа, појмовног неразликовања репресије од агресије или намерног поистовећивања са герилом или ослободилачким покретима. Публикујући терористичке акције медији постају важна полуга у пропаганди њихових идеја, па се може констатовати све већа рањивост глобалне заједнице, која, контролишући глобалне електронске раскрснице даје зелено светло информацијама за које процењује да имају "ослободилачки" карактер. Различити аутори дају своје дефиниције садржаја тероризма па је тако Валтер Лакер побројао 109 покушаја његовог омеђења, али заједничко је да већина уочава сложеност форми коришћења институционализованог насиља којим се провоцира страх код грађана и појединаца, са крајњим циљем промене неких политичких одлука. Неслагања у универзалном прихватању дефинисања појма последица су политичке мотивисаности самог акта, тако да ће га идеолошки конфронтиране стране увек посматрати другачијом оптиком. Тероризам увек има свој циљ, било да је реч о идеолошким конфронтацијама, етничким или верским разликама, до конкретног деловања у дестабилизацији неке државе. Треба јасно истаћи да он нема идеолошку подлогу али у себи садржи елементе идеолошког опредељивања!

Страх је мета терориста, па није случајно што се „људски *сѝрах* и *неси-ћурносѝ* *ѝада* *ѝоказују* *усѝећнијим* и *кориснијим* у *ћромовисању* *ћиљева* *ће-рорисѝа* од *ћина* *десѝрукције*. *Очићледно* је да је овај феномен у вези са великим *усавршавањем* *средсѝава* *комуникације* и *развоја* *масмедија*“ (Sliowski, 1975:16). Није случајно што је термин изведен из француске речи „*terreur*“, познате и у латинском као: страх, ужас. Тероризам се храни силом, насиљем, јер догађајима привлачи жељени публицитет код посматрача који не плаћа. Медији конструишу слику реалности па отуда напори стратега терористичких акција за придобијање њихове пажње и заузимање што више простора за експонирање. У мноштву различитих информација које као међава обасипају редакције предност добијају велики, сензационални и емоционално утицајни садржаји, тако да вест о отмици, бомбашу - самоубици и сл. не можете оставити по страни. Већа гледаност, читаност или слушаност значи већу промоцију сопствених идеја, али и нови облик маркетинга којим се врбују потенцијалне присталице. Мали и политички периферни учесници глобалне сцене траже рупе у националним системима безбедности како би насиљем подстакли интересовање друштва за њихове идеје. Војин Димитријевић упозорава и на друге психолошке реакције усмерене ка двама групама: „*једној, коју чине*

истиomiшљеници и ѿрошћонистии ѿтерористичких актиивносии, и другој, која се жели ѿридобии ујраво кроз ѿриказивање немоћи оних на чије се ѿонашање жели уишцаии, а у намери да им се оићкаже ѿослушносии“ (1979:542).

Анализирајући однос извршеног насиља и власти јасно можемо разграничити појаве терора од тероризма. Терор је обично планирано институционално насиље организоване већине (власти) над неорганизованом мањином која је у подређеном положају. Да би опстале на власти елите се служе свим облицима притисака (тортура), не либећи се да провоцирањем страха, резигнације, апатије, малодушности и сличних осећања, сачувају своје привилегије. Слабљењем значаја међународног правног поретка настаје апсолутни терор јачих над слабијим државама, што ће даље бити злоупотребљавано за прогоне на етничкој основи које обично врше савезнице - епигони. Етничка чишћења неалбанског становништва на Косову и Метохији пример су терора владајуће већине, која страховладом и тоталитарним националистичким једноумљем тежи стварању сопствене државе на туђој територији. Насиље не врше појединци или групе (тада би користили појам тероризам) већ државне институције, уз подршку паравојних јединица које, маскиране у „заштитне корпусе“ и „међуетничку полицију“, спроводе кампању застрашивања и огољеног физичког насиља. Драган Симеуновић као класичне облике политичког насиља види *„ѿреишње силом, ѿринуде, ѿриишисак, ѿсихофизичко злосишављање, ѿолиишчка убисиива, аишенишће и диверзије, док су сложенији облици насилни ѿрошесии, ѿобуне, нереди, ѿтероризам, субверзија, реишесија, ѿерор и ѿраћански раи, ѿри чему сложени облици насиља нису ѿек ѿросиша целина више основних, већ ѿихов међузависан, динамичан, чесии ѿрошивречан сииј“ (2002:11).*

Тероризам је немогуће прецизно дефинисати због различитих интереса држава у којима се примењује, као и елемената који га чине. *„Тероризам је нелегално коришћење силе или насиља ѿроишв људи и ѿихове имовине да би се засишрашила или ујрозила влада, цивилно сииановнишииво, или део ѿоулације, како би се ѿосииили ѿолиишчки или друишивени циљеви“*, тврди се у дефиницији тероризма америчког Федералног истражног бироа. Стејт департмент у поглављу 22 Кодекса САД, Секције 2656 исту појаву види као *„ѿолиишчки моишивисано насиље с ѿредумишљајем које се врши ѿроишв неборбених циљева од сииране ѿоднационалних ѿруиа или ѿијних аиенатиа, обично с намером да се уишче на јавно мнене“*. Министарство одбране исте државе има другачије мишљење: *„ѿтероризам је незаконишћа уиоишреба силе - или ѿреишња уиоишребом силе - или насиља ѿроишв ѿојединаца или имовине ради засишрашивања влада и друишшава, чесии збои ѿосииизања ѿолиишчких, верских или идеолошких циљева“*. Три виталне службе имају три различита тумачења најопасније болести света, јер је свака посматра партикуларно, из приоритетно свог угла

деловања, па не треба да нас чуди што свет нема јединствену дефиницију (има их преко 150)!

Експерти и научници су сложни у оценама да терористе треба разликовати од обичних криминалаца, првенствено због истакнуто политичких порука и далекосежности психолошких последица у којима су мете секундарни, а јавно мњење примарни циљеви. Рушећи симболе поретка грубим и насилним средствима, организовано и координирано од неке организације по унапред припремљеном сценарију, они комуницирају транспоновањем свог незадовољства. Насиље је њихов пут да информација стигне масовној публици, а фокусирањем на драматичност и емоције теже продаји идеја. Савремена цивилизација готово и да не схвата да монопол у стварању духовног простора данас припада масмедијима, односно комуникацијским империјама које снажним технолошким чудима у наше домове уносе слике живота других људи. По једној теорији насиље се у медијима рефлектује на три начина: 1) прихватајући објашњења која им се нуде људи и сами постају агресивнији; 2) под утисцима страха насиље и реално постаје део њихових живота; и (3) људи постају све индиферентнији према насиљу, па не реагују ни када су му непосредни сведоци! Медији су обавезни део сценографије терористичког чина, незаобилазни сегмент који продире у све поре рањивости неког друштва па је необично важно да се придобије њихова наклоност. Антологијски снимци припадника јужновијетнамске полиције који пред оком камере убија голобрадог дечака, преокренули су поглед америчке јавности на рат у Вијетнаму, па се од тог тренутка телевизија може сматрати најснажнијим пропагандним медијем мира или рата. Прећуткивање догађаја, примењивано у неким приликама, није показало добре резултате, али право питање је како наћи меру у медијатизацији путева информација а да оне не прерасту у пропаганду? Може ли се у глобалном комуникационом простору извештавати о тероризму на нивоу самог догађаја, или је неопходна његова позадина, анализа, па и даља пројекција? Постају ли, можда, неки медији саучесници или промотери терористичких идеја стављајући своје технолошке и кадровске ресурсе у службу величања одређених замисли, поготово ако у позадини стоји државни тероризам? На крају, да ли информационо друштво са новим технологијама има спреман јединствен одговор којим ће спречити развијање сада већ акутног терористичког канцера?

Друштвена филозофија намеће едукацију нове политичке писмености јер ће само добри познаваоци геополитичких, економских и масмедијских вештина, професија и технологија моћи да одговоре на изазове које им доноси. Наравно, то не значи запоставити претходна сазнања, тим пре што нови поредак покушава наметнути схватање по којем је политика скуп истоврсних идеја, тржишта и система вредности, унапред искључујући помисао

постојања разлика у друштвеном понашању, културним обрасцима, историји или могућности другачијег, самосталног избора. Рађа се хегоцентризам (хегемонистички централизам) који повезујући локално-регионално и национално у глобално, утврђује нове параметре политичких односа, владајућих вредности и интезивне „тржишне“ размене у којој моћ обликовања, поседовања и дистрибуирања информација условљава економску снагу заједнице. Најлакши пут уништења демократије је да из историје и науке избришете традицију, корене, претходне вредности и симболе, стварајући нови амбијент у којем је позитивно само оно што припада хегемону. Тада је лако угрозити стабилност сваког поретка, његову унутрашњу структуру, безбедност, нормативни систем, распламсавајући фаустовску стратегију корумпираниости и зла које поништава сваку племенитост. Медији тако постају активни агенси (покретачи) стварања атмосфере општег страха, друштвеног кошмара, безвољности, нестанка критичког духа који се залаже за дијалог, толеранцију и једнакост у праву на живот. До савршенства развијена технологија успављује ум човека, отупљује смисао и потребу за размишљањем, вредновањем и преиспитивањем политичких ставова, тако да је неопходно познавати арканске моћи које поседују.

ПРАЊЕ ИСТИНЕ ОД ОДГОВОРНОСТИ

Дух и менталитет једног народа могу се значајним делом формирати под утицајем различитих медијских техника, чијом комбинацијом мењамо свест, навике и понашање публике. Посматрајући развој цивилизација лако ћемо уочити да је пропаганда увек била незаобилазни чинилац у изградњи социјабилних односа, уткана у бројне моделе човекове комуникације, али тек са невероватним развојем технологије расте моћ масовне психотерапије. Зато се за новинарство данас каже да је „четврта сила“ (иза законодавне, судске и извршне), важна за шири утицај на масовну публику. Доктринарна идеологија, комбинована са интересима владајућих елита увек за циљ има већи публицитет, производњу, контролу и промену ставова, што се најлакше постиже застрашивањем и импресионирањем маса. Између информисања и манипулација расте зид неповерења, уметност ткања информацијских садржаја подржана моћним технолошким продужецима човекових чула мења политички дискурс, па водеће светске силе неосетно остварују медијски монизам којим креирају универзалну свест планете. Отуда је данас лакше него икада истину сакрити од јавности, игнорисати је или прећутати, а ако већ морате да је саопштите онда то чините тако да буде у вашу корист. Приметили сте да су у шокантним тренуцима 11. септембра снимци са места догађаја били контролисани јер се није смело дозволити мешање миш-

љења светске јавности. Очигледна је примена двоструких стандарда: у сферу америчког страха, рањивости, пропагандног система немогуће је продрети, при чему се сваки покушај жигосе издајом националних интереса. У супротном, камере директно преносе бомбардовање Багдада, Београда или градова Авганистана, Судана и сл., јер су то призори моћи која плаши друге народе. Треба бити имлицитан, без простора за било каква друга тумачења!

Иако је у бројним ратовима у којима су директно или индиректно САД учествовале, било притужби на малтретирање заробљеника, медији су спремно одбацивали такве оптужбе као неосноване, користећи недостатак доказа за производњу лавине сумњи да то чине њихови противници. Циничним оптуживањима Садама Хусеина за физичко малтретирање политичких противника, међу којима је затвор „Абу Грайба“ заузимао централно место, америчка администрација је припремала сопствену јавност за оружану акцију која ће уследити. Само 1984. међу зидинама овог злогласног места смрт је стигла скоро 4.000 Ирачана, противника диктаторског режима, који су страховито мучени и погубљени, тако да су репортаже о збивањима на 115 хектара жицама и зидинама опасаног простора подгрејавале манихејску слику о судару добра и зла унутар америчке јавности. У сенци медијских топова прикрио се податак да је Бела кућа априла 2003. одобрила нове технике саслушавања заробљеника у затвору војне базе у Гвантанаму на Куби, које су, између осталих, дозвољавале „ремећење ритма сна затвореника, везивање ланцима, излагање екстремно високим или ниским температурама, заслепљујућем светлу или бучној музици и другим звуцима“. План ислеђивања „САП“ носио је ознаку врхунске војне тајне и садржао низ упутстава за хватање, испитивање и убиства тзв. „циљева високе вредности“ у борби против терора, подразумевајући хватање Садама Хусеина и добијање информација о његовом скривању. „Програм специјалног приступа“ одобрио је лично Доналд Рамсфелд, тадашњи амерички секретар одбране, са намером да мучењима дође до података о оружју за масовно уништавање.

Одважни генерал Антонино Тагуа још 16. јануара 2004. из Багдада је послао поверљиви извештај на 53 странице, упозоравајући Пентагон да зверства која чине савезници превазилазе све међународне конвенције, те да последице могу бити катастрофалне. *„Садисичка, вулгарна и разблудна криминална злостављања“* као што су *„ломљење хемијског осветљења и посијање затвореника фосфорном течностима, премлаћивања дрвеном палицом и шилицама, претињање мушкарцима - силовањем, содомија над затвореницима дрвеном палицом“* мали су део бруталности којима су били изложени. Пред обилазак мисија Међународног Црвеног крста затвореници су об-

лачени у чисте униформе, купани и под претњама жестоких казни, присиљивани да хвале своје мучитеље, да би се потом тортура настављала уобичајеним ритмом. Готово је сигурно да реаговања војних и политичких званичника и овога пута не би било да, чудима које само новинарство познаје, извештај није доспео до медија. Поверљиви садржај стигао је до запослених у часопису „Њујоркер“, који су нагостили постојање садистичких метода и иживљавања над немоћним осуђеницима, да би медијски притисак порастао када је тв-мрежа Си-Би-Ес у ударном термину приказала снимке мучења и понижавања. Емисија „60 минута“ емитована је и поред инсистирања званичника Пентагона да се то не учини, што се може тумачити храброшћу новинарских посленика, али и негативном председничком кампањом која је у пуном јеку. Ласцивне и шокантне сцене малтретирања заробљеника који су принуђени да међусобно врше сексуални чин, нагим телима праве пирамиду поред америчког војника који са осмехом гестикулира победу, или покривене главе стоје на кутији под претњом да ће ако падну бити подвргнути електрошоковима, демонтирале су америчку бајку о демократији и поштовању људских права. Додатно узбуђење изазвале су фотографије објављене у „Вашингтон посту“ на којима се види како голог затвореника псећим каишем вуку кроз ходник, као и оне на којима се види разголићени мушкарац са женским доњим вешом на глави, што је највећа увреда у исламској религији. Промотери новог поретка начинили су катастрофалну грешку која се могла исправити само брзим признавањем злочина и кажњавањем одговорних. Уместо шупоглавој одбрани форме, требало је признати суштину: мучење и понижавање оптужених чија кривица није доказана и дати јавно извињење ирачком народу и муслиманском свету!

Речима - замкама вешто се врши реторичко ублажавање квалификације недела и признавања кривице, па тако није реч о „тортури“ већ о „злостављању“, док се „мучење“ замењује појмом „омекшавање“. Истину треба опрати од одговорности па стратешким медијским заокретом генерални инспектор УН потврђује кршење прописа у 94 случаја и кривицу за 39 изазваних смрти, али истиче да су *„што дела њојединих војника, за шта нису криви обука или њојојећи војни љојиси“*. Методом симетрије врши се релативизовање злочина, што је апсурдно за неког ко жели да се прогласи промотером демократије. Сарказам је правити разлику између тортура под „тоталитарном“ или „демократском“ влашћу, јер су и једна и друга уперене против људских слобода и права! Тако је, срљајући из грешке у грешку, пропаганда најмоћније државе света успела у ономе што арапски свет није могао деценијама: његовом уједињењу! Масмедијски тоталитаризам погубнији је од свих познатих ментално-психолошких тортура, али ако у првом тренутку не оствари своје циљеве вратиће се невиђеном силом.

КОНТЕКСТ ДОБРЕ ПРОПАГАНДЕ И ТРАНСФОРМАЦИЈА ТЕРОРИЗМА

Пропагандни ратови заснивају се на изванредном познавању традиције, културе, обичаја и веровања противничке стране, при чему је битно обезбедити одговарајућу медијску покривеност догађаја. Најблиставија акција терориста као да се није ни догодила ако је масмедији нису регистровали. Зато се приликом пројектовања акција са посебном одмереношћу планира стратегија привлачења пажње јавног мњења. Феномен опчињености остварује се само максималном мотивацијом аудиторијума, при чему се безобзирно користи лакомисленост и необразовање новинара који у трци за сензационализмом и конкуренцијом запостављају основна етичка начела. Крв и смрт најбоље подижу тираже и рејтинге, у шта сте могли да се уверите пратећи садржаје бројних масмедија који намећу владајући друштвени дискурс. Неприметно, тероризам постаје масмедијски спектакл који вас својом суровошћу и неизвесним исходом привлачи за екране, радио-пријемнике, странице штампе или Интернета. То више није проблем богатих, „демократских“ држава, већ глобална брига чије је решење важно за опстанак цивилизације. *„Наши су људи жељни да умру исто толико колико су Американци жељни да живе“*, наводи француски постмодерниста Бодријар као мото исламских милитариста, наглашавајући да се сада све игра око смрти - стварне, симболичке и обредно-жртвене. Симболичка моћ а ргог добија медијски карактер јер представљена говором и сликом намеће артифицијелну стварност која привилегованим елитама доноси политичку и економску корист. Како извештавати о терористичким акцијама а не подлећи фасцинацији и пропагирању видљивих идеја и невидљивих циљева терориста, сложено је питање чији ћемо одговор тражити у овом делу књиге! Како спречити речи да постану отров, лажи да буду кредибилне, а ТВ програме да пропагирају конфликте?

У теорији се често наводи пример отмице авиона TWA 847 на линији Рим - Каиро, 14.6.1985, од стране тројице припадника Хезболаха, са захтевом пуштања 776 шиита из израелских затвора. Током седамнаест дана неизвесности авион је неколико пута летео између Бејрута и Алжира, сваки пут ослобађајући жене и децу, па на крају и остале путнике, док коначно као таоци нису остали само амерички грађани (њих 39). У међувремену америчка јавност је са посебном пажњом пратила судбину киднапованих, због чега је на просторе дешавања послато неколико специјалних екипа, са близу стотину новинара, продуцената, сниматеља и аналитичара. Три водеће америчке тв-мреже (ABC, NBC и CBS) прекинуле су уобичајену програмску шему специјалним емисијама репортера са лица места, док је у стандардним информативним емисијама током кризе објављено 514 вести и извештаја, што је у про-

секу више од 20 дневно. Јавност је буквално наркотизована темом која је наметнута, па се скоро сваког сата говорило само о актуелном проблему, узрокујући „домино ефекат“ који захтева хиперпродукцијски ланац увек свежих информација. Глад публике се хранила производњом неселектованих садржаја, јер да би оправдали трошкове масмедијских корпорација новинари су, оптерећени конкуренцијом, морали да „копају“ нове поруке, разговоре са породицама отетих путника, ослобођеним таоцима, реакцијама грађана и политичара, што је резултирало јачањем кумулативног притиска на политичке центре одлучивања. Пропагандна питања члановима породица, типа: „Да ли би америчка администрација морала да изврши притисак на Израел да пусти шиитске затворенике?“ унапред су иницирала одговор, тако да се стварањем ирационалне атмосфере страха и забринутости унапред искључила могућност рационалног одлучивања. Због растућег незадовољства јавног мњења Реганова администрација је попустила испуњавајући захтеве терориста, па се на први поглед све завршило идилично. У пракси, то је био пораз политике која је поклекла пред захтевима терориста због великих грешака медија, који су уместо регистратора дешавања преузели активну улогу учесника који опредељују курс одлучивања. Несвесно, упали су у замку коју су им припремили медијски експерти консултовани с друге стране, што је одлично запазио британски новинар Џон Булок: *„Њихова вешића манипулација америчким ТВ мрежама рађена је сасвим свесно. Диломирани стиручњаци за медије који су студије завршили на америчким колеџима њисусиовали су сасијанцима у кући Набиха Берија (једној од вођа акције - њрим. аутора) у зајадном Бејруту док је разрађивана њакџика“*. Терористи су лукаво уочили глад медија за шокантним, необичним вестима, нудећи им дозиране и увек ексклузивне информације, које су се низале као у јефтиним, холивудским филмовима. Спретно употребљавајући тржишну утакмицу великих медијских империја спречили су стварање информативне тишине, која је у оваквим ситуацијама најбоље решење. На тај начин елиминисана је и контрола садржаја, тако да су доминацију имали они, а не власт која је поседовала журналистичке центре.

Мноштво информација убија њихово значење и утицај, па је координација у њиховој евалуацији пожељна карактеристика извештавања у кризним ситуацијама. Пре свега, треба схватити да живимо у ери Четврте технолошке револуције, што значи и аналогне трансформације новинарских жанрова и техника. У тренуцима појаве масовне штампе (када је почела остваривати милионске тираже почетком XIX века), пропаганда је служила за промоције идеологија, али рађањем међународног тзв. либералног тероризма (крајем 1968) и првим палестинским акцијама отимања авиона, мења се свест о примени нових масмедијских технологија јер оне најлакше, најбрже и највише промовишу циљеве и идеје терориста. Терористички масакри у миланској

Пољопривредној банци 1969. (16 мртвих и 80 рањених), подметање бомбе у возу „Италикус“ 1974. у Фиренци, експлозија на железничкој станици у Болоњи 1980. (85 мртвих и око 250 повређених) и низ сличних недела, имали су задатак привлачења глобалне пажње.

У појединим драматичним ситуацијама актери као да чекају на долазак камера и њихово укључење правећи представу за далеки, заинтересовани аудиторијум, који пробуђеним осећањима постаје страна која навија, а понекад и одлучује. Сниматељ канадске телевизије се сећа демонстрација испред америчке амбасаде у Техерану када је привидно мирна маса експлодирала: *„Чим су се камере укључиле демонстранти су почели да вичу: "Death to Carter", појавили њеснице, деловали бесно и њалили америчке заставице. После два минута даи је знак да је довољно за овај кадар. Онда је истиа сцена њоновљена за канадску њублику која њовори француски, њри чему је руља викала : "La mort a Carter".* Етнопсихологија је нови, битан момент у стратегији пропагандног деловања и психолошких удара. Ребус који ће открити победника још није отворен јер олако схватање да сто пута поновљена лаж постаје истина, коначно одлази у запећак. Моћ слике је невероватна, па јој велику пажњу обрађају сви учесници манипулативних процеса: ТВ пренос смрти америчког маринца који је у Могадишу 1993. умро од претераног коришћења дроге резултирао је притиском јавности на повлачење из Сомалије; исфорсиране слике масакра на Маркалама или трагедије муслимана у Сребреници биле су поводи резолуција Савета безбедности УН; манипулацијом „кувајтским“ бебама извађеним из инкубатора Ирак је означен кривцем за деценијске конфликте који ће уследити итд. На врућим жариштима света обавезно су присутне камере великих електронских мрежа, али грешите ако мислите да је то због боље обавештености грађана. За одвијање неке кризе важан је баланс информација којима поједностављујемо или акцентујемо одређене појаве или личности. Проблем може настати ако контрола због све савршенијих и моћнијих технолошких средстава измакне контролорима, пошто минијатурне, преносне камере и сателитски комплети преошћују границе простора и времена, тако да планета постаје истински глобално село. Уочљиво је да су тероризам и масмедији у дијалектички реверзибилном односу, да су међусобно комплементарни, зависни и допуњавајући. Другим речима, они су као ватра и вода, акција и реакција, режија и филм.

Нестанком Берлинског зида (1989) дошло је до промене у геополитичком схватању дистрибуције економске и војне моћи, што су терористи искористили за хитно редефинисање форми организовања и смера деловања. Некадашње „ослободилачке организације“, чији је покровитељ била ЦИА или сличне обавештајне службе, отеле су се контроли својих ментора, не поштујући наредбе о распуштању пошто је њихов задатак (рушење комунизма) био

обављен. Проблем је настао у даљем артикулисању активности, јер људи обучени да врше терор над другима у миру не знају ништа друго да раде. Отуђена моћ је најопаснија, тако да пропагандно прикривање злочина може да се врати као лоша последица онима који су је креирали. Берлински „Јунге велт“ подсећа на постојање тзв. табу тема, па „политичари и медији на западу нису заинтересовани за откривање босанске прошлости данашњих атентатора - самоубица, јер би то јавности наговестило да су државе НАТО, а нарочито САД, терористичко чудовиште саме створиле. О тој вези се, додуше, након 11. септембра већ дискутовало, али искључиво с обзиром на осамдесете године у Авганистану“.

Када је средином маја 2004. од подметнуте бомбе на путу за Газу, у терористичком нападу, погинуло шест израелских војника телевизијским екранима су доминирале слике палестинских екстремиста који парадиралу улицама града носећи као трофеје делове тела погинулих. У историји „Хамаса“ први пут је организована својеврсна терористичка конференција за штампу, на којој маскирани борац представницима медија показује раскомадане делове тела настрадалих израелских војника. Шокирање није само у функцији спектакла, већ и доброг познавања традиционалних учења по којима погреб код Јевреја има посебан значај. Верује се да покојници чија тела нису у целости сахрањена, не могу да очекују долазак Свевишњег и да су њихове душе осуђене на вечито лутање тамом, па кувајтска телевизија „Ал Џазира“ нимало случајно данима приказује исти снимак. Игра је сурова и немилосрдна, пред очима јавности и заслепљујућих медијских рефлектора, тако да нема времена за грешке које се брзо кажњавају. На пример, за шиите, градови Кербал и Наџиф представљају света места, тако да је улазак наоружаних америчких трупа на њихову територију практично обезбедио подршку верским вођама за позив на општи отпор окупационим снагама. Пентагон је забранио приказивање призора сахрана младића убијених у Ираку, али бумеранг ефекат биће изненађујући: уместо јавне почасте која им је припадала, погребни у кругу породица резултираће застрашујућим хуком масовног незадовољства и гласина које нико не може зауставити. Истина, ма каква била морала је у крупни план! Претерана медијска пажња уперена према америчким успесима, високе новчане награде, уз организовање низа састанака и конференција које су за циљ имале стварање светског антитерористичког покрета, као ехо произвело је култ Бин Ладена, чије идеје живе у срцима великог броја припадника ислама. Репресија ствара отпор, агресивна пропаганда - контрапропаганду.

На Интернету данас постоји више од две хиљаде сајтова терористичких организација, којима је због кратког и брзог креирања тешко ући у траг. Користећи неомеђене просторе глобалне мреже терористи пропaгирају своје идеје, објављују приручнике за деловање и упутства за акције, прикупљају

средства за даље активности, објављују саопштења за јавност и комуницирају са јавношћу. „*Интернет је постао виртуелни лојор за обуку терориста*“, изјавио је Габријел Вајман, сарадник у вашингтонском Институту за мир, упозоравајући да се пропаганда све суптилније усмерава ка видео играма и цртаним филмовима, чиме се регрутују најмлађе генерације. „Ал Каида“ два пута месечно објављује нове садржаје у приручнику „Ал батал“, чији сваки број тематски обрађује различиту област из праксе тероризма. Неколико недеља пре серије отмица цивила и одсецања глава, на мрежи је у броју 10 детаљно објашњавано како треба бирати жртву, на који начин је киднаповати, како преговарати, како извршити погубљење, како све то снимити и доставити медијима, на које адресе послати снимке упозорења. Зато све већи број држава оснива посебне јединице „виртуелних антитерориста“ чији је задатак уништавање противничких веб сајтова, као и анализа садржаја којом би им се ушло у траг. Information Warfare или информатички рат постаје полигон нових супротстављања, при чему су моћне државе рањивије но икад! Америчка Агенција за одбрану информатичког система проценила је да су током „1995. информатички ираћи кроз отворени део информатичких система Министарства одбране чак 250.000 пута покушали да стигну до заштићених података, али и да су у чак 160.000 случајева били неуспешни“ (Alexander, 1999:104)!

МЕТАМОРФОЗА ТЕРОРИЗМА И МАСМЕДИЈА

Модерни тероризам је, ипак, скројен тако да буде прилагођен медијима и савременим средствима комуникације. Терористи желе да владе и јавност обратe пажњу на њихово деловање, али тако што ће медији обезбедити вођење пропагандне кампање. Често се тврди да је тероризам калкулисано насиље, обично усмерен на симболичне мете, дизајниран да пренесе политичку или верску поруку. Поред тога, циљ терориста може бити и придобијање шире подршке јавности, провокација на коју би циљана земља могла да одговори исхитрено и самим тим погрешно, привлачење нових чланова у организацију, поларизација јавног мњења, демонстрација способности да другоме нанесу бол, или доказ да се влада циљане земље може угрозити.

Наравно, терористи привлаче пажњу медија. Тимоти Мек Веј који је осуђен за терористички напад у Оклахома Ситију у Америци, у којем је погинуло 168 људи, рекао је да је изабрао зграду која је била у власништву федералних власти „јер је око ње било доста отвореног простора, тако да је могла лако да се сними фото-апаратима и камерама“. Италијански левичари, „Црвене бригаде“, нападали су суботом да би њихове акције биле објављене у недељним новинама које имају већи тираж. Палестински „Црни септембар“ отео је

израелске спортисте на Олимпијади у Минхену 1972. године зато што су све телевизије већ пратиле игре и зато што су се новинари из читавог света већ налазили тамо. Неке терористичке групе пажљиво проучавају медије, док друге имају своје медијске операције. Колумбијски левичари покрета ФАРЦ имају сопствени радио програм, док готово све терористичке организације настале од појаве Интернета имају своје презентације.

Уколико поставимо питање да ли медији „помажу“ терористима одговор би могао бити различит. Најједноставније је рећи да је сваки публицитет добар публицитет. Та максима се може односити и на тероризам, па чак и ако се деси да подметнута бомба не експлодира, сам чин терористичког напада послужиће да се о тој терористичкој групи прича и пише. Тероризам има несразмерно велик простор у медијима, у програмима вести, али он може у први план истаћи и занемаривана политичка питања попут таласа палестинског тероризма који је седамдесетих и осамдесетих година побудио пажњу светске јавности на оно што се на простору на коме живе Палестинци дешавало и пре тог времена. Тероризам такође може да покрене дебату у јавности о одређеном питању истичући у медијима обе стране: радикалне ставове терориста са једне, и жртава терористичких напада са друге.

Међутим, у исто време постоји и сумња да ли медији заиста помажу терористима. Напади могу измаћи контроли или могу имати непредвиђене последице. Превелик покољ може одагнати потенцијалне присталице и симпатизере, терористичке акције имају различито значење за различиту публику, па чак и када се план терориста оствари у потпуности они нужно не контролишу начин на који ће медији извештавати или пратити њихову причу. Коначно, када се употреби термин терориста, он привлачи пажњу публике у односу на методе одређене групе, а не на поруку те групе. То често ускраћује легитимет циљевима те групе у очима јавног мњења.

Зашто онда медији прате терористичке нападе, зар не би било много једноставније не извештавати и ускратити им публицитет који је један од основних циљева тероризма? Сваки новинар ће вам рећи да терористи јесу вест. Постоји симболична веза између терориста који желе пажњу и медија који траже драматичне приче које ће повећати тираж или гледаност. Већина медијских организација, иако свесна да терористичке групе манипулишу медијима, желе да извештавају о значајним догађајима, али тако да не постану отворена сцена за терористе. Међутим, телевизијске вести посебно, постале су невољни партнер у позоришту тероризма.

Начин на који медији извештавају може да утиче на исход терористичког инцидента. Смишљена кампања у извештавању отмице понекад може заштити животе талаца и то, пре, свега добијањем подршке међународног јавног мњења у захтеву да се отети ослободе. Са друге стране, извештавање медија

може пролонгирати отмицу, пошто би терористи могли да одуговлаче решење кризе све док се публицитет, а самим тим и пажња јавности не смање. Када се на телевизији појаве вести о нападу који је у току, временски застој у приказивању онога што се дешава гледаоцу може изгледати као да влада не одговара довољно брзо на оно што се дешава, па се тако појачава притисак на званичнике да реше ситуацију, можда исхитрено, уз опасне последице. Извештавање медија такође може угрозити или прекинути антитерористичку операцију. Медији могу довести и до хапшења терориста. Одлука једног од највећих америчких дневника да објави манифест „Унибомбера“, усамљеног терористе који је на разне адресе слао писма са експлозивним пуњењем и који је 17 година остао неухватљив за агенте Федералног истражног бироа, довела је до идентификације и хапшења.

Не треба заборавити да су често мете терориста и сами медији. Напади на медије могу помоћи да се привуче пажња или да се утиче на начин на који ће извештавати. Писма са прахом антракса добило је неколико америчких редакција, а исламски милитанти из Пакистана, повезани са Ал Каидом намамили су новинара Волстрит журнала, Данијела Перла на интервју да би га потом отели и убили. Обавештајни извештаји објављени у Америци говоре да је Ал Каида извиђала штаб радија Слободна Европа у Прагу, задуженог за пропаганду према источноевропским земљама, озбиљно разматрајући могућност да га нападне. Коју деценију раније терористи у Бејруту убијали су или отимали стране новинаре које су сматрали непријатељски настројеним. Новинар АП-а Тери Андерсон провео је седам година као талац у Либану, а баскијска сепаратистичка организација ЕТА убила је шпанског уредника новина које су објавиле антитерористички манифест.

Приметно је, међутим, да неке земље покушавају да контролишу медијске извештаје о тероризму. Осамдесетих година Британија је забранила преношење изјава чланова терористичких организација или њихових симпатизера, повинујући се захтеву тадашњег премијера Маргарет Тачер. Она је тврдила да је најбржи начин да се угуши тероризам „прекидање довода кисеоника, односно њублицитетиа“. Оне државе које не регулишу начин на који медији извештавају о тероризму од њих захтевају да се добровољно „уздрже“ од покривања таквих догађаја, или из разлога угрожавања националне безбедности, или да би се спречили терористи да изнесу своја политичка гледишта. После напада на Америку 11. септембра 2001. године администрација председника Буша тражила је од националних ТВ мрежа да не емитују видео-снимке Осаме Бин Ладена пошто би оне могле да садрже шифроване поруке са инструкцијама за будуће нападе. Други амерички званичници говорили су да извештавање о слабом тачкама одбране на територији САД може помоћи терористима да планирају будуће нападе.

Терористи такође адаптирају своје методе и поруке прилагођавајући се медијима који се мењају. Отмица путничких авиона постала је терористичка пракса тек пошто се појавио први комуникациони сателит који је омогућио преношење слике у читавом свету. На тај начин отмица се могла пратити као директан пренос догађаја. Стратегија Ал Каиде да не преузима одговорност за нападе које изврши, за разлику од некадашњих терористичких организација, доводи до веће несигурности у нападнутој земљи и самим тим до веће заступљености у медијима. Раст сателитских, глобалних мрежа, као и све веће могућности слања слике посредством Интернета омогућили су терористима да сами праве своје видео снимке, попут оних на којима се види убиство већ поменутог новинара Данијела Перла, односно странаца који раде за америчке компаније у Ираку и Саудијској Арабији. Ти снимци могли су се видети чак на CNN-у, док је британски Би-Би-Си одлучио да их не прикаже. Терористи су тако научили да користе Интернет и створе сопствену пропагандну продукцију, али исто тако и да тајно комуницирају, планирају нападе, промовишу се или прикупљају новац за своју организацију. Проток информација на мрежи је тешко предвидети или контролисати. За сада је још увек немогуће посредством Интернета доћи до читаве циљане публике у истом тренутку, као што је то могуће ако спектакуларни терористички напад преноси телевизија. Ипак, гласине које се шире на Интернету често се преносе у друге медије.

Установили смо, дакле, да медији играју кључну улогу када су у питању последице неке катастрофе настале терористичким нападом. Медији пружају потребне информације, дају саопштења и инструкције које се односе на службе које треба да помогну жртвама и њиховим породицама. Медији, такође, могу представљати извор наде за посредно и непосредно угрожене. Ипак, у већини случајева гледање телевизијског програма који се односи на било какву катастрофу, посебно ону изазвану тероризмом, има негативан ефекат. Иако се ова област до сада мало истраживала, или су та истраживања остала недоступна широј јавности, ево симптома после којих би требало да размислите да ли и даље да пратите телевизијски програм одређене станице: ако осећате да сте анксиозни, ако не можете да одвојите поглед са екрана иако бисте то желели, или ако имате проблема са спавањем после гледања таквог програма. Управо овакав савет упућен је многим Американцима после терористичких напада на Њујорк и Вашингтон. Према истраживањима агенције Де Флеур и Денис, објављеним 2002. године, америчка породица је у просеку дневно гледала више од 7 сати ТВ програма. Нажалост, већина вести на телевизији су лоше, па суморна расположења и све чешћа самоубиства адолесцената представљају бледе рефлексије медијских утицаја.

У суштини питање је какву улогу медији уопште могу одиграти у антиципацији будућих терористичких напада? Вероватно никакву. Свака од данашњих телевизија волела би да баш њихова камера буде једина која ће преносити Армагедон уживо. Једино што могу да учине је да преносе мишљења оних који су одговорнији, како би на тај начин информисали оне мање одговорне, или барем могли да им се успротиве. Рецепт не постоји, али стратегија – да, али о њој не треба јавно говорити! Долази време језивих верских сукоба у којима ће стратегија почивати на управљању сликама, манипулисању симболима и знаковима, тим више што ће религијски ставови, уверења и фанатизам имати одлучујућу улогу у мотивисању учесника. Друштва и елите припремљене за тоталне ратове сачуваће своје привилеговане положаје, јер већ сада знају да ће у будућности господарити они који имају моћ сламања туђих воља!

ЛИТЕРАТУРА

1. Alexander, B. J. (1999): "Future War", Thomas Dunne Kooks, New York.
2. Dimitrijević, V. (1979): "Terorizam i ekstradikcija", Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu.
3. Dimitrijević, V. (1999): "Terorizam", Samizdat, "FREEB92", Beograd.
4. Fukujama, F. (1997): "Kraj istorije i poslednji čovek", CID, Podgorica.
5. Prvulović, V. (2001): "Ekonomska diplomatija", Grmeč, Beograd.
6. Simeunović, D. (2002): "Teorijsko određenje terorizma", iz "Međunarodni terorizam", Beogradski forum za svet ravnopravnih, Beograd.
7. Sliwowski, G. (1975): "Legal Aspects of Terrorism", International Terrorism and World Security; Carlton, D. and Schaerf, C. London.
8. Zinovjev, A. (2003): "Slom ruskog komunizma", BIGZ Publishing, Beograd.

TERRORISM AND MEDIA WAR

Zoran Jevtović, PhD

Faculty for Cultural and Media Studies

Summary: Philosophy of liberal-capitalism on the beginning of the new millennium brings into focus media, in fact – publicity and propaganda as universal keys of global domination. Defense security system is endangered by a lot of redefined, orthodox methods, and mechanisms of terrorist acts violate it with more and more obvious politization, moral panic and fear among public. Covert clashes of religions and cultures have destroyed whole societies and communities, and that's why numerous people from poor and tormented parts of the world takes "justice" into their own hands, using terrorist acts to establish new framework of madness which threatens to drag the world to global cataclysm. Amorphous and apathetic mass of semi-educated people slowly sees danger from incoming evil, waiting for clear strategy of defense against terrorism. Pure force is not the right solution, despite claiming of hegemonic power centers. Right solution might be balance of security responsibility, information knowledge and media doctrine, which depends on level of centralization and communication training of defense structures in democratic societies. Evolution of "Fourth wave" hides in security "blood stream" consisting of information, electronic, communication, networks and media. Besides the effects of terrorist acts themselves, huge role will have propaganda efficiency, essential for future back up of global public.

КВАЛИТЕТ ИСТРАГЕ ПОВОДОМ НЕЗАКОНИТЕ УПОТРЕБЕ СРЕДСТАВА ПРИНУДЕ

Мирослав Жаберл¹ Драган Арлов²

¹ XXXX, ? ? ? ?

² Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Република Словенија је у последњих шест година била у два случаја осуђена пред Европским судом за људска права због нехуманог полицијског интервенисања и у оба случаја је суд упозорио, да се у обрађеним случајевима држава није побринула за успешно испитивање евентуалног полицијског насиља. До истог закључка је дошао и словеначки Уставни суд када је одлучивао о полицијским мерама у случају смрти осумњиченог при извођењу полицијског хапшења. Каква би била независна истрага, да ли је у Републици Словенији имају и каква су могућа решења, тема је наведеног рада. Иако се тематика тиче словеначког простора, иста је актуелна и за некадашњи шири заједнички правни простор, па и простор Републике Србије.

Кључне речи: *Људска права, полицијска принуда*

¹ Мирослав Жаберл је унив. дипл. иур., запослен као секретар у Министарству за унутрашње послове у Љубљани и предавач на Факултету за заштиту у Љубљани, као и докторски кандидат на Правном факултету у Љубљани.

² Драган Арлов, наставник на Криминалистичко-полицијској академији у Београду на предмету Примена средстава принуде

1. ПРАВО НА ЖИВОТ И ЗАБРАНА МУЧЕЊА И ПОЛИЦИЈСКА УПОТРЕБА СИЛЕ

Живот човека, његов физички и психички интегритет и достојанство су вредности које се у хијерархији човекових права налазе на највишој лествици и као такве су осигуране Уставом и многим међународним документима. Управо у наведена права задиру полицајци употребом средстава принуде. Њихова дефинисаност и начелна недодирљивост је важна при нормативном одређивању када, како и под којим условима је могућа репресивна интервенција државе. Државама је међународним документима дата негативна дужност, да се у начелу уздржавају од залажења у наведена права. У том контексту је исто тако важна позитивна дужност државе да успешно чува основна људска права и да непристрасно испитује евентуална неоснована задирања репресивних државних органа у та права.

1.1. Право на живот као неотуђиво људско право и полицијска употреба смртоносне силе

Људски живот је неприкосновен, одређено је у Уставу Републике Словеније, а посебну важност овој највишој вредности даје одредба да у Републици Словенији нема смртне казне.³ Реч је о једном од основних људских права, чији преовладавајући утицај међу уставно загарантованим правима није потребно посебно наглашавати.

Димитријевић ет. ал. (2004:164) каже да они који верују у постојање неког вишег, природног права, мисле да се право на живот претпоставља и да не зависи од посебне заштите позитивног права. На то указује и текст првог става 6. члана Међународног пакта о грађанским и политичким правима, који право на живот дефинише као *урођено* право.⁴ Ровер (2002: 268) уз то још наводи, да пакт намерно употребљава потврдни израз, „да свако *има* урођено право“ а не „треба да има“, чиме жели нагласити оригиналност и недеривативност наведеног основног људског права.

Право на живот је свакако главно људско право,⁵ јер без успешних гаранција за право на живот ниједно друго људско право нема смисла. Зато је

³ Упореди 17. члан Устава Републике Словеније.

⁴ Међународни пакт о грађанским и политичким правима у првом ставу 6. члана одређује: „Сваки човек *има* урођено право на животи...“ ()“

⁵ Одбор за људска права, који је орган за праћење извршавања Међународног пакта о држављанским и политичким правима, у вези са тим правом је, између осталог, записао: „То је највеће право, од којег није дозвољено никакво одступање, ни у ванредном стању, које угрожава живот народа ... То је право, које се не може разлагати са ограничењима.“ (Ровер, 2002, стр. 268)

то право проглашено и међународним документима из области људских права, као што су Општа декларација о људским правима⁶, Међународни пакт о грађанским и политичким правима,⁷ као и Конвенција за заштиту људских права и основних слобода⁸.

Сви ови документи указују на основне елементе овог основног људског права и на дужност државе да га формално (законски) чува и материјално штити. Можемо ли, дакле, да тврдимо, да је то право апсолутно и да у њега није дозвољено задирати? И на ово питање нам дају одговор основни правни акти, који ово неotuђиво право и одређују.

Из доктрине примарног чувања људског живота и других људских права, као што произилази из трећег става 15. члана Устава Републике Словеније и других докумената универзалног чувања људских права, види се да је живот једног човека ограничен правом на живот другог. Како наводи Клеменчич са сарадницима (2002:106), из овог разлога и у државама, где иначе не познају смртну казну, не могу избећи потребу да њихови овлашћени органи имају закониту могућност употребе смртоносне силе, односно смртосног средства што на изврстан начин ограничава право на живот.

На ту чињеницу указују и одредбе Конвенције за заштиту људских права и основних слобода, где се у истом члану који одређује неotuђиво право на живот, одређују и изузеци, када је могуће у то право законито задирати. Због важности за обрађивану тематику, одредбе ће бити детаљније анализирани.

Као што је већ речено, у другом ставу цитираног члана од тачке а. до ц. наведене конвенције, прописани су изузетни разлози, када је могуће задирати у право на живот.⁹ Наведени разлози се односе на случајеве задирања у наведено право од стране грађана као и на случајеве интервенција службених државних репресивних органа. Да ли можемо ове изузетке да објаснимо као

⁶ Општа декларација о људским правима у 3. члану једноставно и јасно каже: „Свако има право на животи...”

⁷ Међународни пакт о држављанским и људским правима у целокупном првом ставу 6. члана одређује: „сваки човек има урођено право на животи. То право мора законски да се чува. Нико не сме бити животи одузет незаконито и својеволно.”

⁸ Конвенција за заштиту људских права и основних слобода у првој тачки 2. члана одређује:

(1) Право на животи сваког човека осигурано је законом. Нико не сме бити намерно одузет, осим уз извршење пресуде, којом је суд некога прогласио кривим за кажњиву делатност, за коју је законом прописана смртна казна.

⁹ Ибидем, друга тачка 2. члана:

(2) Као кршење овог члана не убраја се одузимање животи, ако је последица употребе хитно потребне силе:

а. при одбрани било које особе од незаконитог насиља
б. при законитом одузимању слободе или при сиречавању бега особи, којој је законито одузет слобода;
с. при законитој делатности, која има циљ утицаја на мир или утицаја.

опште овлашћење за намерно усмрћивање или убиство друге особе? Одговор је свакако негативан. Европски суд за људска права је у случају *McCann Others v. United Kingdom* јасно рекао да 2. члан конвенције примарно не дефинише случајеве у којима би било допуштено намерно усмртити другу особу, већ објашњава у којим случајевима је допуштено употребити силу, чија последица може да буде у нехатном одузимању живота.¹⁰ Уз то је суд још нагласио, да употреба силе мора бити „апсолутно хитна и потребна“ за остваривање једног од циљева који одређује конвенција. Ова чињеница указује на начела сразмерности и неопходности, који ће бити обрађивани у наставку и нарочито наглашава *ultimo ratio* наведених одредби.

Иако је у наведеним случајевима реч о стварном конфликту између прокламованог основног, неотуђивог уставног права на живот са једне стране и неких ширих јавних, односно друштвених интереса, потребно је поново нагласити, да у овим случајевима у ствари није реч о додели овлашћења неконтролисаног задирања у индивидуално људско право, већ о изузетном прихватању узрока смрти, због остваривања, односно достизања одређених легитимних циљева.

1.2. Право не бити мучен или нехумано и нељудски третиран и полицијска употреба силе

Мучење је вероватно једна од најстаријих и најраширенијих метода, која је била намењена и придобијању доказа и кажњавању.¹¹ Реч је о најраширенијем институционализованом облику насиља у полицијским и судским поступцима. На жалост, данас се полиција у неким државама још служи оваквим незаконитим поступцима, који узрокују људима тешке физичке и психичке повреде, иако су мучење и слични облици нељудског и понижавајућег поступања, у потпуности забрањени.

За данашња демократска друштва важи да је људски физички интегритет апсолутно заштићен, вероватно боље него живот. Као што смо могли да видимо, међународни документи у изузетним случајевима дозвољавају лишење живота у законитој и неопходно интервенцији службеног лица, дозвољавају и употребу неопходно потребне силе, а ни у једном случају не допуштају телесне казне (Димитријевић ет. ал, 2004:171). Забрана мучења је записана у многим међународним документима и та забрана је апсолутна. Европска конвенција о људским правима при образлагању забрана мучења, не допушта упот-

¹⁰ *McCann i drugi v. Ujedinjeno Kraljevstvo*, ECHR, 27.09.1995, ser. A no. 324, par. 148. Исто тако види и Клеменчич ет. ал, 2002, стр. 106 и Веић, 2000, стр. 54.

¹¹ По наводима Шугамнове (2000:176) мучење у Аустрији је укинула Марија Терезија године 1776, а нешто касније је било укинато и у Баварској. Ове године не значе потпуно укидање недозвољених поступака, јер је и цео 20. век обележен насиљем у казним поступцима.

ребу доктрине пропорционалности, што значи да забрана мучења не може бити предмет релативизације и да је апсолутна.¹²

Већина теоретичара и аутора који се баве проблематиком тортуре, не говори о праву, већ о забрани мучења и нехуманог поступања.¹³ Међународни документи полазе од тога да се званични државни органи морају уздржати од било каквих активности које би могле да значе облике мучења или нељудског, односно нехуманог поступања. Клеменчич са сарадницима (2002:117) наводи да у погледу мучења и нехуманог поступања говоримо о три основна начела: (1) Забрана мучења и нехуманог или понижавајућег поступања је апсолутна. (2) Мучење, као и нехумано или понижавајуће поступање, у грубој је супротности са темељним начелима цивилизованог понашања, па иако се изводи у блажим облицима и у посебним околностима. (3) Мучење, нехумано или понижавајуће поступање, не погађа само жртве, већ је понижавајуће и за полицајца који га изводи, указује, одобрава или допушта; то баца лошу светлост на државу у целини. Дакле, у суштини је реч више о захтеву према држави да се уздржи одређених нељудских и нехуманих делатности и метода. Упркос томе, можемо да установимо, односно закључимо, да је реч о људском праву „не бити објекат мучења“, јер га као такво уважава и словеначки устав.¹⁴

На међународном нивоу ово право уређује више међународних докумената као што су Општа декларација о људским правима (члан 5), Међународни пакт о грађанским и политичким правима (члан 7), Конвенција за заштиту људских права и основних слобода (члан 3). Ову проблематику третира посебна конвенција ОУН, то је Конвенција против тортуре и других сурових, нечовечних или понижавајућих поступака или кажњавања.

Конвенција против мучења и других облика окрутног, нељудског или понижавајућег поступања или кажњавања, захтева да свака држава која ју је потписала, успостави успешне законодавне, административне, судске и друге механизме за спречавање мучења и другог окрутног, нехуманог или понижавајућег поступања.¹⁵

¹² Одбор ОУН против мучења је на случају у израелском предмету тзв. „*Landau Rules*“ одлучивао о дефинисаним поступцима израелских органа по којима су у одређеним, унапред прописаним ситуацијама били дозвољени облици тзв. „*mild physical pressure*“, као на пример стављање осумњиченог у тзв. „*Shabach*“ положај. Особа у „*Shabach*“ положају има руке везане иза леђа, а његова глава је покривена врећом. Дуго седење у том положају могло би да проузрокује тешке мишићне повреде у рукама, врату и главобоље. Врховни суд Израела је морао на основу таквог мишљења Одбора ова правила поништити. Подробније види Зупанчич ет. ал. 2000, стр. 1716.

¹³ О „праву на забрану мучења“, наведено у наводницима говори и Уставни суд у својем решењу бр. Уп-555/03-41 и Уп-827/04-26 од дана 06.07.2006.

¹⁴ Упореди 18. члан Устав РС: *Нико не сме бити подврћуи мучењу, нељудском или понижавајућем кажњавању или шрејирању...*

¹⁵ Реч је о низу захтеваних мера које би спречавале, односно отежавале услове у којима би могло да дође до мучења или сличних забрањених облика понашања. Ове мере се односе пре

Конвенција дефинише мучење као „сваку делатност којом се особи намерно наноси тешка телесна или душевна повреда или трпљење са циљем да би се од ње или друге особе добила изјава или признање, или да би се та или друга особа казнила за делатност, коју је учинила или је осумњичена да је учинила, или да би се та особа или друга особа уплашила или казнила из било ког другог разлога, који се заснива на дискриминацији било какве врсте, када ту повреду или трпљење проузрокује или подстиче или се са њим слаже службено лице или друга особа, која поступа по службеној дужности. Овај појам не обухвата повреде или трпљења, који су нераскидиво и у складу са приликама повезани са извршавањем законите санкције.“¹⁶

Може се констатовати да се инкриминација ове делатности односи искључиво на случајеве где је у позадини држава, односно њен службени представник, који са посебно израженим злим намерама наноси жртви повреду, са циљем придобијања признања или кажњавања. Дакле, у овим случајевима је реч о *delictum proprium*, који могу да направе само службена лица и не односи се на посебне делатности међу појединцима. Као што наводи Клеменчич са сарадницима (2002:118), за мучење је значајна посебна зла намера извршитеља, који жртви задаје повреду са циљем придобијања признања или кажњавања. По наводима Зупанчича (2002: 210), реч је о *dolus specialis*, који се показује у изнудживању признања, арбитрарном извансудском кажњавању, омаловажавању или присили или било каквој дискриминацији. Као насиље је довољна и тиха сагласност службеног лица, ако је неслужбеним лицима могуће изводити мучење.

Главни међународноправни извор за питања мучења, поред неведене посебне конвенције, представља и Европска конвенција о људским правима. Она не садржи одређивање и дефиниције мучења као нељудског и понижавајућег поступања, а Комисија за људска права, пре свега Европски суд за људска права, у многим својим решењима и пресудама одредили су садржину појединих појмова.

На крају је потребно поменути још случај *Rehbock v. Slovenija*¹⁷ и случај *Matko v. Slovenija*,¹⁸ у којем је Европски суд за људска права установио

свега на: забрану изручивања особе држави где би могла да буде мучена, забрану употребе доказа придобијених мучењем или сличним забрањеним облицима поступања.

¹⁶ Конвенција против тортуре и других сурових, нечовечних или понижавајућих поступака или кажњавања, члан 1.

¹⁷ У овом случају је немачки држављанин Rehbock успео са жалбом против Словеније, у којој је тврдио да га је словеначка полиција у току хапшења тешко повредила и нехумано поступала са њим. У правоснажној пресуди је, између осталог, записано да је полиција за време хапшења кршила 3. члан Конвенција против тортуре и других сурових, нечовечних или понижавајућих поступака или кажњавања. Између осталог, у пресуди је указано и на недостатак у вези са спољном контролом рада полиције, са нивоом независности истраге као и недостатак при планирању полицијских активности у случају хапшења.

¹⁸ У случају Матко, Европски суд за људска права је осудио Словенију због нељудског и понижавајућег поступања полиције према људима који су се жалили и због непотпуне, споре и

да је Република Словенија кршила нека најосновнија људска права. У оба случаја је суд упозорио на неке основне постулате законите употребе полицијске силе.

2. ПОЗИТИВНА ПРОЦЕСНА ДУЖНОСТ ДРЖАВЕ У СЛУЧАЈУ ЕВЕНТУАЛНИХ НЕЗАКОНИТИХ ПОЛИЦИЈСКИХ ПОСТУПАЊА

С обзиром на обрађивану тематику, пре свега у погледу задирања у право на живот, као и забране мучења, Европски суд за људска права и Европска комисија за људска права су развили схватање о дужности државе да изведе успешну истрагу у погледу евентуалног кршења члана 2 и 3 Конвенције за заштиту људских права и основних слобода. У већ поменутом случају *McCan i drugi protiv Ujedinjenog kraljevstva*, Европски суд је заузео став да би забрана арбитрарног одузимања живота била неуспешна у пракси, ако не би постојао поступак за истрагу незаконите употребе оружја од стране државних службеника.¹⁹ Сличан став је Европски суд записао у предмету *Assenov protiv Bugarske*.²⁰

Зидар и Клеменчич (2005:196) установили су да је тако надмашена тзв. негативна дужност државе, да се уздржи од подухвата угрожавања права које чувају чланови 2 и 3 Европске конвенције за људска права. Ова дужност се преобразила у позитивну дужност државе да заштити појединца од подухвата у наведеном правилу као и да изведе темељну и успешну истрагу. Ovey i White (2002: 48-51 у истој књизи) именују такву дужност државе као процесну дужност (*procedural obligation*) успешног чувања наведених права не само у теорији, већ и у пракси.²¹ У начелу важи да су позитивне обавезе државе утолико наглашеније, колико је чувана вредност више у хијерархији људских права. Пошто су људска права, која чувају живот, физички и психички интегритет као и достојанство појединца, основне вредности демократског друштва, држава је дужна да их посебно активно чува и остварује могућности за њихово што успешније остваривање.²²

немарне истраге тужиоцевих тврђења о полицијском насиљу код полиције, у државном тужилаштву и на суду.

¹⁹ Види *McCan i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 27.09.1995. (no.324), 21 E.H.R.R. 97, где у параграфу 146 суд записује да предмет и циљ Конвенције, као инструмента за очување индивидуалних људских суштина, захтевају да се њене одредбе објашњавају и употребљавају тако да су њене заштитнице практично успешне.

²⁰ *Assenov protiv Bugarske*, 28.10.1998, App. 24760/94, где у параграфу 102 суд записује да је у случају основаних жалби појединца на то да је био подвргнут лошем поступању полиције, дужност државе да изведе успешну службену истрагу.

²¹ „У њавној држави мора постојати такав систем организације који омогућава извођење Устава и закона као и такав систем постојања, који омогућавају извршавање права и слобода.“ између осталог је записао Уставни суд РС у решењу у предмету бр. У-И-13/94 дана 21.01.1994.

²² Решење Уставног суда бр. Решење Уставног суда бр. Уп-555/03-41 и Уп-827/04-26 дана 06.07.2006, тачка 25.

Активно чување људских права не обухвата само чување од стране државних органа у случају задирања других лица у наведена права, већ значи и успешну процесну активност у случају када је сама држава претпостављени кршитељ наведених основних права. Као што кажу Зидар и Клеменчич (у истој књизи: 193), парадоксално је да полиција као кључно средство за извршавање права, које је дужно правно осигурати људска права, са друге стране представља средство са којим је могуће то исто право и са њим осигурана права, најгрубље кршити.²³ Овлашћења за полицијску употребу силе су она, где је могуће, уз непотпуно нормирање и контролу, најгрубље угрожавати људска права.

2.1. Успешна и независна истрага

Претходнога је свесна и међународна заједница, која управо због латентне могућности злоупотребе, захтева од држава посебну активност и непристраност истраге евентуалних тежих незаконитости. Држава је дужна у оваквим случајевима извести успешну истрагу. Према ставу Европског суда за људска права, држава у случају када се вероватно потврђује кршење права и слобода из 2. и 3. члана Европске конвенције о људским правима, у складу са 3. чланом Конвенције, мора обезбедити успешно правно средство.

Из праксе Европског суда за људска права у погледу 2. и 3. члана Европске конвенције о људским правима и из Конвенције против мучења и других облика нељудског поступања произилази да држава мора додатно осигурати лица, којима је одузета слобода и који су зато у посебно рањивом положају. Ако појединац за време када је под стварним физичким надзором репресивних органа, претрпи теже повреде или умре, држава мора веродостојно образложити настанак тих последица.²⁴

У складу са праксом Европског суда за људска права, одговорност државе је већа и у случају када одређени репресивни орган има времена да се припреми и планира одређену репресивну активност. Такво стање је другачије од случаја када изненада долази до конфликта и нема времена за контролу употребе силе од стране полиције.²⁵ То је био и један од прекора Словенији у слу-

²³ Уз то цитирају Боштјана М. Зупанчича, који у коментару уз 5. члан словеначког Устава записује, да „*је захтев да држава на својој територији чува људска права и слободе у суштини пројављен, јер је јасно да их крши управо територија.*“

²⁴ Тако и Европски суд за људска права у већ поменутом предмету *Selmouni protiv Francuske*, par. 87 и *Avsar protiv Turske*, par. 391 у Решењу Уставног суда бр. Уп-555/03-41 и Уп-827/04-26 од дана 06.07.2006, тачка 30.

²⁵ Тако и уставни судија др Цирил Рибичич у 3. тачки одвојеног потврдног мишљења уз решење Уставног суда бр. Уп-555/03-41 и Уп-827/04-26 од дана 06.07.2006. У њему упозорава на одвојено негативно мишљење Д. Пикиса у предмету *Andronicou Constantinou v. Ciper*, где је

чају Rehbock.²⁶ Акција која са собом носи опасност угрожавања људских живота, мора бити планирана и контролисана на начин који искључује сваки предвидиви елемент ризика живота, који није неопходан при употреби силе.²⁷

Успешно правно средство, које је у свим овим случајевима држава дужна обезбедити, мора обухватати и темељну и успешну истрагу (*thorough and effective investigation*), која би могла да води утврђивању и кажњавању одговорних, као и успешан приступ (*effective access*) повређеног или његових људи поступку истраге.²⁸ Истрага мора бити изведена посебно када је реч о случајевима основаних оптужби (*arguable claim*) појединца, да је био жртва државног насиља у вези са заштићеним правима. Истрагу морају извести независни истраживачи, неометано од државе.²⁹ Неодложна и темељна истрага је према пракси Европског суда за људска права, посебно важна, јер непотпуна истрага може да онемогући успешност свих других правних средстава, која би могла бити уложена.

У случајевима када би смрт или повреда особе којој је одузета слобода наступила као резултат поступања у супротности са чланом 2 и 3 Конвенције, Европски суд за људска права је *окренуо доказни ѿерет*, тако да држава мора доказати да смрт или повреда нису настали као резултат противправног поступања. Као што наводи Кечановић са сарадницима (2006: 309), ово значи да особа која уложи притужбу, једино, мора доказати, и то са довољном вероватноћом, да је била повређена у полицијском поступку, а онда држава мора доказати да су повреде биле последица законите и сразмерне употребе средстава принуде.³⁰

он записао да држава, чији је и сам држављанин, није довољно брижно планирала и извела оружане акције, чији је циљ био ослободити таоца и у њој су под нишаном кипарских специјалаца пали и насилник и жртва, коју је употребљавао као живи штит.

²⁶ Види пресуду *Rehbock protiv Slovenije* дана 28.11.2000, по. 29462795, пар. 72, где Суд између осталог наводи да тужитељу није била одузета слобода за време главне операције, при којој би затим дошло до неочекиваног развоја догађаја, због којих би полицајци могли да се позивају на то, да су се одазвали неприпремљени. Исто и у *McCan i drugi v. Ujedinjeno Kraljevstvo*, пар. 150 in 201.

²⁷ Исто, при чему аутор упозорава да је реч о озбиљнијем проблему словеначке полиције. Види и Кечановић, 2006-А, где аутор између осталог закључује да би брижљиво планирање акција био први услов за непристрасну и успешну истрагу у органима и службама које употребљавају репресивне мере и средства принуде.

²⁸ Види пресуду Европског суда за људска права у предмету *Kaya protiv Turske*, пресуда од дана 19.02.1998, бр. 158/1996/777/978, пар. 107; сажето по решењу Уставног суда бр. Уп-555/03-41 и Уп-827/04-26 од дана 06.07.2006, тачка 32.

²⁹ Исто. Зидар и Клеменчич, 2005, стр. 198-200 уз то наводе да Европски суд за људска права не одређује детаљније поступак истраге, али је у већини својих решења указао на основне смернице истраге.

³⁰ Исто и Клеменчич, 2006, који још наглашава да таквом преокренутом доказном терету, с обзиром на то да Европски суд за људска права није форум за установљивање и препирку у вези са стварним стањем, држава неће моћи да буде довољна, ако своје наводе не поткрепи закључцима претходне независне, темељне и правовремене тужитељске или судске истраге.

Европски суд за људска права је кроз своју судску праксу развио одређене стандарде успешне истраге, који морају бити дефинисани следећим критеријумима:³¹

– *успешност*; истрага мора бити способна да доведе до открића и кажњавања одговорних.

– *по службеној дужности*; државни органи морају предузети мере по сопственом осећају и не условљавати њен почетак формалним предавањем притужбе или пријаве властима.

– *независност*; особе које су одговорне за истрагу морају бити независне од оних који су непосредни учесници у спорном догађају.

– *јавност*; истрага и резултати истраге морају укључивати довољан елемент јавног надзора. Исто тако, истрага мора омогућити сарадњу жртве или њене породице, да се обезбеди чување њених, односно њихових, легитимних интереса.

– *брзина*; брз одзив власти је од кључног значаја за чување поверења јавности у способност државе да обезбеди владавину права.

2.3. Поступци проверавања утемељености оптужби о кршењу основних права услед полицијске употребе средстава принуде

Уз наведене захтеве се поставља питање да ли имамо у Републици Словенији одређене поступке истраге који би задовољили захтеве Конвенције. Из цитираних решења Европског суда за људска права можемо да изаберемо најмање два основна захтева истраге евентуалног државног насиља. Истрагу мора извести орган који је независан од органа, односно организације која је вероватно извршила прекршај и жртва, односно њени представници, морају имати неограничену могућност сарадње и приступа истрази.³²

Дужност полицијског водје или за одређен случај посебно *усиљановљене комисије*, да оцени законитост и стручност употребе средстава принуде³³ није

³¹ Amnesty International, Надзор над полицијом и решавање притужби против њеног рада, стр. 41 и 42. Исто тако види Зидар и Клеменчич, 2005, стр. 199 и 200 као и Кечановић ет ал., 2006, стр. 311 до 316.

³² Исто тако, Уставни суд у решењу бр. Уп-555/03-41 и Уп-827/04-26 од дана 06.07.2006, тачка 33, који записује, да, иако одредба четвртог става 15. члана Устава РС обезбеђује судско чување људских права, довољна је у обрађиваним ситуацијама с обзиром на праксу Европског суда за људска права у вези с 13. чланом Конвенције већ истрага, обављена изван судских поступака, под условом да је независна и да повређенима обезбеди успешно учествовање. Таквом закључку Уставног суда противи се Клеменчич (2006) који закључује да је Европски суд за људска права у предмету *Matko protiv Slovenije* потврдио своју дугогодишњу праксу, да би истрага морала бити казнена.

³³ Више о томе види *infra*, потпоглавље о етици и полицијској употреби присилних средстава.

одговарајућа, јер такав поступак није непристрасан, пошто је у целини у рукама полиције. О томе се недвосмислено изјаснио и Европски суд за људска права у случају *Rehbock protiv Slovenije*³⁴ и у случају *Matko protiv Slovenije*,³⁵ а тај закључак заузима и Уставни суд.³⁶

Нешто више непристрасности постоји у *притужбеном процесу*, који се у складу са 28. чланом Закона о полицији води у Министрству за унутрашње послове.³⁷ Међутим, још увек се може приговорити непристрасности, јер је Полиција орган у саставу Министрства за унутрашње послове, који води притужбени поступак, што значи да су органи хијерархијски повезани. Поред тога је оправдана и критика да већину истрага утемељености притужбених разлога још увек обављају овлашћена лица из полиције.³⁸

Свако ко мисли да су му била угрожена права при поступању полиције, може се у складу са одредбама Закона о кривичном поступку међу осталима *жалићи државном тужиоцу*.³⁹ И ова притужба, која се у пракси веома ретко употребљава, не испуњава све критеријуме потребне независне истраге, јер се ограничава само на случајеве када полиција употребљава овлашћења у преткривичном поступку.⁴⁰

Сличан закључак може да важи и за покренут *казнени процес* оштећеног против полицајца. Преткривични поступак води и усмерава државни тужилац, који је независан и судски поступак се одвија пред независним судом. Функцију прогона обавља државни тужилац по легалитетном начелу. Делатности у преткривичном поступку у повезаности са истрагом кажњиве делат-

³⁴ Види пресуду *Rehbock protiv Slovenije*, пар. 74, где суд закључује да истрага коју је извела полицијска управа, чији су запослени сарађивали при одузимању слободе тужиоца, није била одговарајућа. Републике Србија је пред Комитетом против тортуре Уједињених нација, била предмет поводом случајева Ристић Милана, Николић Николе, Јовице Димитрова, Данила и Драгана Димитријевића а у вези брзе, непристрасне и свеобухватне истраге

³⁵ Види пресуду *Matko protiv Slovenije*, арр. по 43393/98, пар. 89, где суд понавља наведене закључке.

³⁶ Види решење Уставног суда бр. Уп-555/03-41 и Уп-827/04-26 од дана 06.07.2006, тачка 37.

³⁷ О томе пише и већ цитирано решење Уставног суда (исто), тачка 36, које је оцењивало раније важећи поступак жалбе, који је после обрађеног случаја промењен. Министарство Републике Србије је у акту који дефинише поступање по жалби грађана остало на неадекватном трочланом саставу комисије (већински састављене од припадника Министарства, што свакако може претпоставити исте проблеме у потврђивању квалитета истраге као основне замерке актуелног Суда).

³⁸ Опширније у истој књизи као и Кечановић ет ал., 2006.

³⁹ Упореди одредбе седмог става 148. члана Закона о казненом поступку.

⁴⁰ Amnesty International Slovenije, 2004, стр. 35 уз ово упозорава да поступање тужилаштва у случајевима жалби ове врсте није правно регулисано, јер нису одређени рокови за обрађивање жалби, начин њиховог проверавања и решавања, санкције против полиције у случају установљених неправилности. Наведени институт такође није транспарентан, јер до сада нису били изабрани, нити икада објављени статистички подаци о жалбама после те „незаживеле“ (оп. М.Ж.) одлуке Закона о казненом поступку.

ности изводи полиција, која је организацијски и хијерархијски везана за исти орган који је вероватно прекршај и извршио.

Поред тога, државни тужилац сме да усмерава преткривичнини поступак⁴¹ једино у случајевима сумње у службено гоњене кажњиве делатности, а не и у случају неке опште сумње о евентуалним полицијским неправилностима.⁴² Европски суд за људска права је у предмету *Matko protiv Slovenije* такође недвосмислено рекао, да и институт субсудиарног тужиоца, као што је уређен у Словенији, није успешно средство за осигуравање права из 3. члана обрађиване Конвенције.⁴³

Такође Уставни суд у свом цитираном решењу⁴⁴ закључује да у складу са одредбом четвртог става члана 15 Устава и у вези са чланом 13 Европске конвенције о људским правима у Републици Словенији, није обезбеђена успешна независна истрага околности евентуалног прекршаја 2. или 3. члана Конвенције.⁴⁵ У том погледу ће Република Словенија морати да догради своје законодавство.

3. ЗАКЉУЧАК

Какав облик истраге ће држава увести зависи од ње саме. Европски суд за људска права недвосмислено наглашава да није његов циљ да прописује врсту независног поступка.

Иако би судска пракса Европског суда за људска права морала имати посредно обавезујући утицај на словеначки правни поредак и тиме обавезати и словеначког законодавца и словеначке органе, може се неоспорно закључити да у Републици Словенији тренутно нема органа односно института, који би одговарао стандардима успешне истраге. Ово је недвосмислено установио и Уставни суд Републике Словеније, који је у већ цитираном решењу између осталог записао да је захтев после независне истраге неспорно и уставна дужност државних органа. Такав закључак хитно намеће и одговарајуће законодавне промене.

⁴¹ Кlemenчић (2006) сликовито именује такво уређење као *инцестини однос* између појединих окружних државних тужилаштава, који би преиспитивали полицајце, које у другим казним предметима „усмеравају“. Све то, по његовом, ставља под знак питања независност, темељност и успешност истраге у случају, када се у евентуалном (пред)кривичном поступку појављују полицајци из надлежних општинских полицијских јединица.

⁴² Тако и Кечановић ет ал., 2006, стр. 326, који, између осталог, наводи, да је контрола државног тужиоца у овим случајевима ограничена искључиво на делатност полиције у конкретном претказаном поступку и такав суд и тужилаштво остају сасвим без увида у обимни рад извођења полицијских задатака који не погађају казнене поступке.

⁴³ Исто види и Klemenčić, 2006, стр. 3.

⁴⁴ Види *supra*., решење Уставног суда бр. Уп-555/03-41 и Уп-827/04-26 од дана 06.07.2006

⁴⁵ Исто, тачка 9 и одвојено потврдно мишљење др. Цирила Рибичича тачка 13.

Бошњак (2006:22) предлаже систематичан приступ за смањење полицијског насиља. По његовом би било потребно отклонити или суштински преобликовати институт полицијског задржавања у преткривичном поступку,⁴⁶ смањити инструкцијска овлашћења суда и правосуђе и општу јавност боље информисати - едуковати о значају и начину обрађивања притужби на полицијско насиље.

Клеменчић (2006:3) нуди три могућа институционална решења: 1) Обнављање надлежности Министарства унутрашњих послова у односу према полицији или условно пренос дела надлежности из Министарства унутрашњих послова у Министарство за правосуђе; 2) Формирање полицијског омбудсмана са великим истражним овлашћењима; 3) Остварити системске и институционалне услове за то да тужилаштво обави свој задатак отклањања сумњи о озбиљним задирањима у људска права од стране државних репресивних органа.

У том погледу, према мишљењу аутора (у истој књизи), најсистематичније је последње предлагано решење. То је формирање *посебне групе тужилаца*, која би имала изворну надлежност за испитивање и отклањање таквих кажњивих поступака.⁴⁷ Посебна група тужилаца могла би да има и сопствене истражитеље. Оваквом решењу тежи и надлежно Министарство за правосуђе, које је у законодавну процедуру већ дало предлог промене Закона о кривичном поступку и Закона о државном тужилаштву. Следећи предлагане промене у оквиру посебне групе државног тужилаштва за отклањање организованог криминала, могло би се установити посебно одељење за истрагу и прогон осумњичених кажњивих делатности из редова полиције, војне полиције, обавештајно заштитне службе и појединаца чланова мисија у иностранству, осумњичених за тежа незаконита задирања у живот човека, слободу, односно интегритет. У ово одељење би могао да буде премештен и одређени број полицајаца, односно других особа са полицијским овлашћењима, који би били непосредно хијерархијски везани за државно тужилаштво.

Још боље решење било би формирање посебног самосталног *жалбеног и истраживачког тела под окриљем Државног збора*.⁴⁸ То парламентарно притужбено тело, морало би имати своје истраживаче, који би имали посебна ис-

⁴⁶ Институт полицијског задржавања, према ауторовом мишљењу (исто: 21), због чињенице да осумњичени без посебног судског надзора, до 48 сати под полицијским овлашћењем, не спречава евентуално полицијско насиље већ покушава да на њега подстицајно утиче.

⁴⁷ Тако и Кечановић ет ал., 2006, стр. 340.

⁴⁸ Слично и Зидар, 2006-А, цитирам: „С обзиром на став Уставног суда могуће је очекивати, да ће надлежни државни органи почети да формирају нов инструмент, који би ван *тренутних казненоправних механизма* обезбедили независно испитивање евентуалних задирања полиције у људска права.“

тражна (полицијска) овлашћења.⁴⁹ Њихов делокруг би био истрага сваког озбиљно потврђеног прекршаја од стране државних органа у повезаности са насилним задирањем у људски живот или сумњом мучења или нељудског поступања, како оним који би били пријављени, тако и оним за које би комисија сама сазнала.⁵⁰

До прихватања одговарајућег институционалног решења биће, како записује Клеменчич (2006: 4) изненађујуће кратак пут од евентуалног полицијског (државног) насиља до жалбе пред судом у Стразбуру. Оштећени треба само да уложи казнену пријаву и ако је државно тужилаштво одбаци или се дуже време са њом ништа не догоди, може да следи непосредна притужба Европском суду за људска права. И због овога можемо да тврдимо да су људска права, записана у Европској конвенцији за људска права, квалитетно заштићена.

4. ЛИТЕРАТУРА

1. *Assenov v. Bolgarija*, 28.10.1998, App. 24760/94.
2. Бошњак, М. (2006), *Kdaj projekt Matko*, *Pravna praksa*, leto 25/771-772, št. 49-50, str. 20-22.
3. Димитријевић, В, Пауновић, М, Ћерић, В, (2004), *Људска права – уџбеник* (електронско издање), Београдски центар за људска права, Досије, Београд.
4. *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*. Odbor ministrov Sveta Evrope. 4. november 1950. Ur. list RS, št. 33/94.
5. Европске конвенције о људским правима
6. Фонд за хуманитарно право, (2001), *Правично суђење*, Београд
7. Кеџановић, В, Клеменчић, Г, Зидар, К. in Pavlin, P. (2006), *Policijsko pravo in pooblastila, splošni del*, GV Založba, Ljubljana.
8. Клеменчић, Г. (2006), *Matko proti Sloveniji – prezrto sporočilo iz Strasburga*, *Pravna praksa*, št. 45, leto 25/767.
9. Клеменчић, Г, Кеџановић, В, Жаберл, М.(2002), *Vaše pravice v policijskih postopkih*, Založba Pasadena, Ljubljana.
10. *Konvencija proti mučenju in drugim oblikam okrutnega, nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja*. Generalna skupščina ZN. 10 december 1984. A/RES 39/46. Ur. list RS, št. 24/1993.

⁴⁹ Такав облик притужбеног тела, који познају и одређена страна уређења као нпр. Белгија и Уједињено Краљевство, има своје предности и слабости. Предност је свакако у независности и непристраности при свом деловању. Слабост је у великим финансијским и кадровским потребама као и у недостатку истраживача са искуством, који би могли да истраже овакве злоупотребе.

⁵⁰ Предлагане облике не можемо изједначити са Комисијом Државног збора за жалбе и петиције, која нема истражитељска овлашћења, нити са *ad hoc* истраживачком комисијом, коју може да установи Државни збор на подстицај одређеног броја посланика.

11. Љиљана Дапчевћ Марковић, (2005). О институцији полицијског омбудсмана – појам, надлежности и овлашћења, Наука, безбедност полиција, Часопис Полицијске академије Београд. Вол. X, Но. 1, 2005, 71-95.
12. *Matko v. Slovenia*, 02.11.2006, App. no. 43393/98, <http://cmiskp.echr.coe.int/> dne 15.11.2006.
13. *McCan in drugi proti Združenemu Kraljestvu*, 27.09.1995 (no.324), 21 E.H.R.R. 97.
14. Mednarodni pakt o državlјanskih in političnih pravicah. Generalna skupščina Združenih narodov. 16. december 1966. Resolucija št. 2200 A (XXI).
15. Odločba Ustavnega sodišča RS št. U-I-13/94 z dne 21.01.1994, <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/>, dne 24.04.2006.
16. Odločba Ustavnega sodišča RS št. Up-555/03-41 in Up-827/04-26 z dne 06.07.2006, <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/>, dne 03.08.2006.
17. Правилник о решавању притужби Сл. Гласник Р Србије 19/2007.
18. Правилник о техничким карактеристикама и начину употребе средстава принуде, Сл. Гласник Р Србије 17/2007.
19. *Rehbock v. Slovenia*, 28.11.2000, no. 29462/95, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item>, dne 15.08.2006.
20. Rover, C. (2002), *Služimo in varujemo, Človekove pravice in humanitarno pravo za policijo in varnostne sile*, Mednarodni odbor rdečega križa, Geneve.
21. Splošna deklaracija človekovih pravic. Generalna skupščina Združenih narodov. 10. december 1948. Resolucija št. 217 A (III).
22. Šturm, L. et al. (2002), *Komentar Ustave Republike Slovenije*, Fakulteta za poslediplomske državne in evropske študije, Ljubljana.
23. Šugman, G. K. (2000), *Dokazne prepovedi v kazenskem postopku: meje samoomejevanja države*, Bonex založba, Ljubljana.
24. Ustava Republike Slovenije, Ur. list RS, št. 33/91.
25. Вуковић, С. (2006). Учесће грађана у контроли рада полиције, НБП, Часопис Криминалистичко-полицијске академије, Вол. XII, Но. 2, 2006. 135-151.
26. Закон о kazenskom postopku, (UPB-2), Ur. list 96/04.
27. Закон о Policiji Reublike Srbije, Sl. Glasnik broj 101/2005.
28. Zidar, K. in Klemenčič, G. (2005), *Kršitve človekovih pravic s strani policistov – neuspeh klasičnih nadzornih in pritožbenih mehanizmov*, objavljeno v *Izzivi sodobnega varstvoslovja* (ur. Meško et. al), Univerza v Mariboru, Fakulteta za policijsko varnostne vede.
29. Zupančič B. M. et al. (2000), *Ustavno kazensko procesno pravo, tretja spremenjena in dopolnjena izdaja*, Pasadena, Ljubljana.

QUALITY OF INVESTIGATION OF ILLEGAL USE OF COERCIVE MEASURES

Miroslav Žaber¹

Dragan Arlov²

??????, ¹

²Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: For the past 6 years, the Republic of Slovenia has been convicted in two cases in front of the European Court of Human Rights for inhuman police intervening, and Serbia is still in a legal procedure in front of this court. In every of these cases the Court has warned that the state did not efficiently investigate eventual police violence. Although this subject refers mainly to Slovenia, it is valid for Serbia too.

State is obliged to secure an efficient legal remedy, which has to include a thorough and successful investigation and quality access of injured party to the investigation procedure. Investigation has to be conducted by independent investigators. Urgent and thorough investigation is specially important according to the European court practice, because incomplete investigation can endanger the efficacy of all the other legal remedies.

Although the practice of European Court of Human Rights should have indirect obligatory influence on legislators and state bodies, we can conclude that these countries have no bodies and institutes which could respond to standards of a successful investigation.

The state chooses form of investigation. The European Court of Human Rights emphasizes that it's not its purpose to prescribe the type of independent procedure, but still insists on it.

ВЕРСКИ СУКОБИ КАО САВРЕМЕНА ПРЕТЊА БЕЗБЕДНОСТИ

Др Младен Бајагић
Др Срђан Милашиновић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Питања религије, конфесионалне припадности и идентитета, али и међуверских и унутарверских сукоба представљају неисцрпну социолошко-политиколошку тему. Својом комплексном природом ова питања и процеси се јављају као предмет бројних расправа и тумачења, у разним контекстима и у различите сврхе, са више или мање идеолошким садржајем. У овом раду се покушава анализирати и дати објективна слика узрока, носилаца и последица верских подела и међуконфесионалних сукоба у развијеним и осталим друштвима, посебно друштвима у транзицији.

Кључне речи: *сукоби, религија, религијски идентитет, глобализација и религија.*

1. УВОД

Крајем XX и почетком XXI века савремену безбедносну стварност обележили су нови изазови и претње безбедности, значајно дугачији него у време хладног рата. Иако не постоји општа сагласност код истраживача савремених студија безбедности који се безбедносни проблеми могу сврстати у са-

¹ Аутори су наставници на Криминалистичко-полицијској академији у Београду.

времене изазове и претње, и каква је разлика између изазова и претњи, па и ризика, у претње безбедности ХХИ века се, пре свега, сврставају: 1/ тероризам (традиционални и глобални); 2/ ширење оружја за масовно уништење; 3/ транснационални организовани криминал; и 4/ насилни сукоби: међудржавни и унутрашњи (етнички и верски сукоби – сукоби треће генерације), и сукоби четврте генерације (сукоби између транснационалних актера и држава).²

Када говоримо о сукобима као савременој претњи безбедности у ХХИ веку, поред међудржавних, посебну пажњу привлаче насилни унутардржавни (унутрашњи) сукоби. Наиме, многи аутори сматрају да су управо насилни унутардржавни сукоби обележили међународне односе на раскрсници два миленијума, који се условно класификују на националне, односно етничке, верске, идеолошке и др. О овим сукобима се најчешће говори на начин да се објашњавају њихови носиоци и узроци, при чему се не прави јасна разлика између ових сукоба. С друге стране, поједини аутори у описивању основних карактеристика унутардржавних (унутрашњих) сукоба полазе од исправнијих аналитичких мерила, тврдећи да етнички, верски, идеолошки и др. сукоби, који се јављају унутар једне државе, „нису међусобно искључиви и у пракси се, у великој мери, преплићу“.³

Етнички и верски сукоби представљају најпознатију и најспорнију врсту сукоба, иако је нпр. „појам *етничких сукоба* погрешан назив, делимично због тежине дефинисања самог придева „етнички“, а делом јер се они одигравају у оквиру држава“.⁴ Проблем је, тврди Jan Willem Honing, што „описивање неког сукоба као етничког или верског упућује на предрасуде, изазива интелектуалну лењост и често је оправдање за неактивност. Претпоставља се, наиме, да су етнички и верски ратници ирационални, вођени мотивацијама које потичу из магле историје, због чега се етнички сукоби сматрају тврдоглавим, те би требало избегавати интервенције у случају њиховог избијања“.⁵ Други проблем је што термин *етнички* није прави израз за све сукобе који по својој природи нису јасно међудржавни. Наиме, природа неких сукоба (Алжир, Сомалија, Сијера Леоне), упућује на чињеницу да ако „*етнички, фундаменталистички или племенски* нису прави придеви да опишу ове сукобе, они деле особину да су сви *унутардржавни*. Њихово идентификовање као таквих указује на проблем, не толико терминологије (опет - кључ доброг разумевања је да се идентификује ко

² Упореди: М. Бајагић, *Изазови и претње у измењеном контексту безбедности* (докторска дисертација), Београд: Факултет политичких наука, 2006.

³ J. S. Goldstein, *International Relations* (fifth edition), New York: Longman, 2003.

⁴ J.W. Honing, "New Conflicts: Risks and Challenges". - In: H. Gartner, A. Hyde-Price, E. Reiter, (eds), *Europe's New Security Challenges*, London: Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2001, p. 101.

⁵ J. V. Honing (*ош. цит.*, п. 101) констатује да описивање БиХ као „етничког чвора са коренима који се протежу уназад хиљаду година“ указује да је распетљавање сукоба скоро безнадежан задатак.

користи силу и за који циљ, пре него прави садржај) колико међународног права“.⁶ У том смислу се и етнички и верски сукоби оправдано класификују као унутрадржавни, или шире, сукоби треће генерације.

2. ВЕРСКИ СУКОБИ И РЕЛИГИЈА – ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Током већег дела историје⁷ верски сукоби су били преовлађујући сукоби унутар појединих друштава и између држава и увек су имали исте узроке – интересе, који нису били искључиво верске природе. Међутим, иза препознатљиве духовне реторике, која по правилу прати верске сукобе (отоманска освајања и крсташки ратови), увек су се скривали и нелегитимни политички и економски интереси (пљачке, трговина робљем, територијална освајања). Ипак, ове чињенице не умањују значај религије у генерисању и развоју верских дистанци, антагонизама и сукоба, што намеће обавезу да се у расправи о верским сукобима посебан акценат стави на анализу основних карактеристика религије.

Уз филозофију и науку, религија, као систем умних надискуствених и ирационалних представа о људском битисању (дихотомија душа-тело), јесте неминовни атрибут културног идентитета одређене заједнице. Честа су мишљења да је религија одређујућа карактеристика цивилизација, те су и велике религије основе на којима почивају велике цивилизације. Кроз историју, религија је била најзапаженији елемент самопрепознавања, индивидуалног и колективног. Међутим, злоупотреба религије и верског идентитета током минулих епоха доводила је до најкрвавијих ратова и погрома многих народа, о чему довољно говоре крсташки и велики верски ратови у западној и средњој Европи током и после реформације.⁸ Такође, треба нагласити да је у позадини злоупотребе религије увек био исти узрок – интерес, и то најчешће интерес државе.⁹ И конверзије у ислам или хришћанство више су биле амбиције цркава које су радо повећавале број својих верника, уз свесрдну наклоност државе, јер се тиме остваривала већа лојалност поданика него што га је давала чиста покорност сили. На то указује и традиционални савез цркве и државе (светог и световног), симболички приказан помоћу иконе и секире: икона

⁶ Ибид.

⁷ Одсуство јасне разлике између световне и духовне власти старих предхришћанских народа је допринело да сви ратови буду верски сукоби. Т. Линг, *Историја религије истока и запада*, Београд, 1990.

⁸ Током тридесетогодишњег рата (1618-1648) са верском позадином у Чешкој погинуло више од 2/3 становништва; В. Становчић *Политичке идеје и религија*, Београд: Политеиа, 1999, стр. 211-217.

⁹ Пример су Отоманска освајања која су имала наглашен интерес ка стицању нових територија.

значи веру а секира политику (нпр. у Русији). Тако је, на пример, јеретик био не само отпадник од цркве него и непријатељ државе.

Однос државе и цркве било је предмет теоријских расправа током историје. Кроз тај однос преламали су се узроци крвавих ратова крсташа против муслимана, али и хришћана против хришћана, све до секуларизације политике која је почела Француском револуцијом, а Октобарском револуцијом достигла врхунац.¹⁰ Стога, раздвајање државе од религије и замена религијског идентитета националним, несумњиво је најдубљи структурни и идеолошки процес у савременој историји Западне цивилизације.

Религија као симболички систем и социјално-психолошка чињеница може и не мора примарно утицати на јављање и динамику сукоба. Њена улога у друштвеним сукобима (која може бити конзервативна или прогресивна) зависи од конкретно - историјске ситуације, од тога како религија посредује до друштва и појединца, и од општег стања развоја и модерности једног друштва.¹¹ Улога религије у унутрашњим етничким и верским сукобима је уско везана са традицијом и историјом, унутаркласним и међукласним супротностима у друштву, и са постојањем међуетничке напетости и културом толеранције између различитих религија и вероисповести.

Религија се често сматра вишим законом од државних закона и међународних споразума. Последица овако супротстављених вредности и праксе „води ка насилним сукобима, који се обично воде у име свих главних светских религија. Мотивисани различитим разлозима, припадници појединих религија посебно су обележили светску карту насилних сукоба после хладног рата, од којих се ислам посебно истиче. С тим у вези, ислам се често стереотипно описује у западном свету, иако „није ништа више склон сукобу од других религија“¹², мада, када говоримо о исламу, морамо имати на уму неколико чињеница. Наиме, и Куран, као света књига ислама, упућује на дубљу анализу неких контрадикторних ставова. Генерално, Куран на више места истиче негативан став према насиљу и сукобима, проповеда толеранцију међу људима без обзира на веру, захтева да нико не сме убијати осим у самоодбрани и слично. С друге стране, у Курану се каже и нешто друго: „Алах је испунио обећање своје кад сте непријатеља, вољом Његовом, немилице убијали“ (Куран III, 152), или „Кад прођу свети мјесеци, онда убијајте многобошце гдје год их нађете“ (Куран IX, 5/Ајет). Сходно томе, ислам догматски искључује

¹⁰ Декретом скупштине новембра 1789. године сва црквена добра постала су власништво државе, а свештенство је постало део плаћених државних службеника, уз обавезу да положи заклетву на слободу и једнакост, а укинуте су и све постојеће верске конгрегације и суспендован рад мисионара. *Париска комуна*, Београд, 1986 стр. 658

¹¹ Шире у: Видојевић, З.: *Друштвени сукоби од класних до рајних*, Институт за новинарство, Београд, 1993. стр.206

¹² J. Goldstein, оп. цит., п. 205.; Види још у: М. Бајагић, *ој. цит.*

секуларизам и мир са свима који не прихватају исламску, не само верску већ и политичку супремацију.¹³ Како оцењује Р. Робертсон, „трибализам и религија су имали су и још увек имају одређујућу улогу у друштвеном, политичком, економском и културном развоју арапских друштава и политичких система. Овим се у исламу вера појављује као основа групног идентитета и средиште лојалности и посвећености, док се национална држава јавља као мање значајна чињеница, посебно са становишта колективног самоодређења.“¹⁴ У земљама где је ислам извор идеологије и легитимитета, дискриминација немуслимана и жена подигнута је на степен позитивног права. Ни једна исламска земља не примењује Општу декларацију о људским правима, ни Пакт о правима човека ОУН.¹⁵

Међутим, као и Куран, и Стари и Нови завет говоре у прилог да религија има дубоке везе са развојем насилних (верских) сукоба. У *Старом завету*, најважнијем извору јудеизма, а посебно у *Тори*, налазе се ставови који говоре о рату и позивају на верско насиље.¹⁶ У прилог томе, Т. Ling као значајну чињеницу наводи еволуцију у хебрејском схватању односа према богу Јахвеу, који се од духовног принципа успостављањем монархије трансформисао у „бога житеља Сиона, престонице цара Давида, одакле „огњем који прождире“ заслепљује своје непријатеље.“¹⁷ *Нови завет*, као темељ хришћанства, забрањује насиље и рат, међутим, трансформацијом хришћанства у државну веру, рат се у одређеним условима користио као легитимно средство и од цркве (римокатоличке, православне, лутеранске, и др.).

Сукоби између хришћана и исламиста последица су мноштва разлика, пре свега муслиманске идеје ислама као начина живота који у себи уједињује религију и политику, насупрот хришћанске идеје раздвојених подручја вере и државе. С друге стране, ти сукоби су резултат не само разлика већ и сличности између њих. У првом реду обе су монотеистичке и универзалистичке религије, у чијим су основама уверења о спознаји праве истине вере и у име тога могу да заступају један свет обавезности и званичности. Такође, ове религије су и мисионарске, што значи да њихове присталице имају обавезу да „невернике“ преобрате у „једину истинску веру“. Сличности су и у веровању да само они поседују „свете списе“ за разумевање историје, разрешење постојећих проблема и план за будућност. Заједничко им је и настојање да постојеће друштво и поредак надоместе „божанским поретком“. Чињеница је да свети

¹³ Шире о Исламу у: Исто.

¹⁴ R. Robertson, *Globalization Theory and civilization Analysis*, Comparative Civilization Review, 17/1995.

¹⁵ М. Јевтић, „Исламске земље и њихова човека“. – У: Марксистичка мисао, бр. 5, 1986.

¹⁶ Шире о наводима из Старог завета: Библија или Свето писмо, Британско и инострано библијско друштво, Београд, недатирано, В књига Мојсијева, 7 глава, стихови 1-5.

¹⁷ Т. Ling, *Историја религије истока и запада*, Београд, 1990, стр. 98

текстови и апокалиптичке визије имају различиту садржину и другачије се тумаче у појединим деловима света, али им је заједничка тежња за ширењем свог утицаја уз присуство већег или мањег насиља. Зато се од самих почетака ислам ширио освајањем, а исто тако, када су прилике биле погодне, и хришћанство.¹⁸ О томе говоре и подаци да су „између 1757. и 1919. године хришћани 92 пута освајали муслиманске територије.“¹⁹

Средином XX века преовладао је став да је религија приватна ствар, а да верске институције морају бити одвојене од државе и међународне политике. Такав став је имао историјске корене у ренесансним покретима, али и француском просветитељству и филозофији ХВИИИ и ХИХ века. Поједини аутори су истицали да верски сукоби у савременом свету јењавају услед процеса атеизације, а да се религија повлачи у приватну сферу и престаје да служи као инструмент политике.²⁰ Међутим, крајем XX и почетком ХХИ века дошло је до радикалних друштвених промена чиме се оваква мишљења демантују и захтевају редефинисање верског фактора као чиниоца сукоба у савременом свету. Тако теоретичар религије, Ј. Цасанова, не прихвата гледиште о секуларизацији и издвајању цркве из друштва и политике већ тврди да је у току процес „диференцијације односно реприватизације вере и религије“, јер „политичари, истраживачи друштвених кретања и јавности уопште, посвећују све већу пажњу религији, а верске вође све су спремнији да се упусте у јавне и политичке расправе.“²¹

Без обзира на одвојеност цркве од државе у највећем делу савременог света, међуверски и унутаррелигијски сукоби често прерастају у политичке. Постоје и чисто верски сукоби који се воде у оквирима конкуренције различитих конфесија, али они не изискују интервенцију власти и немају политичку димензију. Такође и борбе око придобијања верника између конфесија могу се водити и без политичких претензија и политичких последица. Међутим, религија се политизира у условима када се верницима намећу одређена политичка убеђења, или када верске институције покушавају да арбитрирају о политичким питањима.

Политизација религије условила је да религијски фактор буде присутан у свим сукобима с краја XX века, укључујући и сукобе у бившој Југославији и потоње догађаје у САД. Примера ради, у Шри-Ланки се води рат између бу-

¹⁸ Ширење ислама у седмом веку било је везано и са масовним миграцијама Арапа у просторе Сасанидског царства и Византије, док су Крсташки ратови добрим делом били производ економског раста и демографске експанзије у Европи; С. Аврамов, *Ојус Деи*, Ветерник: Идиј, 2000, стр.18-29.

¹⁹ G.Learer, *Fundamentalism and Freemasonry*, New York, 1995, p. 102.

²⁰ V.Goati, *Политичка социологија*, Београд, 1978, стр.336.

²¹ J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press, 1994, p. 8.

диста и хиндутамилаца од 1990. године. У Нигерији је 1991. године убијено на хиљаде верника у борбама између муслимана и хришћана. У Индији је 1992. године убијено више од 2 000 верника у борбама хиндуса и муслимана, док се у региону Кавказа воде борбе између хришћана и муслимана, а у Северној Ирској између римокатолика и протестаната. У Судану се води дугогодишњи рат између хришћана и муслимана, а у Источном Тимору између католика и муслимана. Између јеврејских и палестинских фундаменталиста сукоби трају више од пола века, док је 1991. године Пакистан усвојио закон којим се увреда Мухамеда кажњава смрћу јавним вешањем. Терористички напад исламских фундаменталиста, са неколико хиљада жртава у САД 2001. године, захтева темељно преиспитивање досадашњих теоријских парадигми у смислу редефинисања улоге верског фактора у изазивању конфликта у XXI веку.

Верски сукоби су вођени између припадника различитих религијских традиција, али и између припадника исте религије, односно конфесије. Ови сукоби су се манифестовали као сукоби међу религијама (хришћанство и јудеизам, хиндуизам и ислам, хришћанство и ислам) унутар једне и између више држава, као и између верника који су припадали једној или различитим конфесијама односно вероисповестима (између римокатолика и православаца или протестаната унутар хришћанске цркве). Верско насиље и фанатизам често је за последицу имало не само физичку тиранију (нпр. истребљење читавих верских заједница), већ и деградацију изворних религиозних вредности, хуманистичких и етичких идеала. Када је реч о хришћанству, „место ширења благовести свима народима, проповедима и делима истинских хришћанских мисионара,” хришћанство се ширило међу политеистима и незнабошцима „огњем и мачем“²². Иако су верски сукоби појавно често садржали или изражавали и чисто теолошке разлике, њихови главни узроци нису били у религији, већ у њеној злоупотреби од стране верских институција или носилаца власти и политичких функција, мада су о том питању присутна подељена, па и супротна теоријска мишљења.²³

Развојем модерне државе и секуларизацијом друштва верски чиниоци и сукоби изгубили су значај и интензитет који су имали током историје. Ипак, то не значи да су верски сукоби у потпуности елиминисани као фактор различитих сучељавања и криза и у развијеним и неразвијеним деловима света. Тако су у Индији, Шри Ланки и Источном Тимору и другим регионима света и данас верски сукоби по својим последицама најзначајнија врста сукоба. Имајући то у виду може се закључити да је религија претња друштвеној инте-

²² В. Јеротић, *Хришћански, национални и лични идентитети*, Политика, Београд, 4.10.2003.

²³ О питању теолошке узрочности верских конфликта и ратова шире: М. Јевтић, Приказ *Б. Шушњић, Религија И,III*, Социолошки преглед, но.1-2, 1999.

грацији, једнако као што јој и доприноси, јер „... историја, с бројним верским расколима, манифестује велику моћ религије да не само повезује већ и дели људе и народе.“²⁴

Осим међуверских, чести су и унутарверски и унутарконфесионални сукоби, који по свом интензитету могу бити и оштрији него сукоби између различитих религија. Током историје ови сукоби су били узроковани углавном цепањем великих религијских заједница, док данас они најчешће проистичу из национално-политичких и социјалних супротности унутар исте религијске или црквене заједнице.

Последњих деценија XX века у оквиру хришћанства били су актуелни сукоби католика и протестаната (Северна Ирска), и католика са православним верницима (Хрватска, Босна 1991 – 1995). Сукоби унутар „исламског цивилизацијског круга“ (Хантингтон) су постојали од његових зачетака и трају све до данас: Авганистан, Сомалија, Пакистан, Индија, Ирак, Иран, Турска. У овим сукобима је тешко раздвојити националне, политичке и верске детерминанте и у мотивима и у узроцима сукоба. Разлог је што припадање истој верској заједници значи веома мало у случају припадности различитим нацијама, јер национално често има примат над религијским. Та чињеница посебно долази до изражаја уколико постоји тежња да се у етнички и верски хетерогеном друштву, по сваку цену створи суверена нација – држава. Тада, по правилу, политичка доминација једне нације бива спојена са тежњом да се успостави доминантан положај преовлађујуће религије, односно вероисповести у таквој држави. У тим условима, црква и религија се јављају као интегришући фактор унутар те нације, што за последицу има филетизам и верски шовинизам, и претварању одређене религије у крајње нетолерантну свест и праксу у односу на друге религије и етничке заједнице. У таквом амбијенту нација по правилу настоји да преузме неке функције религије, а религија неке функције нације, чиме се ствара феномен деизације нације и милитаризације религије и цркве. Већ и сам начин стварања националне државе овог типа води у њену сакрализацију, јер „политичка вера у нацију не трпи питања и сумњу. Тако одређена национална држава у социјалним и обичајним условима у којима настаје, углавном бива појмљена као светост, а како све што је свето тражи као потврду своје вредности и важности жртву, дакле свето насиље, тиме се може објаснити мања или већа количина насиља која у различитим формама прати настанак овог типа савремене националне државе“.²⁵

²⁴ М. Haralambos, М. Holborn, *Социологија: Теме и њерсејекџиве*, поглавље ВИИ, Загреб, 2002. стр.435.

²⁵ Д. Симеуновић, *Насиље и сакралносћ као важне особине нових националних држава*, у *Основи политичких наука*, Практикум, Београд, 1994, стр.101.

У савременом друштву верски сукоби се веома ретко јављају у чистом облику и често имају политичку и етничку форму, садржај и позадину. То је допринело да крајем XX века дође до значајније промене у теоријској и политичкој рецепцији религије као фактора друштвених сукоба, па је „суштинско питање краја XX века постало питање односа религије и политике, религије и друштва“.²⁶ Још је експлицитнији став Ј. Цасанове да „јавност религије почиње поново играти важну улогу у политици. Приватизација религије „историјска је опција“, која је имала своје следбенике и поборнике у неким друштвима у одређено доба, али није реч о неизбежном или једносмерном аспект модерности. Од 80-их година приватизација вере и религије постаје све непопуларнија опција. Верски активисти и Цркве све се снажније укључују у политичке сукобе и борбу за ослобођење, остварење правде и демократије широм света. Током 80-их година, готово да није постојао озбиљнији политички сукоб било где у свету у коме се није осетио не баш скривен утицај религије. Ти примери укључују и конфликте између Јевреја и Арапа на Блиском истоку, сукобе између протестаната и католика у Северној Ирској, као и сукобе између Муслимана, Срба и Хрвата у Босни. Религија је имала важну улогу у побунама које су довеле до пада комунизма у Источној Европи, док у САД постаје све утицајнија „морална већина“ фундаменталистичких хришћана. Афера са Салманом Русхдиејем, исто тако јасно показује степен конфликта између религијских и световних вредности у Британији.“²⁷

На промену односа према религији и религиозности након слома реалсоцијализма су утицали многи разлози, од којих су најчешћи: 1/ реафирмација религије (неки аутори говоре и о ревитализацији религије) услед мање или више насилне дехристинизације и атеизације током претходних пола века у земљама социјализма; 2/ јачање фундаменталистичких тенденција у светским религијама; 3/ улога католичке цркве 80-их година XX века у радикалним променама које су се збивале у неким бившим реалсоцијалистичким земљама (нпр. Пољској); 4/ инструментализација цркве од стране државе у политичке сврхе (нпр. коришћење аутокефалности цркве за доказивање самосталности македонске нације и државе); и 5/ улога Ватикана и неких исламских верских центара и држава у сукобима у бившој Југославији 1990-1999. године. Последица је да се верски сукоби више не изводе само из примарно нерелигијских узрока, већ се посматрају и као независни чиниоци. У том циљу се у појединим радовима настоје уочити и дефинисати јасне разлике између теолошких и нетеолошких фактора.²⁸

²⁶ М. Јевтић, *Верски чинилац у савременим Балканским односима*, Зборник: Савремени процеси и односи на Балкану, Факултет политичких наука и ИМПП, Београд, 1997, стр.305.

²⁷ J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, University of Chicago Press, Chicago 1994, p. 4.

²⁸ Такав приступ највећим делом је прихваћен и у књизи С. Хантингтона: *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 1998.

У развијеним грађанским друштвима са високим процентом мигрантског становништва, до сукоба на основу верске или конфесионалне различитости долази веома ретко, а уколико се и јаве, они тада имају само привид верских сукоба. У позадини таквих антагонизама налазе се не верски, већ битно различити системско-друштвени, културно-традицијски, национални, па и политички чиниоци, односно различити социјални услови и животне шансе припадника појединих верских група, посебно миграната, у односу на већинско становништво. У таквим околностима верски фактор бива мање или више „накалемљен“, при чему сукоби попримају квазиверски садржај, који подразумева генерисање нетрпељивости на основу верских различитости.

За разлику од развијених земаља, у земљама у развоју и у неким земљама у транзицији, које су национално и религијски хетерогене и оптерећене различитим унутрашњим противуречностима и кризама, верски елемент као фактор унутрашње нестабилности има много већи значај. Овој појави, осим социјално-економске и културне кризе која оптерећује та друштва, доприноси и криза колективног идентитета, бесперспективност друштвене већине, беда, и сл. Међутим, и у тим условима верски сукоби се не јављају у чистом облику, већ у контексту других сучељавања, пре свега националних и политичких. Због тога се верски фактор и конфесионална различитост јављају као повод, а не као основни узрок националних сукоба, мада то није тако очигледно. У том светлу се могу посматрати и покрети обнове религиозности започети крајем 80-их година XX века у већини бивших реалсоцијалистичких друштава. Они су били „суштински национализам и инцидентно верски. У тим условима се није ревитализовала религија *per se*, него религија и религиозност као политичке и националистичке појаве у оквирима, не универзалног, него локалног и етноцентричног. Религија (црква), удружена са локалним националним, добила је и манифестну и латентну функцију. Манифестна функција представљена је у самој религиозности као когнитивном и емоционалном односу према Богу. Скривена функција је у позицији гаранта одбране културе и националног идентитета са јасним обележјем протективног и интегративног, хомогенизујућег“.²⁹ Тако се верски сукоби уклапају у шире, пре свега националне сукобе јаког интензитета, те се и религиозност испољава у крајње милитантним облицима. Такав социо-политички простор врло лако трансформише националне и верске сукобе у грађанске ратове, али и у ратове у име религије или вероисповести.

²⁹ Д. Мартин, „*Питање секуларизације: њерспектива и рејроспектива*“ – У: *Повраћак свейој?* Градина, Ниш, 1994.

3. УЗРОЦИ ВЕРСКИХ СУКОБА

Научна анализа узрока сукоба уопште, па и унутрашњих (верских и етничких), темељи се на историјским и друштвеним (политичким, етничким, верским и идеолошким) условима и чиниоцима, и различитим интересима и циљевима учесника у њима. Сами узроци сукоба су „устаљени, довољни и нужни, непосредни (економски, политички и др.) извори кретања, развоја и промена друштвених сукоба“, тичу се „расподеле друштвених, посебно материјалних вредности, присвајања власти, друштвене моћи, угледа, престижа, доминације над људима и стварима, територијама, итд.“³⁰ Између свих друштвених сукоба постоји висок ниво међузависности, сплет узрока и последица, који се разликују по свом значају, трајању, и нужности. Стога се може говорити о узроцима првог, другог, трећег и н-тог степена и нивоа, од „конкретне узрочности, преко узрочности класе појава (сукоба) до узрочности које важе за систем као целину“.³¹

Насилни верски сукоби су најприсутнији у вишенационалним, висококонфликтним и заосталим друштвима, где су нација и религија тесно повезане, а политички режими изразито недемократски. Тада се верски сукоби јављају не као пратилац, већ основни чинилац националних сукоба. Таква, по својој суштини предполитичка и трибалистичка друштва, карактерише одсуство демократске свести и традиције, оптерећеност историјом и традицијом верске нетрпељивости и конфликтности високог степена, где религија представља основ колективне свести и идентитета. У тим друштвима се често јавља национални и верски шовинизам који се, уколико добије и милитантну форму, трансформише у верски фанатизам. Тада у име вере долази до масовних злочина, верских погрома и огромних људских жртава. У теорији се као узроци верских сукоба спомињу различити чиниоци, међу којима најчешће:

1. *дубоке друштвене кризе* (слом вредносног система, аномија, социјално незнање и бесперспективност највећег дела становништва),

2. *полиитизација религије и манипулација верским осећањима* (од стране клера, када клерикално крило унутар неке верске институције формира политичке партије или покрете са политичким циљевима; или од стране државе и политичких субјеката било у смислу наметања верницима одређених политичких убеђења или арбитражања у вези са верским питањима),

3. *прожимање верског и националног комплекса (свој национализма, национал-шовинизма и верског фанатизма, као последица стварне или привидне*

³⁰ Ј. Видаковић, *Друштвени конфликти - Босна и Херцеговина*, Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003, стр. 42.

³¹ Исто.

коалиције верске и националистичке етно-елите у циљу освајања власти или значајних политичких позиција у једној држави), и

4. *успостављање недемократској, ауторитарној и тоталитарној политичкој режима и система власти* која ствара неравноправност у друштвеном положају припадника појединих религија, вероисповести и конфесија.

У анализи узрока верских сукоба у теорији се често запоставља веома значајан аспект – духовни, који религију чини важном социјално-психолошком чињеницом, без обзира на степен развоја једног друштва. Разлог је што је „религија онај регион у коме су решене све загонетке света, откривене све противуречности дубоке мисаоне мисли, област вечне Истине... а у односу који сама религија, у својој непосредности има према човековој свести, леже клице раздора, пошто су обе стране појмљене у одвајању једне од друге“³².

У проучавању религије као друштвеног феномена међу теоретичарима постоји прилична сагласност да су многи (битни) извори и генератори религије и религиозности социјалне природе, али је несумњиво да сви извори и генератори религије нису социјални. „Религија није једнозначан него вишезначан, полифон однос човека према Богу, себи, свету уопште и друштву у коме живи и управо због те чињенице религија се не сме редукovati на социјално-историјски елемент. Апсолутизацијом социјално-повесног у социолошком тумачењу религије и религиозности превиђа се важна чињеница да неки предуслови религије и религиозности израстају ван контекста социјалног, из доживљаја светог (нуминозног) као таквог, особеног чина, што се посебно истиче у феноменологији религије“.³³ Не треба заборавити ни биолошку ограниченост човековог бића и његову дубоку унутрашњу потребу да се не мири са неумитном чињеницом смрти, па тражи делотворне компензаторе међу којима религијски, иако нису једини, свакако јесу најзначајнији. Како пише С. Московиси, „маса никада неће живети као бесловесна гомила под празним небом, дакле без наде, утопије, идеала среће, осећаја повезаности и заједништва. Увек ће бити људи којима је религија потребна. Она ће још дуго за многе бити оно што је апостол Павле наменио хришћанству: да подучи, покара, утеши, поправи...“³⁴

Узроци верских сукоба не могу се само објаснити или извести искључиво из материјалне, односно системско-структурне, културне, класне или политичке друштвене основе, мада је она често примарна и изузетно важна. Уколико овлада таква логика размишљања, несумњиво се улази у подручје вулгарног економизма и социјалног детерминизма, који све појаве у друштву настоји да објасни економским или социјално-политичким узроцима. Наиме, верски ан-

³² G.V.F. Hegel, *Филозофија религије*, ЕИДОС, Београд, 1995, стр. 9 и 17.

³³ Ђ. Шушњић, *Религија*, Чигоја штампа, Београд, 1998.

³⁴ S. Moskovisi, *Доба гомиле* (2 део), Београд, Чигоја штампа, 1997, стр. 295.

тагонизми и сучељавања имају и социјално-материјалну, често и духовну подлогу, што проистиче из саме религије као социо-психолошког феномена. Анализирајући изворе религиозног мишљења и делања, М.Вебер је закључио да је основна функција религије у задовољавању „потребе за спасењем и смислом“ као чисто психолошке реалности. Та потреба се исказује јаче што су социјалне и културне везе више изражене. Напетости које се јављају у том контексту разрешавају се религијским рационализмом који се заснива на идеји смисла (утемељеној у колективној свести), који не стварају ни човек ни друштво.³⁵

Са социолошког становишта, у анализи верских сукоба важно је издвојити друштвене групе као носиоце верских сукобљавања. У теорији, по том питању, као и у случају расправе о узроцима верских сукоба, постоје различита, па и опречна мишљења.³⁶ Међутим, преовладава став да су верске и националистичке елите основни социјални агенси концепта верских и квазиверских сукоба, док су „доње“ класе и слојеви масовни носиоци верских сукобљавања. Такви закључци доносе се на основу претпоставке да су нижи друштвени слојеви најрелигиознији. Међутим, то није никакав доказ о њиховој религиозној искључивости или склоности према верским сукобима у односу на друге друштвене групе, што доказују многобројна истраживања.³⁷ Реч је заправо о томе да објективни услови егзистенције чине тај друштвени слој подложнијим верској или националшовинистичкој манипулацији и предодређенијим за окривљавање других (нација, религија или конфесија) за свој тежак положај. Тако национално-политократске елите у условима друштвене кризе и социјалне беде, или у покушају стварања држава-нација, режимском индоктринацијом у правцу национализма и манипулацијом верским осећањима у смислу нетолеранције и сакрализације нације, стварају од овог друштвеног слоја масовне људске ресурсе за почињање националних сукоба који по правилу садрже и верску димензију.

Као један од значајних субјеката верских конфликта може се јавити и клерикалистички настројено свештенство.³⁸ У настојању да арбитрира у лаичким стварима (образовању, политици, култури), или тежњи да религија до-

³⁵ М. Weber, *Социологија религије*, И Том, Сремски Карловци, Нови Сад, ИК, Зоран Стојановић, 1997.

³⁶ Д. Ђорђевић, *Религиозност и становишта Југославије*, ТЕМЕ, 1/2. Ниш, 1999; З. Голубовић и др.: *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, Београд, ИФДТ, 1995; S. Hantington, *Сукоб цивилизација, ой. ции*.

³⁷ З. Кубуровић, *Верске заједнице у Југославији и њихови међусобни односи*, Нови Сад, Филозофски факултет, 1999.

³⁸ О нетолерантности свештенства током ратова на просторима СФРЈ током 90-их година XX века видети С. Гредел, *Клерикализам, етнофиленизм, антиекуменизам и (не)толеранција*, Београд, Социологија, 2/1999.

бије интегришућу улогу унутар нације састављене од различитих вероисповести, свештенство може подстаћи верску нетолерантност и антагонизам. У земљама у транзицији оваква настојања свештенства су и данас прожета наводно борбом против „комунизма и атеизма“, чиме се релативизују цивилизацијска достигнућа и начела секуларизације, подвојености цркве и државе и лаицизација образовања. Отуда је честа појава злоупотребе религије у нерелигиозне сврхе, посебно уколико се религија инструментализује у националистичке, шовинистичке или неке друге радикалистичке (фундаментализам) процесе зарад освајања власти или политичких циљева. Због тога се верским сукобима мора прилазити са доста опреза. Са становишта социолошке анализе друштвених сукоба, у њима је важно уочити верску компоненту, јер често оно што се испољава као верски сукоб не мора то стварно и бити. Ово посебно важи за вишенационална и конфесионално хетерогена друштва какво је било и претходно југословенско друштво.

4. ВЕРСКИ СУКОБИ У ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ

Чиниоци верских сукоба у савременом друштву су бројни и разноврсни. Приликом њиховог сагледавања и анализе мора се имати у виду да су они, у истој мери као и религија, увек историјски, друштвено-политички и културно одређени, па се јављају у различитим облицима и садржајима. Стога, треба истаћи две важне чињенице: 1/ да је религија, пре свега, својеврсни културни и симболички систем, који садржи и добрим делом формира етичке параметре и поставља моралне оквире у свим друштвима; и 2/ да верска различитост, као таква, не представља примарни фактор сукоба, на шта указује мирни суживот различитих конфесија и вероисповести у развијеним демократским вишенационалним државама. Верска различитост постаје значајна само када се споји са:

1. системским етнонационализмом и шовинизмом у ауторитарном и тоталитарном друштвено-политичком поретку, који је национално и конфесионално хетероген, и

2. друштвеним околностима у којима су дошли до изражаја аспекти: дубоке друштвене и културне кризе, бесперспективности друштвене већине и регресивни социјално-политички токови.

У таквим социоструктурним и културним условима национално-политички или шовинистички инструментализована од стране етнонационалистичких елита, конфесионална и верска различитост постају значајан фактор социјалне дистанце, подвајања, сукобљавања, масовних прогона, верског фанатизма и насиља „у име вере“. Истраживања су потврдила да дуготрајне социјалне и моралне кризе стварају услове за повратак религији као алтернатив-

ном вредносном систему, а не само као утехи и бекству од компромитованог званичног система вредности. Међутим, ширење религије и јачање њене улоге у друштву, што је закономерна појава у условима социјалних криза, не значи истовремено стварање услова за међуверске сукобе у конфесионално хетерогеном друштву, нити изразита религиозност друштвених група сама по себи производи верску нетолеранцију, клерикализам или фундаментализам.³⁹

Осим социјалне и моралне кризе, као значајан чинилац верских сукоба јавља се криза колективног идентитета. У тим условима, трагање за новим узорима идентификације најчешће води ка нацији и/или религији. Пад социјалистичких режима у СССР и Југославији, како истиче С. Хантингтон, „учинио је да људи више нису могли да се идентификују као комунисти, совјетски грађани или Југословени и очајнички су тражили нове идентитете. Они су их нашли у старим субститутима етничитета и религије.“⁴⁰ Узрок томе није само идеолошки вакуум, настао поразом социјалистичке идеологије, већ и вештачко националистичко и верско расположење које подстичу политичке елите које се боре за власт. Потенцирајући митологију, историју и религију, које је режим деценијама потискивао, створили су се услови за нарастање верских осећања, и оживљавање религиозне идеологије, односно својеврсне религиозне (тачније црквене) ренесансе у свим источноевропским земљама. Међутим, у случају Балкана, верско освешћивање, повезано са одсуством спремности етнополитичких „елита“ на дијалог, толеранцију и компромис, кретало се у правцу верског острашћивања, оштрих и крвавих сукоба са верском компонентом.

До ширања верске нетолеранције често долази када се јачање улоге религије споји са другим социјалним чиниоцима, у првом реду са режимским или ванрежимским национализмом. Тада се ствара социјални оквир у коме верски сукоби, у етнички и конфесионално хетерогеним друштвима, задобијају националну и политичку форму и садржај. У тим друштвеним околностима верски сукоби се стапају у националне, а религиозност се испољава у милитантним облицима.⁴¹

Узроци верских сукоба су најочигледнији у вишенационалним заосталим друштвима у којима се религија и нација тесно прожимају. Тада се верски сукоби јављају као сталан пратилац, али и чинилац међуетничких напетости. Материјална беда, уз повезивање религије са националистичком политиком, стварају друштвену ситуацију у којој долази до оштрог националног и верског подвајања и повећања шовинизма, који веома лако прелази у национални и верски фанатизам. Притом је важно истаћи да национални и верски шовинизам чине

³⁹ III. Бахтијаревић, „Религијска свест друштвених група – У: *Ревизија за социологију*, бр.1-4/86, стр.115; З. Видојевић, *Друштвени сукоби од класних до рајних*, Београд, 1993, стр. 212-214.

⁴⁰ S.Huntington, Исто, стр. 290.

⁴¹ С. Милашиновић, Р., Милашиновић, *Увод у теорије конфликта*, ФЦО, Београд, 2004.

два пола исте целине и да представљају, како друштвени, тако и социопсихолошки феномен који има сопствену логику и законе настанка и развоја.

Религиозна искључивост отвара простор за верски шовинизам који се лако трансформише у верски милитаризам и фанатизам. Међутим, трансформација религијске искључивости у масовни верски фанатизам није могућа без политизације религије, односно прожимања националне олигархије и теократских кругова. Политизација верских институција и теологизација државе била је присутна на просторима Југославије почетком деведесетих година XX века (посебно у Хрватској и Босни), што је резултирало масовним националним погромима који су имали и верску димензију, мада она није била примарна. У том смислу, социолог Ф. Тиал сматра да у југословенском рату „религиозни фактори нису били покретачи рата сами по себи – они су само појачавали или пратили националне кризе. Цркве по себи не могу да проповедају насиље, али оне чине апологију одбрани нације зато што то одговара одбрани религиозног идентитета“.⁴²

Верске сукобе у савременом друштву подстиче и оснивање политичких покрета или партија и стицање политичке моћи радикалних клерикалних кругова унутар главних цркава. Верски сукоби настали на тим основама, најчешће у име одбране „наше вере“, временом губе везу са религијом и шире се по законитостима и логици рата.⁴³

Верски сукоби настају и када постоји неравноправност у друштвеном положају и слободи упражњавања различитих религија или конфесија, или се политичком манипулацијом генерише масовно уверење о постојању такве неравноправности. Честа су појава, истичу истраживачи, и „параверски и квазиверски сукоби са израженом „верском доминантом“ који настају када се спречава слободно исповедање религије од стране недемократског политичког поретка. То је, у суштини, сукоб политичког режима и дела народа одређене вере.“⁴⁴ У тим условима, етничке, верске и друге мањине осећају потребу да се заштите од „мајоризације“ коју врши или може да врши „водећа нација“ и доминантна верска институција. Излаз се налази у затварању у уже национално-верске хомогенизоване јединице – подручја. То неизбежно води јачању веза са матичном црквом и рађању сепаратистичких тенденција које вуку ка грађанском рату.

Верски сукоби имају највећи интензитет у условима формирања коалиције клерикалистички оријентисаног свештенства, националистичко-политичке и културне „елите“. Тада се, посредством национал-шовинистичке идеологије (која садржи и верску димензију), производи милитаризација и

⁴² *Le Mond diplomatique*, 1/1998.

⁴³ Упореди: З. Видојевић, Исто, стр. 207.

⁴⁴ Исто, стр. 208.

фанатизација највећег дела друштва, што је други израз за тоталитаризам. Слични услови постојали су и на простору бивше Југославије. Наиме, латентна национално-верска нетрпљивост и нетолерантност у вишеконфесионалном југословенском друштву врло лако се претворила у рат у име вере и нације.

На просторима бивших социјалистичких федерација, почетком деведесетих година XX века, карактеристичан је и феномен интензивне ревитализације и националног и религијског. Овај процес, с једне стране, одвијао се у правцу деизације нације, односно у правцу њеног трансформисања у готово квазирелигијску заједницу. Истовремено, долазило је до све веће харизматизације етнополитичких вођа, при чему су харизматске национално-политичке вође, потпомогнуте деловима нетолерантног свештенства, довеле до милитаризације и фанатизације највећег дела свог становништва, што је за последицу имало цивилизацијски несхватљиве прогrome на крају XX века.

Отпочињањем сукоба и на тлу СФРЈ почетком 90-их година (Хрватска, Босна, Косово и Метохија, Македонија), верска компонента (у узроцима, садржајима и мотивима) је била незнатно присутна. Многи аналитичари тврде да религијски проблеми нису кључни за дезинтеграцију Југославије и ратне сукобе. Истиче се да ови сукоби нису вођени због религије, него је религија пре свега служила као једина видљивија разлика путем које су етнички сродни народи, који говоре истим језиком, могли лакше да артикулишу много дубље и сложеније разлоге за своје сукобе.⁴⁵ Религија је зато, на овим просторима, плански наметнута „одозго“, од стране национално-политичких олигархија у циљу очувања или стицања власти. Значајну улогу у томе, сматрају поједини аутори, имале су верско-политичке милитантне институције (католичке и исламске), са седиштем изван тадашњих југословенских граница, али и поједине муслиманске и католичке државе.⁴⁶ Зато су ти сукоби, поред национално-политичке, имали делом и верску димензију, јер се религија јавила као значајан елемент етничитета. То је и разлог што се рат у другој Југославији доживљавао међу сукобљеним народима и као међурелигијски сукоб.

Оно што важи за религију као посредан фактор југословенских сукоба свакако се не односи на верска седишта и клерикалистички настројено свештенство, како хришћанско тако и исламско. Према мишљењу истраживача, „у овим сукобима Ватикан је имао велику улогу. Папа је Хрватску прогласио „бедемом хришћанства“ и „пожурио“ да помогне дипломатско признавање пре него што је то учинила Европска заједница. Ватикан је тако постао страна

⁴⁵ М. Вукмановић, „Религијски плурализам и моћност коеџистенције у мултиконфесионалним заједницама“ – Зборник: Социолошка и политиколошка основа транзиције у централној и источној Европи, Београд, Институт друштвених наука, 1999.

⁴⁶ О помоћи хрватској влади током акције „Олуја“ види у: S. Hantinkton, Исто, стр.198-264.

у сукобу, што је имало последице 1994. године, када је папа планирао посету три републике. Ипак, он је отишао у Загреб где је одао почаст кардиналу Алојзију Степинцу, који је био повезан са фашистичким хрватским режимом у Другом светском рату, који је прогонио и клао Србе, Цигане и Јевреје.⁴⁷

У сукобима у бившој Босни и Херцеговини, касније Косову и Метохији, муслиманске државе су биле присутне на свим пољима. Осим финансијске помоћи која је, према неким подацима, износила више од 2 милијарде \$ за наоружање у БиХ, ове државе, у првом реду Турска, Иран, Алжир, Судан, Египат, Саудијска Арабија, Пакистан, Авганистан и друге, незванично су слале и људе (муџахедине) за илегалне и терористичке активности, који су према подацима УН, обучили на хиљаде Босанаца, а потом и Албанаца са Косова и Метохије, за специјалне исламистичке бригаде.⁴⁸

Сукоби између Албанаца и Срба на Косову и Метохији, Албанаца и Македонаца у Македонији, као најважнијих карика у ланцу политичких криза, сукоба и рата у бившој Југославији, захватају подручја националног, политичког и државног, али и дубље сфере живота, посебно подручје верског. Због своје сложености ти сукоби су били најважнији сукоби на тлу Европе, које су поједини теоретичари сматрали чак и сукобима између две цивилизације: православља и ислама.⁴⁹ Иако таква класификација сукоба на тлу бивше Југославије није утемељена по свим основним одликама које су они носили у себи, постоји бојазан да би у будућности, због лоше антиципације свих учесника друштвеног живота и „лоше“ историје међугрупних – међуетничких и међуконфесионалних односа, неки слични сукоби могли попримити и ту димензију, наравно гледано у најширем међународном контексту.

ЛИТЕРАТУРА

- J. S. Goldstein, *International Relations* (fifth edition), New York: Longman, 2003.
H. Gartner, A. Hyde-Price, E. Reiter, (eds), *Europe's New Security Challenges*, London: Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2001.
С. Милашиновић, *Neoliberal totalitarianism - Possibilities of origination in post-Dayton era* /Possibilities of origination in post-Dayton era, OESC, CEI, Universitas del Litarale, Centro di Ricerche Scientifiche di Capodistria University of Primorska, Science and Research Centre of Koper.
С. Милашиновић, Р. Милашиновић, *Увод у теорије конфликта*, ФЦО, Београд, 2004.

⁴⁷ Payne, J.L.: *Why Nations Arm*.

⁴⁸ S. Hantington, *op. cit*.

⁴⁹ *New Conflicts in Europe & Resolution, 2001*, Current Decisions Report, No 4, Oxford Research Group.

- М. Бајагић, *Изазови и претње у измењеном контексту безбедности*, Београд, Факултет политичких наука, 2006.
- Т. Ling, *Историја религије истока и запада*, Београд, 1990.
- М. Јевтић, Приказ Б. Шушњић, *Религија И,ИИ*, Социолошки преглед, Но.1-2, 1999.
- З. Видојевић, *Друштвени сукоби од класних до рајних*, Београд, Институт за новинарство, 1993.
- М. Haralambos, М. Holborn, *Социологија: Теме и перспективе*, поглавље ВИИ, Загреб, 2002.
- Д. Симеуновић, *Основи политичких наука*, Практикум, Београд, 1994.
- М. Јевтић, *Верски чинилац у савременим Балканским односима*, Зборник: Савремени процеси и односи на Балкану, Београд: Факултет политичких наука и ИМПП, 1997.
- Ј. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- С. Hantington, *Сукоб цивилизација*, Подгорица: ЦИД, 1998.
- Ј. Видаковић, *Друштвени конфликти - Босна и Херцеговина*, Сарајево, Завод за уџбенике и наставна средства, 2003, стр. 42.
- Г.В.Ф. Хегел, *Филозофија религије*, ЕИДОС, Београд, 1995, стр. 9 и 17.
- Б. Шушњић, *Религија*, Чигоја штампа, Београд, 1998.
- С. Московиси, *Доба ђомиле* (2 део), Београд, Чигоја штампа, 1997, стр. 295.
- Д. Ђорђевић, *Религиозност савременог Југославије*, ТЕМЕ, 1/2. Ниш, 1999.
- З. Голубовић и др.: *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, Београд, ИФДТ, 1995.
- З. Кубуровић, *Верске заједнице у Југославији и њихови међусобни односи*, Нови Сад, Филозофски факултет, 1999.
- С. Гредел, *Клерикализам, етнофиленизам, антиекуменизам и (не)толеранција*, Београд, Социологија, 2/1999,
- В. Становчић, *Политичке идеје и религија*, Београд, Политеиа, 1999, стр. 211-217.
- М. Јевтић, *Религија као фактор интеграције на балкану*, Београд, 2000.
- Р. Robertson, *Globalization Theory and civilization Analysis*, Comparative Civilization Review, 17/1995.
- Д. Pipes, *In the Path of God: Islam and Political Power*, New-York: Basic Books, 1998, p. 170.
- С. Аврамов, *Ојус Деи*, Ветерник: Идиј, 2000, стр.18-29.
- G.Learer, *Fundamentalism and Freemasonry*, New York, 1995.
- V.Goati, *Политичка социологија*, Београд, 1978.
- Ш. Бахтијаревић, „Религијска свест друштвених група“ – У, *Ревизија за социологију*, бр.1-4/86.
- М. Вукмановић, „Религијски плурализам и могућности коезистенције у мултиконфесионалним заједницама“– Зборник: Социолошка и политиколошка основа транзиције у централној и источној Европи, Београд, Институт друштвених наука, 1999.
- New Conflicts in Europe & Resolution*, 2001, Current Decisions Report, No 4, Oxford Research Group.

RELIGIOUS CONFLICTS AS A MODERN THREAT TO SECURITY

Mladen Bajagić, PhD

Srđan Milašinović, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: Issues on religion and identity, as well as interreligious and intrareligious conflicts, present one inexhaustible sociopathological subject. By their complex nature, these issues and processes present the subject of many discussions and interpretations, in different context and for different purposes, with more or less ideologic content. This paper seeks to analyze and give a complex picture of causes, bearers and consequences of religious divisions and interreligious conflicts in developed countries and in societies in transition.

ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА И ПРОФЕСИОНАЛИЗАЦИЈА ПОЛИЦИЈЕ

Мр Зорица Вукашиновић Радојичић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Имајући у виду специфичну природу и карактер полицијских послова, на правни положај полицијских службеника се примењује посебан правни режим, који се разликује од општег режима регулисања статуса државних службеника у другим органима државне управе. Специфични елементи статуса полицијских службеника су њихова права и обавезе, одговорност за обављање послова, принципи рада који су дефинисани у складу са природом послова, систем звања, услови за пријем у радни однос, систем оцењивања и напредовања, стручно усавршавање, као и систем плата и накнада за рад. Наведене елементе разматраћемо са аспекта позитивноправних решења и праксе, као и усвојених европских стандарда и принципа у циљу указивања на савремене тенденције развоја и професионализације полиције.

Кључне речи: *полицијски службеници, државни службеници, елементи правног положаја, европски стандарди, професионализација полиције*

¹ мр Зорица Вукашиновић Радојичић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

УВОД

Рад на реформи државе управе представља један од услова приступања Европској Унији, те је праћење европских токова и модернизација управе у циљу усвајања и примене европских принципа, приоритет за нашу земљу. Такође, изградња и развој професионалне и деполитизоване државне управе је један од фундаменталних циљева стратегије реформе државне управе у Србији.² Основни европски принципи заједничког управног простора (European Administrative Space) су принципи професионализма и професионалног интегритета (Professionalism and Professional Integrity), које подупиру начела правне сигурности и поузданости (Legal Certainty and Predictability).³ Стога, можемо рећи да је рад на професионализацији управе од изузетног значаја, а компетентни, високо стручни и мотивисани кадрови од пресудног значаја за успешно и ефикасно обављање послова државне управе. Како поједини аутори истичу, институције су ефикасне онолико колико и људи који их чине.⁴ Нова очекивања и оцене о државној управи, њеном положају, функцијама, организацији, траже одговоре на питања о квалитету људских ресурса. Једна од реформских мера је, свакако, професионализација управе, односно увођење нових и развијање постојећих способности и начина рада државних службеника.

Полицијски службеници представљају посебну категорију државних службеника. Обзиром да су припадници полиције, пре свега, јавни службеници који раде на обезбеђењу и заштити јавног интереса⁵ обављајући кључне функције одржавања јавног мира, закона и реда у друштву, заштите и поштовања основних личних права и слобода, превенције криминала и борбе против криминала, откривања криминала, као и пружања помоћи и вршења услужних функција за потребе грађана, других државних органа, и недржавних субјеката,⁶ од њихових способности, знања, вештина и ставова, у великој мери зависи ефикасно и професионално обављање послова у полицији. Предуслов и гаранција развоја професионалне, непристрасне и политички неутралне полиције су свакако високо стручни, мотивисани кадрови. Савремени европски стандарди указују на нову улогу по-

²Документ *Стратегија реформе државне управе у Републици Србији*, Влада Републике Србије, Министарство за државну управу и локалну самоуправу, Београд, март 2005.

³З. Вукашиновић, *Приближавање европским управним стандардима и принципима*, Зборник радова, Будвански правнички дани, Београд, 2004, стр. 339-352.

⁴Опширније М. Kaul, *Management Reforms in Government*, A Review of International Practices and Strategies, Brussels, 2000, стр. 155-186.

⁵Pollock, J.M. *Ethics in Crime and Justice*, third edition, Belmont, California, Wadsworth, 1998.

⁶Видети *Европски кодекс полицијске етике* – Препорука (2001) 10 коју је усвојио Комитет министара Савета Европе, 19. септембар 2001. године.

лиције у савременом друштву и превазилажење њене традиционалне улоге. У складу са савременим тенденцијама, полиција се мора развијати као служба грађана и друштва, те уз ефикасно обављање послова извршавања прописа и старања о обезбеђењу јавног реда и поретка, од полиције се захтева уважавање интереса и потреба грађана и других државних и недржавних субјеката.

РЕГУЛИСАЊЕ СТАТУСА ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА

Полазећи од специфичне природе и суштине обављања полицијских послова и имајући у виду наглашену функцију заштите јавног интереса и безбедности, за запослене у полицији важи посебан правни режим, који се разликује од режима за запослене у другим органима државне управе. Пре свега, морамо имати у виду разлике у вршењу полицијских послова (делатности полиције) и управних послова (делатности управе).⁷ Полицијска овлашћења и послови (делатност),⁸ а самим тим и организација полиције, суштински се разликују од начина организовања и послова који се врше у другим министарствима. Како истичу поједини аутори, полицијски послови су по читавом низу обележја, међу најтежим и најризичнијим пословима у друштвеној подели рада.⁹ Из тога произилази да повећаном обиму дужности полицијских службеника одговара повећан обим њихових права.¹⁰ У складу са специфичном природом и степеном сложености полицијских послова, утврђеним правима и обавезама, као и одговорностима, правни положај запослених у полицији се разликује од начина на који је уређен статус запослених у осталим органима државне управе и државним органима. Ипак, како сматрају неки аутори, годинама уназад, у другим управним подручјима (финансије, рад), тенденција је да се регулисање и остваривање права полицијских службеника уједначи са општим режимом који важи за све запослене у државној управи.¹¹

Правни положај запослених у полицији је примарно регулисан Законом о полицији и супсидијарно Законом о државним службеницима¹² и За-

⁷ С. Милетић, „Особености радноправног положаја полицијских службеника” Зборник радова Радни однос државних службеника, Крагујевац, 2006, стр. 126.

⁸ Слободан Милетић делатношћу полиције сматра укупност полицијских овлашћења и послова. Опширније у: Милетић С: *Полицијско право*, Полицијска академија, Београд, 2003.

⁹ С. Милетић, Приручник „*Полицијска етика*“, ВШУП, Београд, 2003, Уводни коментар за „Закон о полицији са регистром појмова“, ИПД Јустинијан, Београд, 2005, стр. 29.

¹⁰ *Исто*.

¹¹ Видети *Закон о полицији - са регистром појмова*, предговор написао С. Милетић, ИПД Јустинијан, Београд, 2005, стр. 29.

¹² *Закон о државним службеницима* (Сл. гласник РС бр. 79/05, 81/05, 83/05)

коном о раду.¹³ Тако, на статус полицијских службеника најпре се примењује Закон о полицији, затим, на неуређена питања, Закон о државним службеницима и на питања која овим Законом нису уређена, Закон о раду, као општи закон у области радних односа. У складу са одредбама Закона о државним службеницима,¹⁴ поједина права и дужности државних службеника у појединим државним органима могу се посебним законом уредити и друкчије ако то произилази из природе њихових послова. Такође, овим Законом је одређено да се на права и дужности државних службеника која нису уређена овим или посебним законом или другим прописом, примењују општи прописи о раду и посебан колективни уговор за државне органе.¹⁵ Одредбама Закона о полицији је прописано да се на положај, права и одговорности запослених у Министарству унутрашњих послова примењују прописи којима се регулише радни однос у државним органима, ако овим Законом и прописима донетим на основу овог Закона није друкчије одређено.¹⁶

Европски стандарди којима се постављају основе за примену етичких норми и развијају кључни принципи рада, као што су професионализам, објективност, политичка неутралност, имплементирани су домаћим прописима.¹⁷ Усвајање и примена правила етике у великој мери утиче на ефикасан начин рада полиције и представља важну компоненту професионалног развоја. Основни елементи професионализације полиције, као и других органа државне управе, пре свега се односе на непристрасно и објективно одабирање кадрова, примена савремених метода провера знања и способности, стручно усавршавање, објективно праћење и оцењивање рада запослених, напредовање на основу заслуга ("merit principle"), успостављање механизма мотивације и награђивања, успостављање стимулативног система плата, успостављање јасних правила понашања и односа према вршењу послова од јавног интереса, спречавање свих видова корупције, укључујући и сукоб интереса, успостављање јасних механизма контроле рада и одговорности. У наредном делу рада, анализираћемо основне елементе статуса полицијских службеника и поредити их са елементима општег режима који важи за остале државне службенике и указати на савремене тенденције развоја и професионализације полиције.

¹³ Закон о раду (Сл. гласник РС бр.70/01)

¹⁴ Видети Члан 1. Закона о државним службеницима (Сл. гласник РС бр. 79/05, 81/05, 83/05)

¹⁵ Видети Члан 4. Закона о државним службеницима (Сл. гласник РС бр. 79/05, 81/05, 83/05)

¹⁶ Видети Члан 169. Закона о полицији (Сл. гласник РС бр. 101/05)

¹⁷ Видети Уједињено о полицијској етици и начину обављања послова полиције (Сл. гласник РС бр. 41/03)

ПРАВА И ДУЖНОСТИ ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА

Права и обавезе полицијских службеника, такође, произилазе из специфичне природе и карактера полицијских послова. Закон о полицији уређује следећа права и дужности запослених: извршавање свих наређења надређеног полицијског службеника, обавеза рада дужег од пуног радног времена уколико је неопходно за успешно обављање посла, обавеза чувања службених података, право на стаж осигурања у увећаном трајању због отежаних услова рада,¹⁸ природе послова и одговорности за обављање послова, право на накнаду за рад, одлагање или прекидање годишњег одмора због потребе службе, право на новчане накнаде¹⁹, обавеза прихватања премештаја због потреба службе.²⁰ Такође, полицијски службеници и други запослени у полицији не могу обављати самосталну привредну или професионалну делатност.²¹ У циљу спречавања сукоба интереса, слично Закону о државним службеницима, Закон о полицији предвиђа неспојивост друге делатности (привредне или друге професионалне) са послом у полицији.

Као и остали државни службеници, полицијски службеници имају право на синдикално и професионално организовање, међутим не могу се страначки организовати, нити политички деловати у Министарству. Државни службеници у другим органима државне управе и државним органима, такође, морају радити према правилима струке, политички неутрално и не могу изражавати и заступати своја политичка уверења.²² Од посебног значаја је новина коју предвиђа Закон о полицији у смислу признавања права на штрајк под одређеним условима, при чему се у некој мери разликује од Закона о државним службеницима који предвиђа право на синдикално организовања, али не и право на штрајк државних службеника, што се може објаснити намером да се Закону о штрајку препусти да уреди у којој мери се право на штрајк може признати државним службеницима.²³ Закон о полицији, ипак, предвиђа минимум рада, односно примењивање овлашћења за време штрајка, уколико је потребно ради заштите живота и безбедности људи, хватања и привођења

¹⁸ Полицијски службеник услед отежаних услова рада, природе посла и одговорности има право на увећани стаж осигурања – за 12 месеци ефективног рада се признаје 16 месеци стажа осигурања.

¹⁹ То су право на плату, накнаде у случају привремене неспособности за рад, право на отпремнину, као и разни видови новчане помоћи, награде и признања.

²⁰ У истој или другој организационој јединици, у истом или другом месту рада а према квалификацијама и способностима запосленог.

²¹ Члан 133. *Закон о полицији* (Сл. гласник РС бр. 101/05).

²² Члан 5. *Закон о државним службеницима* (Сл. гласник РС бр. 79/05, 81/05, 83/05).

²³ Видети Б. Лубарда „Правни положај државних службеника“, Правни живот, Часопис за правну теорију и праксу, Удружење правника Србије, Београд, бр. 11, 2006, том 3, стр. 575-589.

лица затеченог у вршењу кривичног дела које се гони по службеној дужности, спречавања учиниоца и откривање учиниоца кривичног дела за које се гони по службеној дужности. Такође, полицијски службеници немају право на штрајк у ситуацијама ратног или ванредног стања, оружане побуне, устанка или других облика насилног угрожавања демократског и уставног поретка Србије, или основних слобода и права, проглашења елементарне непогоде или опасности од угрожавања јавног реда у већем обиму. Право на колективно преговарање се изричито не помиње Законом, али се може сматрати да је право на колективно преговарање признато у ширем контексту права синдиката државних службеника на закључивање посебног колективног уговора, обзиром да је чланство у синдикату државних службеника отворено и за полицијске службенике, као посебну категорију државних службеника.

Једно од основних права, али и обавеза полицијских службеника, као и свих осталих државних службеника је стручно усавршавање. У смислу Закона о полицији под стручним усавршавањем се подразумева стицање и унапређивање знања, вештина, ставова и понашања у циљу ефикаснијег обављања послова. Између осталог и другим прописима је утврђено да припадници полиције у нашој земљи имају право и дужност да током рада развијају своје личне способности као и способности за разумевање друштва коме служе.²⁴ Ипак, стручном усавршавању у полицији би требало дати већи значај, а систем напредовања у више звање базирати на стручним квалификацијама и вештинама, као и оствареним резултатима рада.

Плате државних службеника се уређују Законом о платама државних службеника и намештеника, а Законом о полицији је предвиђено да министар, уз сагласност Владе, доноси акт о платама запослених у Министарству унутрашњих послова којим се утврђује висина коефицијената у односу на звање, посебне услове рада, одговорност, опасност и сложеност послова.

Ако упоредимо права и дужности полицијских службеника са правима и обавезама државних службеника у другим органима државне управе, можемо уочити да постоје сличности, али и разлике. Дужности као што су: извршење налога, чување службене и друге тајне, обавезе везане за премештај у истом или другом државном органу, обављање послова који нису у опису радног места запосленог, обављање послова на нижем радном месту, обавеза рада у радној групи, као и поштовање радног времена, представљају стандардне обавезе осталих државних службеника.²⁵ Уз то, и њима су загарантована права на плату, накнаде и друга примања према Закону којим се уређују плате у

²⁴ Видети Члан 28. *Уједињива о полицијској етици и начину обављања послова полиције* (Сл. гласник РС бр. 41/03).

²⁵ Видети Члан 18-25 *Закона одржавним службеницима* (Сл. гласник РС бр. 79/05, 81/05, 83/05).

државним органима,²⁶ право на одморе и одсуства, али и право да буду чланови синдиката и професионалних удружења и њихових органа управљања. Државни службеници имају право и дужност да се стручно усавршавају према потребама органа у коме раде, а посебно се истиче значај припреме програма стручног усавршавања којима се одређују облици и садржина, као и висина средстава за усавршавање запослених.

Закон о државним службеницима је изричито дефинисао забрану примања поклона и коришћења рада у државном органу, као и забрану оснивања привредних друштава и јавних служби. Такође, чланство у органима правног лица је ограничено, тако да државни службеник не сме бити директор, заменик или помоћник директора правног лица. На државне службенике на положају се примењују закони и други прописи којима се уређује спречавање сукоба интереса при вршењу јавних функција.²⁷

УСЛОВИ ЗА ЗАСНИВАЊЕ РАДНОГ ОДНОСА

Услови за заснивање радног односа полицијских службеника су строжије постављени у односу на опште услове за заснивање радног односа у другим органима државне управе, што је у складу са тежином и значајем послова који се обављају у полицији. Законом о државним службеницима је прописано да као државни службеник може да се запосли пунолетан држављанин Србије и Црне Горе, који има прописану стручну спрему и испуњава остале услове одређене законом, другим прописом и правилником о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места у државном органу, ако му раније није престајао радни однос у државном органу због теже повреде дужности из радног односа и није осуђиван на казну затвора од најмање шест месеци. Осим тога, за рад на положају, потребан је завршен факултет и најмање девет година радног искуства у струци. Несумњиво, ово правило представља новину у нашем систему у смислу развоја професионалне и деполитизоване државне управе.

Осим општих услова за пријем у радни однос у државним органима, за заснивање радног односа полицијских службеника, прописани су посебни услови који подразумевају да полицијски службеници немају двојно држављанство, да су држављани Србије и Црне Горе са пребивалиштем, односно боравиштем у Републици Србији, да, уколико су мушкарци, имају регулисану војну обавезу, да имају најмање средњу стручну спрему, да буду млађи од 27 го-

²⁶ Закон о њлајлама државних службеника и намеијеника (Сл. гласник бр. 62/06).

²⁷ Видети Члан 31. Закона о државним службеницима (Сл. гласник РС бр. 79/05, 81/05, 83/05).

дина ако се примају на радно место са средњом стручном спремом, односно млађи од 30 година ако се са мање од пет година радног стажа примају на радно место са вишом или високом стручном спремом, да поседују психофизичке способности потребне за обављање послова радног места, да не постоје безбедносне сметње.²⁸ Полицијски службеници који су осуђивани за кривично дело које се гони по службеној дужности, или против којих се води кривични поступак, или им је служба у државном органу престала изрицањем дисциплинске казне престанка радног односа, не могу се примити у радни однос.²⁹ Наглашена лојалност припадника полиције држави као послодавцу огледа се и у симболици полагања заклетве на Дан полиције, у циљу заштите јавне безбедности, заштите права и слобода.³⁰

Када је реч о начину заснивања радног односа, радни однос у Министарству унутрашњих послова се заснива путем конкурса. Конкурс, међутим, није обавезан за пријем полицијских службеника у полицију. Тако, уредбом се могу утврдити радна места која се попуњавају без објављивања конкурса.³¹ Ово правило се разликује од режима који важи за остале државне службенике, за које је према новим решењима Закона о државним службеницима, предвиђена процедура пријема у радни однос на основу интерног и јавног конкурса.³² Када се попуњава извршилачко радно место предност има премештај државног службеника из истог органа, са напредовањем или без њега. Ако се радно место не попуни на овај начин, може се спровести интерни конкурс, на који се могу јавити запослени из целе државне управе, а ако није спроведен или није успео, обавезно се спроводи јавни конкурс на који се могу јавити сви кандидати, било да већ раде у државној управи или ван ње.³³ Када је реч о попуњавању положаја, такође се спроводи интерни или јавни конкурс, с тим што конкурсну комисију за сваки поједини случај именује Високи службенички савет међу својим члановима и стручњацима за одређену област.

Увођењем оваквих могућности запошљавања, државна управа се по први пут посматра као целовит систем у коме је интерни конкурс инструмент за напредовање државних службеника на више радно место унутар државне управе и, уједно, средство које ће омогућити адекватно коришћење унутрашњих кадровских потенцијала у државној управи, пре него што се приступи прије-

²⁸ Безбедносна провера подразумева проверу података о условима за добијање оружног листа и података које кандидат даје у поступку заснивања радног односа.

²⁹ Видети Члан 110. *Закона о полицији* (Сл. гласник РС бр. 101/05).

³⁰ Видети Члан. 113. *Закона о полицији* (Сл. гласник РС бр. 101/05).

³¹ Члан 112. *Закона о полицији* (Сл. гласник РС бр. 101/05).

³² Исто важи за положаје и извршилачка радна места.

³³ Интерне и јавне конкурсе оглашава Служба за управљање кадровима Владе Србије. Видети *Уредбу о спровођењу интерног и јавног конкурса за попуњавање радних места у државним органима* (Сл. гласник РС бр. 3/06).

му у радни однос лица ван државне управе. Интерни конкурс је у упоредном праву одлика каријерних службеничких система у којима каријера представља механизам мотивисања државних службеника кроз могућност напредовања на виша радна места и представља награду појединцима за успешно обављање послова. Увођење конкурсне процедуре за положаје, који у складу са Законом о државним службеницима имају статус државних службеника, као и успостављање система проверавања и оцењивања њихових знања и способности, представља новину у нашем систему и, како смо већ истакли, средство за обезбеђење професионализације и деполитизације државне управе. Приликом изборног поступка, оцењују се стручне способности, знања и потребне вештине према мерилима која су утврђена за избор на радно место. Високи службенички савет је донео *Правилник о стручним особљеносћима, знањима и вештинама које се проверавају у изборном поступку, начину провере и мерилима за избор на радна места*, који садржи заједничка правила за попуњавање извршилачких радних места и положаја и детаљно прописује изборну процедуру попуњавања радних места (разговор са кандидатима, писмена провера кандидата, тест знања, тест вештина, писмени рад и симулација, вредновање одговора кандидата при разговору).

Законом о државним службеницима је прописано да се одредбе Закона о подели радних места на положаје и извршилачка радна места не примењују на полицијске (као и царинске и пореске службенике и на државне службенике који раде на безбедносним пословима и у заводима за извршење заводских санкција), те ни правила везана за пријем у радни однос на основу ових процедура не важе, а како је регулисано прописима о полицији, процедура конкурса за пријем у службу није обавезна за поједина радна места у полицији.

У складу са интерним прописима полиције – *Упутством о полицијској етици и начину обављања послова полиције*, којима су имплементирани савремени европски принципи рада полиције, уводе се објективне процедуре пријема и селекције кандидата. Овај акт је базиран на принципима Европског кодекса полиције³⁴ и тиме је полиција испунила услове приближавања европским токовима.³⁵ Упутством је утврђено да се избор кандидата и пријем на рад у полицији заснивају на личним квалификацијама и искуству кандидата,

³⁴ Видети *Европски кодекс полицијске етике* – Препорука (2001) 10 коју је усвојио Комитет министара Савета Европе, 19. септембар 2001. године.

³⁵ У складу са чланом 22. Кодекса, припадници полиције биће регрутовани на бази својих личних квалификација и искуства, који одговарају задацима полиције. У циљу избора одговарајућих кандидата за полицију, процес селекције треба да буде базиран на објективним критеријумима, што се односи на радно искуство, односно професионалне квалификације кандидата, као и личне вештине кандидата. У складу са чланом 25. Кодекса, процедуре регрутовања ће се базирати на објективним и недискриминаторним основама, а следиће након потребног тестирања кандидата.

које је релевантно за полицијске послове и задатке, а поступак пријема у службу се заснива на објективним и недискриминаторским условима за пријем, који се врши након спроведеног тестирања.³⁶ Овим одредбама се нарочито потенцира објективност процеса селекције, што се обезбеђује дефинисањем објективних услова за пријем у службу и тестирањем. Ипак, прописи сами по себи не гарантују и ефикасну примену, те је неопходно успостављање механизма примене прописа и развој савремених принципа менаџмента у полицијској организацији, као и обучавање запослених, нарочито руководећих кадрова.

СИСТЕМ ЗВАЊА

Систем звања у полицији је такође специфичан. Звања полицијских службеника и услови за стицање и губитак звања полицијских службеника, као и овлашћених службених лица и других запослених у полицији су прописани Законом о полицији.³⁷ Када је реч о звањима овлашћених службених лица и полицијских службеника који обављају послове противпожарне заштите, звања су одређена према стручној спреми, па се класификују на следећи начин – са средњом стручном спремом – од млађег полицајца до самосталног полицајца, са вишом стручном спремом – од млађег полицијског наредника до самосталног полицијског наредника и са високом стручном спремом – од полицијског инспектора до главног полицијског саветника.³⁸ За остале полицијске службенике и друге запослене, утврђена су следећа звања: са средњом стручном спремом – од млађег референта до самосталног референта, са вишом стручном спремом од млађег стручног сарадника до самосталног стручног сарадника и са високом спремом од инспектора до главног саветника.³⁹

Звања полицијских службеника се, дакле, разликују од система звања који важи за остале државне службенике. Најпре, морамо указати на то да се радна места државних службеника деле на положаје и извршилачка радна места у зависности од сложености послова, овлашћења и одговорности. У складу са Законом о државним службеницима, радна места су разврстана у следећа звања у зависности од стручне спреме – виши саветник, самостални саветник, саветник, млађи саветник, сарадник, млађи сарадник, референт и млађи

³⁶ Члан 38. *Упутства о полицијској етици и начину обављања послова полиције* (Сл. гласник РС бр. 41/03).

³⁷ Указујемо на то да постоје две категорије полицијских службеника – униформисани и неуниформисани запослени који примењују полицијска овлашћења – овлашћена службена лица и запослени на одређеним дужностима чији су послови у непосредној вези са полицијским пословима.

³⁸ Видети Члан 116. *Закона о полицији* (Сл. гласник РС бр. 101/05).

³⁹ Видети Члан 117. *Закона о полицији* (Сл. гласник РС бр. 101/05).

референт. Међутим, како смо већ истакли, одредбе Закона о државним службеницима у овом домену се не примењују на полицијске, царинске и пореске службенике и на државне службенике који раде на безбедносним пословима и у заводима за извршење заводских санкција.

ОЦЕЊИВАЊЕ И НАПРЕДОВАЊЕ

Када је реч о оцењивању рада полицијских службеника, у складу са одредбама Закона о полицији, полицијски службеници се оцењују једанпут годишње у циљу утврђивања услова за напредовање, стицање или губитак звања, а рад се оцењује позитивном или негативном оценом.⁴⁰ Такође, надлежност за оцењивање запослених има руководиоца организационе јединице, а рад руководиоца организационих јединица оцењује директор полиције, односно функционер у чијој надлежности је обављање одређених послова и задатака, или полицијски службеник кога они овласте. Запослени може поднети приговор старешини који је дао оцену, који ће затим приговор и своје мишљење о основаности приговора доставити старешини који, по овлашћењу министра, решава по приговору, па је његова одлука коначна.

Оцењивање рада полицијских службеника је детаљније уређено уредбом Владе.⁴¹ Уредбом су прописани елементи за оцењивање рада запослених у Министарству унутрашњих послова: обим послова који обављају, квалитет обављених послова у смислу резултата рада, сложености, ефикасности у обављању, стручна оспособљеност која подразумева знања стечена практичним радом који је од значаја за стручно обављање послова, однос према раду, што се односи на залагање, иницијативу, одговорност, као и однос у раду према другим лицима – грађанима и запосленима у другим органима државне управе и државним органима, као и представницима приватног сектора и однос према надређенима и сарадницима у Министарству у смислу спремности за заједнички рад.

Оцењивање државних службеника у осталим органима државне управе и државним органима је регулисано Законом о државним службеницима и *Уредбом о оцењивању државних службеника*.⁴² Ако поредимо поједине елементе оцењивања, можемо уочити да постоје извесне сличности али и разлике. *Уредбом о оцењивању државних службеника* су, ипак, детаљније разрађена начела, претпоставке оцењивања, мерила за оцењивање, поступак оцењивања,

⁴⁰ Позитивне оцене су довољан, добар, истиче се и нарочито се истиче, а негативна оцена је недовољан. Видети Члан 121. *Закона о полицији* (Сл. гласник РС бр. 101/05).

⁴¹ Видети *Уредбу о начелима за унутрашње уређење Министарства унутрашњих послова* (Сл. гласник РС бр. 8/2006).

⁴² *Уредба о оцењивању државних службеника* (Службени гласник РС бр. 11/06).

обавезе јединица за кадрове у органима, као и централног тела за управљање кадровима у Србији – Службе за управљање кадровима Владе Србије. Тако, да би се државни службеник могао оцењивати, за сваки период оцењивања утврђују се радни циљеви, који произилазе из описа и сврхе радног места, који су мерљиви и реални. Детаљно су прописана мерила за оцењивање, као на пример: постигнути резултати у раду и извршавању радних циљева, самосталност, стваралачка способност, предузимљивост, прецизност и савесност, квалитет сарадње. Можемо уочити да су мерила на основу којих се оцењују полицијски службеници, слична мерилима оцењивања која важе за остале државне службенике, као и категорије оцена.⁴³ Ипак, поступак оцењивања осталих државних службеника се битно разликује. Тако, да би руководилац органа донео решење о оцени, мора му претходити извештај о оцењивању који припрема лице које је непосредно претпостављено државном службенику и који ће потписати лице које је њему претпостављено (лицу које оцењује). У извештају се најпре одређује предлог оцено, тако што се према мерилу за оцењивање државни службеник оцени оценама од један до пет за сваки период оцењивања, при чему се води рачуна о појединачном значају сваког утврђеног радног циља, па се израчунава просечна оцена. Оно што представља новину у нашим прописима и пракси је увођење обавезе разговора са државним службеником који се оцењује, чија је сврха да се објасни извештај о оцењивању, размотре коментари лица које оцењује, као и коментари државног службеника, ако је потребно изменити извештај. Тако, државни службеник има могућност да унесе у извештај о оцењивању своје коментаре и, уколико се не слаже са предложеном оценом, разлоге неслагања. Извештај се затим доставља лицу које је надређено лицу које је оцењивало, које ће проверити извештај и дати своје коментаре на предложену оцену, те се затим прослеђује јединици за кадрове, која га упућује руководиоцу органа који доноси решење којим се одређује оцена. Посебну новину представља могућност да државни службеник може изјавити жалбу надлежној Жалбеној комисији на решење којим му је одређена оцена. Жалбена комисија Владе одлучује о жалбама државних службеника на решења којима се у управном поступку одлучује о њиховим правима и дужностима, и о жалбама учесника интерног и јавног конкурса, примењујући закон којим се уређује општи управни поступак. Чланове Жалбене комисије Владе и председника Комисије именује Влада, међу државним службеницима на предлог руководиоца Службе за управљање кадровима.⁴⁴ Оваква могућност правне заштите полицијских службеника, када је

⁴³ Оцене су: не задовољава, задовољава, добар, истиче се и нарочито се истиче.

⁴⁴ Служба за управљање кадровима Владе Републике Србије је основана са циљем јачања професионализације и деполитизације државне управе. У складу са Законом о државним службеницима, Служба за управљање кадровима образована је од стране Владе у циљу обављања

реч о оцењивању није предвиђена, обзиром да је одлука овлашћеног лица, које решава по приговору незадовољног запосленог, коначна.

Имајући у виду основне циљеве оцењивања, као што су подстицање на боље резултате рада запослених и стварање услова за напредовање, сматрамо да би се поједина правила којима се регулише оцењивање државних службеника, могла применити на оцењивање полицијских службеника, нарочито када је реч о претпоставкама оцењивања, мерилима за оцењивање и оценама, као и поступку оцењивања. Такође, требало би размотрити улогу и обавезе Јединице за људске ресурсе у Министарству унутрашњих послова, у вези са оцењивањем запослених и развијати сарадњу и координацију са централним телом за управљање кадровима у Србији – Службом за управљање кадровима Владе Србије и другим јединицама за кадрове у органима државне управе.

Када је реч о напредовању полицијских службеника, запослени може напредовати уколико је његов рад у последње две године оцењен највишом оценом, а у звању је провео најмање половину времена предвиђеног за стицање непосредно вишег звања. Такође, запослени који је остварио значајне резултате и дао значајан допринос обављању полицијских послова, може ванредно стећи непосредно више звање. Против аката о стицању звања, унапређењу, се може поднети захтев за преиспитивање одлуке доносиоцу акта, који међутим не задржава извршење одлуке, а против акта донетог по захтеву за преиспитивање одлуке, не може се водити управни спор. *Уредбом о начелима за унутрашње уређење Министарства унутрашњих послова* је детаљније уређено напредовање, мада, ипак, не можемо уочити заснованост напре-

стручних послова везаних за управљање кадровима у државној управи. Служба за управљање кадровима је основана као независно, професионално, централно тело које је одговорно за управљање и развој кадрова у органима државне управе. Један од основних задатака Службе је координација активности које се односе на управљање кадровима, као и професионални развој кадрова. Служба је орган која има јасно утврђена овлашћења да дефинише, руководи, координира и надзире спровођење политике управљања кадровима. Имајући у виду прописане активности, Служба ће имати посебну улогу у јачању ефикасних механизма координације и комуникације са органима државне управе, односно јединицама за кадрове у циљу увођења и развоја нове праксе управљања кадровима. Према утврђеном делокругу, Служба за управљање кадровима обавља стручне послове везане за управљање кадровима у министарствима, посебним организацијама, службама Владе и стручним службама управних округа, који се односе на развој службеничког система, пружање стручне подршке јединицама за кадрове, иницирање измена и доношења нових прописа којима се уређује положај државних службеника, припрему и реализацију програма стручног усавршавања, као и старање о усклађеном преуређењу државне управе. Тако, у циљу обезбеђења континуираног планирања потреба за кадровима у органима државне управе, Служба има значајна овлашћења када је реч о припреми предлога кадровског плана за Владу, надлежна је за вођење централне кадровске евиденције, има значајну улогу у поступку оглашавања слободних радних места у органима државне управе, чиме се успоставља контролна улога у поступку селекције и запошљавања. Делокруг Службе је дефинисан чланом 2 *Уредбе о оснивању Службе за управљање кадровима* („Сл. Гласник РС“ број: 106/05).

довања у више звање на основу праћења резултата рада запослених од стране непосредних руководиоца, остварених резултата, мерења учинка рада и оцењивања, као и стручног усавршавања запослених. Неопходно је детаљније уредити процедуре оцењивања и напредовања и успоставити механизме праћења рада и мерења учинка рада. Имајући у виду да су програми обуке за оцењивање државних службеника, у смислу обуке за примену нових прописа, већ реализовани у свим органима државне управе,⁴⁵ планирање и реализовање програма обучавања надлежних за оцењивање запослених би свакако требало да буде саставни део политике управљања кадровима у Министарству. Стога је потребно анализирати решења прописа којима се регулише поступак оцењивања и напредовања полицијских службеника и размотрити могућности измена и допуна.

ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ

Дисциплинска одговорност запослених у Министарству унутрашњих послова је уређена Законом о полицији и ближе одређена *Уредбом о дисциплинској одговорности у Министарству унутрашњих послова*.⁴⁶ Слично решењима Закона о државним службеницима, повреде дужности из радног односа, односно повреде службене дужности се деле на лаке и теже. Разлика постоји у износима новчаних казни – за лаке повреде службене дужности се изриче новчана казна у износу од 10-30 одсто месечне плате запосленог, а за теже је предвиђен износ 30-50 одсто од месечне плате запосленог, што представља виши износ у односу на износе које предвиђа Закон о државним службеницима. Такође, о дисциплинској одговорности, у складу са одредбама Закона о полицији, у првом степену решава директор полиције, односно начелник подручне полицијске управе, док у другом степену надлежност за одлучивање по приговору запосленог има дисциплинска комисија чије чланове именује министар. Против другостепених одлука које су донете у дисциплинском поступку, постоји могућност да се поднесе тужба надлежном суду. Закон о државним службеницима такође предвиђа двостепеност у решавању, па у првом степену дисциплински поступак води и о одговорности одлучује руководилац, односно дисциплинска комисија, а на решење комисије, државни службеник има право жалбе Жалбеној комисији Владе. Према Закону о државним службеницима, дисциплински поступак против службеника кога је на положај поставила Влада, води Високи службенички савет.

⁴⁵ У организацији Службе за управљање кадровима Владе Србије и пројекта “DIAL” (Drafting and Implementing Administrative Legislation), који је финансиран од стране Европске Уније.

⁴⁶ *Уредба о дисциплинској одговорности у Министарству унутрашњих послова* (Сл. гласник бр. 8/06).

ЗАКЉУЧАК

Као посебна категорија државних службеника, полицијски службеници подлежу посебном режиму регулисања њиховог статуса, права и обавеза, начина рада, условима заснивања радног односа, система звања, оцењивања и напредовања, програма стручног усавршавања и образовања, правилима дисциплинске одговорности. Њихов радноправни статус се разликује од статуса државних службеника у осталим органима државне управе, што произилази из специфичне природе и карактера вршења полицијских послова који се разликују од управних послова који се обављају у другим органима државне управе. Тако, статус, права и обавезе, као и принципи рада полицијских службеника, примарно су регулисани Законом о полицији и подзаконским прописима који су засновани на Закону, а супсидијарно се примењују Закон о државним службеницима и Закон о раду.

Анализирајући положај, као и позитивноправна решења статуса полицијских и осталих државних службеника, можемо уочити разлике али и низ заједничких правила. Имајући у виду савремене тенденције реформе државне управе, стандарде европског управног простора, али и потребу за јединственим функционисањем система државне управе у Србији и успостављањем ефикасне сарадње и координације између свих органа државне управе на хоризонталном и вертикалном нивоу, као и са другим државним органима и недржавним субјектима, поједина решења радноправног положаја полицијских службеника би требало анализирати и савремене институте и принципе управљања кадровима применити на њихов статус. Тако, извесна правила која садржи Закон о државним службеницима и пратећи прописи, могу бити примењена на статус полицијских службеника, као што су обавеза спровођења интерних и јавних конкурса за пријем у радни однос, правила о заснивању радног односа, примена савремених техника селекција и провера способности кандидата која је заснована на објективним критеријумима, спровођење оцењивања на основу дефинисане процедуре и критеријума за мерење учинка, као и образлагање оцено запосленима, увођење система напредовања који је заснован на оценама, залагању запослених и стручном усавршавању. Наравно, мора се имати у виду специфичност полицијских послова. Развој програма стручног усавршавања заслужује посебну пажњу, као и праћење похађања програма обуке и ефеката обуке на одређеним радним местима. Кадровско планирање, свакако представља један од савремених елемената управљања кадровима, те је спровођење анализе радних места у Министарству (послова, односно функција) и потребног броја запослених одређених стручних профила за њихово обављање, неопходно.⁴⁷ Такође, потребно је развијати савремену

⁴⁷ Имамо у виду пре свега спровођење функционалне анализе – вертикалне или системске.

праксу управљања кадровима у Министарству унутрашњих послова и нарочито јачати капацитете, улогу и функције Јединице за управљање људским ресурсима Министарства. Ова Јединица мора успоставити и развити ефикасну сарадњу са централним телом за управљање кадровима – Службом за управљање кадровима Владе Србије, као и другим јединицама за кадрове у органима државне управе. Координација и сарадња са централним телима је неопходна у циљу увођења и развоја савремене праксе управљања кадровима. Стога, можемо рећи да статус полицијских службеника захтева одређена побољшања, као и измене прописа којима се регулише њихов радноправни положај. Правила етике која су усвојена домаћим прописима не гарантују, сама по себи, и њихову примену, те је потребно успоставити механизме примене усвојених стандарда, јачати организационе капацитете и развијати стручне способности и начин рада запослених.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Европски кодекс полицијске етике* – Препорука (2001) 10 коју је усвојио Комитет министара Савета Европе, 19. септембар 2001.
2. М. Kaul, *Management Reforms in Government*, A Review of International Practices and Strategies, Brussels, 2000, стр. 155-186.
3. Pollock, J.M. 1998, *Ethics in Crime and Justice*, third edition, Belmont, California, Wadsworth.
4. З. Вукашиновић, Приближавање европским управним стандардима и принципима, Зборник радова Будвански правнички дани, Београд, 2004, стр. 339-352.
5. *Закон о државним службеницима* (Службени гласник РС, бр. 79/05, 81/05, 83/05).
6. *Закон о министарствима* (Службени гласник РС, бр. 19/04).
7. *Закон о полицији* (Службени гласник РС, бр.101/05).
8. *Закон о раду* (Службени гласник РС, бр.70/01).
9. *Меморандум са објашњењима* који се односи на препоруку (2001) 10 Комитета министара државама чланицама у вези са *Европским кодексом полицијске етике*.
10. Милетић С, *Закон о полицији*, Службени гласник, Београд, 2006.
11. *Закон о платама државних службеника и намештеника* (Службени гласник бр. 62/06).
12. Милетић С, *Полицијска етика*, приручник, ВШУП, Београд, 2003.
13. Милетић С, *Закон о полицији са рејсиром појмова*, (уводни коментар), ИПД Јустинијан, Београд, 2005.
14. Милетић С, *Особености радноправног положаја полицијских службеника*, Зборник радова "Радни однос државних службеника", Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2006.
15. Милетић С, *Полицијско право*, Полицијска академија, Београд, 2003.
16. *Стратегија реформе државне управе у Републици Србији*, Влада Републике Србије, Министарство за државну управу и локалну самоуправу, Београд, март 2005.

17. *Упутство о полицијској етици и начину обављања послова полиције* (Службени гласник РС, бр. 41/03).
18. *Уредба о начелима за унутрашње уређење Министарства унутрашњих послова* (Службени гласник РС, бр. 8/06).
19. *Уредбе о оснивању Службе за управљање кадровима* („Сл. гласник РС“ број: 106/05).
20. *Уредба о оцењивању државних службеника* (Службени гласник РС бр. 11/06).
21. *Уредба о спровођењу интерној и јавној конкурса за попуњавање радних места у државним органима* (Сл. гласник РС бр. 3/06).
22. *Уредба о дисциплинској одговорности у Министарству унутрашњих послова* (Сл. гласник РС бр. 8/06).

LEGAL STATUS OF POLICE OFFICERS AND PROFESSIONALIZATION OF POLICE

Zorica Vukašinović Radojičić, MA
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: Public administration reform and its professionalization represent one of the pre-conditions for the European Union accession. In order to provide efficient implementation and enforcement of EU policy, modern administrative structures need to be established. One of the main elements of the professionalization of administration is the improvement of the civil servants status. Professional, depolitized and efficient administration requires setting up the civil servants status in a new manner and enactment of new regulation in order to adopt and implement common European principles.

This paper is focused to police officers status as a special category of civil servants who perform vital functions of public interest. Due to specific nature of police functions and its character, status of police officers is regulated in a specific manner which differs from the regulation on civil servants legal status in other state administration bodies in Serbia. Professionalization of police is an issue of high priority, regarding the importance of functions they perform like the human rights prevention and maintaining the peace in society. Therefore, police officers have to be highly qualified, trained, motivated and politically neutral in order to execute tasks efficiently. Analyzing the civil servants status in other state administration bodies in Serbia, we can identify some elements of their legal position, the institutes and modern human resource management principles, which can be introduced in the police system and applied to the police officers status.

The aim of the paper is to analyze and present the elements of the legal position of police officers and to point out to the similarities and differences between their status and other civil servants status. Furthermore, the paper is focused to modern European principles and human resource management practice in civil service. According to European standards, some principles and institutes have been adopted by domestic regulation such as introducing of an open and competitive selection and recruitment of candidates based on merit and transparent criteria, evaluation of performance based on determined performance criteria, promotion based on merit, established mechanisms of motivation and remuneration, permanent professional training, development of individual responsibilities, prevention of corruption, impartial performance. Although some of these institutes have been introduced by the regulation, mechanisms for the effective implementation need to be

established. Therefore, one of the important tasks shall be capacity building of the Ministry of internal affairs, its reorganization, personal development and education of employees, introducing new institutes and working methods. Since civil service has to operate as an integrated system and since an efficient cooperation and coordination between the state administration bodies has to be established, capacity building of the Human Resource Management Unit in the Ministry of Internal Affairs is required as well as the coordination with central unit – Human Resource Management Office of the Government of Serbia and human resource management units in other ministries, in order to introduce common human resource management principles and develop modern and professional police.

ИСТРАЖИВАЊА

КРИМИНАЛИТЕТ КОЈИМ СЕ УГРОЖАВА БЕЗБЕДНОСТ ПРИПАДНИКА ПОЛИЦИЈЕ – РЕЗУЛТАТИ И ИСКУСТВА ЈЕДНОГ ИСТРАЖИВАЊА

Проф. др Ђорђе Игњатовић
Правни факултет у Београду

Сажетак: Текст представља кратак резиме резултата криминолошког истраживања о тешким нападима на полицајце у Србији које је спроведено у периоду 2003-2005. После израде оригиналног истраживачког плана пришло се прикупљању података на терену. Тако прикупљене чињенице послужиле су као основ за прелиминарне закључке. Важно је напоменути да се и поред немогућности примене свих предвиђених истраживачких средства и релативно ограниченог узорка, у истраживању дошло до драгоцених података о факторима виктимизације полицајаца, доживљају догађаја од стране актера, њиховом виђењу казнене политике судова и низу других питања.

Кључне речи: *полицаја, напад, виктимизација полицајаца, казнена политика, осуђеници*

УВОД

Овај текст представља део обимнијег материјала који је настао као резултат рада на истраживању које је изведено од стране истраживачког тима формираног на Полицијској академији у Београду. У раду објављеном у претходном броју Часописа указано је на значај и недовољну обрађеност проблема

везаних за криминалитет којим се угрожава безбедност припадника полиције. После израде истраживачког плана, спроведено је у периоду 2003-2005. криминолошко истраживање о неким феноменолошким и етиолошким факторима овог типа криминалне активности у Србији. У раду ће бити указано на основне резултате истраживања и најзад дат закључак.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

А/ Статистички подаци

Уз све, иначе оправдане, приговоре статистичким евиденцијама криминалитета још увек смо упућени на коришћење званичних евиденција извршених кривичних дела као основни извор података о раширености ове појаве. При томе, потребно је напоменути да код нас постоје два оваква извора података: полицијске и правосудне евиденције и да се оне – због различите методологије прикупљања података – не поклапају. То је један од разлога који код лаика уносе додатну конфузију, а истраживачима ствара посебне проблеме јер се у полицијским евиденцијама оперише са различитим подацима у односу на правосудну статистику (евиденције тужилаштва и судова).

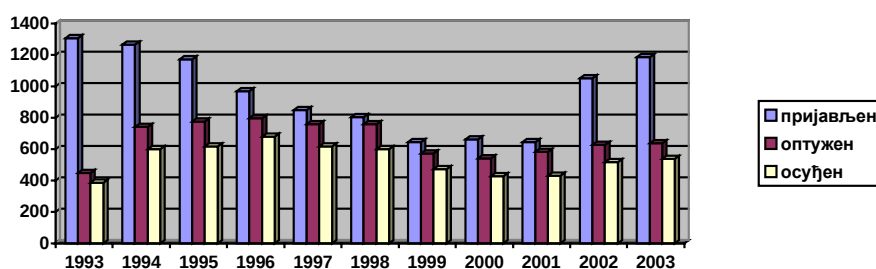
Стога се криминолози - истраживачи морају определити на којим евиденцијама ће заснивати закључке. У том погледу, као боље решење се указује коришћење података из правосудних евиденција јер оне омогућавају праћење кривично правног реаговања на криминалитет кроз све фазе кривичног поступка: од кривичне пријаве, преко аката оптужења до изречених правноснажних пресуда. Осим тога, ови подаци се јавно публикују и за њихово коришћење не траже се било каква одобрења и формалности.

У истраживању динамике и структуре појава којима се угрожава безбедност припадника полиције определили смо се (и из наведених разлога) за коришћење података из правосудних евиденција, док су подаци из полицијских статистика коришћени само у оним сегментима који се односе на податке које не садржи правосудна статистика, а битни су за истраживање.

а) Подаци из правосудне сатистике

У односу на сва кривична дела којима се угрожава безбедност припадника полиције из тадашњег КЗ РС и ЗЈРМ подаци из правосудне статистике показали су да је у посматраном периоду (1993-2003) број лица која су за оваква дела пријављена (Σ 10558), оптужена (Σ 7243) и осуђена (Σ 5887) варирао по годинама како је то приказано на графикону

Из њега се може извести закључак да број пријављених учинилаца варира много више од броја оптужених и осуђених лица (феномен »губитка кри-

миналитета»). Разлози зашто је у свако следећој фази поступка мањи број лица према којима се он води су познати, али је овде карактеристично да је тај „губитак“ неравномерно распоређен и да је највећи управо у оним годинама када је број пријављених лица био највећи (на почеку и крајем посматраног периода). Тешко је без потпунијег истраживања овог феномена доносити закључке, али на први поглед се чини да се објашњење може потражити у чињеници да наша тужилаштва и судови имају одређену „пропусну моћ“, одн. да је број дела која могу третирати омеђен њиховим кадровским и осталим капацитетима и да се због тога појављују наведене дискрепанције. Ово објашњење је утолико логичније због тога што се ради о делима која се по природи ствари лако доказују а кривичне пријаве су добро поткрепљене доказима.

Још једна околност се може запазити у горњем графикону. Број пријављених лица у последње две године нагло расте, тако да се приближава броју са почетка праћеног периода када је обухватао и податке за Косово и Метохију (који се у нашим евиденцијама не налазе од 1999. и познатих догађаја из те године). Овај тренд свакако тражи додатна истраживања како би био објашњен.

Проучавање карактеристика дела и учинилаца правноснажно осуђених за дела којима се угрожава безбедност припадника полиције (било их је у периоду 1993-2003 укупно 5887) показује:

- да је највећи број тих лица осуђен за кривично дело из чл. 24 ЗЈРМ (81%), затим за дела из чл. 213 КЗ РС (12%) и чл. 23 ЗЈРМ (5%). Учиниоци сва остала четири дела учествују са око 2% у популацији осуђених лица;
- да жене чине око 5% од укупног броја (нешто мање од релативног учешћа жена у популацији пунолетних осуђених лица – око 8%) ; и
- да је поврат око 19% (скоро идентичан са општим повратом који се у Србији стандардно креће око 18%).

б) Подаци из полицијских евиденција

Полицијске евиденције коршћене су при проучавању територијалне дистрибуције криминалитета којим се напада на безбедност припадника полиције и послова које су вршили у моменту напада.

Према подацима из евиденције МУП, у пет наведених градова (Београд, Нови Сад, Шабац, Чачак и Ужице) долазило је, последњих година, нешто мање од половине свих напада на полицајце у Србији (без података за Космет). Навешћемо податке за последњу праћену годину - 2003:

Србија Σ =	Београд	Шабац	Чачак	Ужице	Нови Сад	% од Σ
660	180	28	15	18	44	43,2

Из наведене табеле, може се видети колико је неслагање у подацима прикупљених од различитих органа због различите методологије прикупљања података. Према подацима полиције, укупан број напада на припаднике органа реда у години 2003. био је 660, док их је према подацима из правосудне статистике било скоро двоструко више 1187 (прецизније - прва су чинила 55,6% од броја регистрованих од стране тужилаштва). Овај податак је утолико чуднији што је код овог типа дела незамисливо да се неко други, уместо МУП појави као подносилац пријаве.

МУП у својој евиденцији има и податке које су послове вршили полицајци приликом напада на њихов телесни интегритет и они су за период 1993-2003 приказани табеларно:

Послови у моменту напада	%	Послови у моменту напада	%
одржавање или успостав. ЈРМ	42,0	лишење слободе лица	1,8
регулисање и контрола саобраћаја	14,6	контрола границе	1,3
привођење и задржавање лица	10,7	пратња возила	0,4
легитимисање лица	9,0	спровођење лица	0,3
пружање помоћи друг. органима	2,3	остале радње ОУП	17,6

На основу података датих у табели, најчешће је до напада на овлашћена службена лица долазило када су били ангажовани на одржавању или успостављању јавног реда и мира, затим (ако занемаримо неодређену категорију »остале радње органа унутрашњих послова«), при регулисању и контроли саобраћаја, привођењу и задржавању лица, њиховом легитимисању и тражењу осталих докумената на увид. Знатно мање их је повређено приликом тзв. асистенција које полицијска пружа другим органима, при лишавању слободе лица, контроли граница, док је учешће виктимизације током пратње возила и спровођењу лица испод једног процента.

Б/ Испитивање виктимизованих полицајаца и анализа података о повредама

Одговори на питања из анкете биће у већини случајева дати одовојено за Београд и за градове у унутрашњости јер се они, због специфичности средина у којима полицајци делују не поклапају, па је било пожељно њихово такво приказивање који ће омогућити уочавање ових разлика. На крају анализе сваког од питања биће учињен покушај пружања заједничког закључка за целокупну посматрану популацију.

ПОДАЦИ ИЗ АНКЕТНИХ ЛИСТОВА

1. Дело којим су полицајци оштећени

Док су анкетирани полицајци у два града у унутрашњости на питање »којим делом сте оштећени« дали очекиване одговоре наводећи конкретну кривично правну инкриминацију, они у Београду су уместо тога описивали дело (овакви одговори чуде утолико више што се у следећем питању од анкетираних тражи кратка дескрипција догађаја) или указивали на његову последицу.

Пре анализе података прикупљених од повређених полицајаца у Београду, потребно је указати на једну важну околност: од укупног броја анкетираних повређених полицајаца, СУП Београд је проследио одговоре 21 лица од којих је више од половине (14) повређено у тродневном масовном нарушавању јавног реда и мира који се одиграо јуна 2003. године на општини Чукарица поводом хапшења једног лица. Та чињеница је битно утицала и на садржај осталих одговора и добрим делом на њихову валидност.

Остали догађаји у којима су службена лица у Београду повређени су: напади после спортских догађаја (3), при интервенцијама у другим случајевима тежег угрожавања јавног реда и мира (1), при вршењу контроле саобраћаја (2) и приликом легитимисања лица (1).

Карактеристично је да су одговори полицајаца из два града у унутрашњости били управо оно што се при састављању анкете желело. Сви анкетирани (сем једног) су навели члан релевантног закона чија примена је долазила у обзир у случају којим су повређени, и то: чл. 23 ранијег ЗЈРМ у 16 случајева; чл. 24 ЗЈРМ у два случаја и чл. 47 ранијег Кз Србије у једном случају

Код овог питања немогуће је упоређивање јер структура одговора није била иста. У сваком случају, у будућим истраживањима ове врсте требало би прво питање преформулисати тако да буде јасно да се тражи правна квалификација дела. Такође, требало би тражити и изричит одговор која врста телесне повреде је кривичним делом нанета. Најзад, уместо достављања анкетних листова надлежним организационим јединицама МУП (како је то у овом случају

учињено), потребно је да чланови истраживачког тима лично учествују у спровођењу самог истраживања како би на лицу места отклонили могуће нејасноће.

2. Опис догађаја

Одговор на питање бр. 2 из обрасца анкете за повређене полицајце („Дајте кратак опис догађаја онако како сте га ви доживели“), указује на значај способности вербализације код респондента и нуди мноштво података који пружају прилику за додатно анализирање. Исти догађај који се десио у Београду (хапшење једног лица при чему је дошло до вишедневног и масовног нарушавања јавног реда и мира) описан је толико различито да би се (без података датих у Пријавама о повредама на раду) могао стећи утисак да се ради о сасвим различитим збивањима. За разлику од неколико њих који су само дали радњу кривичног дела, неки су врло детаљно и описали што су доживели. Штета је што због карактера и очекиваног обима рада не постоји могућност да се већи број одговора цитира. Зато ће бити наведен сам један:

„Доживео сам ужас када су се протестанти отргли контроли и гађали нас са свих страна свим што су могли да баце на нас (почев од каменица, цигли, флаша), затим су палили контејнере и гурали на нас. Сваки бачени предмет који је завршио на телу изазвао је видну повреду“;

Од описа осталих догађаја у којима је дошло до повређивања пажњу заслужује и необичан случај где су повреде полицајцима нанеле колеге. Повређени је навео:

„Приликом привођења навијача више н.н. припадника Жандармерије пришло нам је са леђа и задао више удараца по глави и телу (радили смо у цивили)“

До повређивања полицајаца анкетираних у унутрашњости најчешће је долазило при интервенцијама у ситуацијама када је угрожен јавни ред и мир (8 случајева). У ову групу спадају и случајеви (3) када је ред и мир угрожен у вези са одржавањем спортских догађаја. Следећа група догађаја у којима је дошло до виктимизације полицајаца односи се на њихове рутинске активности (легитимисање, привођење), током којих су били нападнути, а у једном случају до тога је дошло приликом контроле саобраћаја:

„Док је радио алко-тест саобраћајац је нападнут из другог возила од стране пијаног лица, које га је најпре вређало, затим ударило ногом у стомак, па покушало да га удари песницом“

Напад се у 3 случаја догодио при интервенцијама код кривичних дела насиља у породици. Сви су интересантни: у првом је:

„Учиниоца у стану повредио једну особу, када се појавио полицајац који је дошао на интервенцију, овај је и њега у бекству убо шиљатим предметом“;

у другом је повређивњу допринело неколико околности :

пријављено насиља у породици, патрола затекла полунагог учиниоца, колегинице изашле из просторије, а учинилац искористио прилику и ножем убо полицајца;

а и трећи случај је нетипичан:

„Код интервенисања због насиља у породици (отац и син), треће лице – комшија од кога је тражено да се удаљи, ударио полицајца песницом“.

Као посебно ризичне активности могу се навести хватање учинилаца кривичних дела. Од два таква догађаја, један је карактеристичан због тога што су у њему остварена бића неколико различитих кривичних дела и то од стране више лица:

„Због пуцњаве на свадби, приликом доласка патроле то лице се колима удаљило са веселја; патрола је уочила аутомобил и препречила му пут, па је дошло до удара у препреку; затим је саучесник покренуо кола и њима намерно ударио полицајца“.

Тешко да наведени случајеви, пре свега због (мало)бројности, дају основа за уопштавања. Али неколико непомена је могуће учинити. Пре свега, најчешће су напади на полицајце повезани са ситуацијама када је нарушен јавни ред и мир; затим, карактеристично је да је у већем броју случајева напад извршен од стране алкохолисаних лица; даље, место догађаја често су кафана, кафић и сличан објект; затим, у већем броју ситуација као нападач појављује се треће лице – дакле, не оно због кога је дошло до интервенције полиције. Најзад, често се напада на полицајце током и у вези са спортским догађајима.

3. Број учесника у догађају

Полазећи од претпоставке да присуство већег броја лица у одређеном догађају може бити од значаја за одвијање, анкетираним полицајцима су постављена питања о броју полицајаца и других лица која су се налазила на том месту. Такође, од њих је тражено да дају своју оцену о томе да ли је и како присуство више лица допринело повређивању.

У Београду, с обзиром да се 2/3 виктимизација односи на поменути догађај у насељу Церак –Виногради, доминирају случајеви где је и полицајаца и осталих учесника било више. Само један полицајац био је сам у тренутку напада (код увиђаја саобраћајне несреће), а преступник је био сам само у два случаја (од тога један је код наведеног увиђаја).

У унутрашности, ниједан повређени полицајац није у моменту напада био сам. Њих девет било је са још једним колегом / колегиницом, док је 11 навело да је било више од двојице полицајаца на лицу места. У погледу броја

лица у чијем се саставу налазио нападач, њих 11 налазило се у групи, док их је девет било у моменту напада на полицајца само.

Питање да ли је присуство више лица имало утицаја на вршење дела којим су полицајци оштећени требало је да расветли да ли је, према мишљењу анкетираних, та околност на био који начин допринела настанку дела или његовим битним карактеристикама. Претпоставило се да су од значаја обе крајње ситуације: у првој, присуство више лица која крше закон може допринети да појединци, подстакнути специфичном психодинамиком групе учине дело које вероватно не би извршили у другим околностима. С друге стране, околност да се на неком месту налазе само преступник и жртва, може допринети одлуци првог да дело изврши како би избегао хапшење.

У Београду, од 21 анкетираних, 17 повређених полицајаца указује да је присуство више лица нападу на неки начин допринело да дело буде извршено, одн. да има управо карактеристике које су дошле до изражаја. У случају деловања нападача из групе, само у неколико случајева је присуство више лица на лицу места, по мишљењу повређених, утицало је на напад.

Међутим, овде пажњу привлачи нарочито податак о полу службених лица која су у честовала у догађају. У два случаја анкетирани полицајци (сви су, иначе, мушкарци) посебно су нагласили да су у моменту напада били у саставу мешовитих патрола. У једном случају (напад током легитимисања у кафани) повређени полицајац наводи да је са њим била колегиница. То, само по себи, на први поглед није од нарочитог значаја, али вреди нагласити да је он то истакао иако се у анкети није посебно инсистирало на полној структури службених лица која су виктимизована.

У другом случају, чији опис је горе буквално пренет, повређено лице наглашава како је било у патроли са две колегинице можда није случајно. Наиме, ту се патрола позвана због насиља у породици, суочила са „полунагим мушкарцем“. У тој ситуацији, како анкетирани наводи, „колегинице су изашле из просторије“, (!?!) што је преступник искористио и нанео повреде службеном лицу. Овде се, иако немамо детаљне податке и могуће је да догађај из штурог описа превише слободно тумачимо, поставља неколико питања. Да ли су припаднице патроле изашле због стања у коме су затекле преступника и како су могле у тој ситуацији оставити трећег члана патроле самог са њим? Ако је правило да чланови патроле делују као тим, није јасно како неко може (због стида или неког другог сличног разлога) напустити лице места? Ово утолико пре што се оправдано залагање за веће учешће жена у вршењу полицијских послова у пракси може дезавуисати управо оваквим случајевима.

Наведена чињеница такође доводи у питање унисони став анкетираних о квалитету обуке и припремљаности за ризичне ситуације (као уосталом и

пример из Београда да су припадници Жандармерије повредили полицајце у цивилу).

4. Допринос сопственој виктимизацији; алкохолисаност; ранији однос са преступником

Питање о томе да ли је повређени полицајац, по сопственом мишљењу, на било који начин допринео нападу, преузето је из арсенала виктимолошких студија и имало је за циљ да проникне у један од најважнијих проблема виктимологије – колико је жртва свесна свог евентуалног доприноса сопственој виктимизацији? Одговори на њега могли би имати потенцијално велики значај када се упореде са одговорима које су давали преступници осуђени због напада на службена лица.

У извесној мери са горе наведеним повезано је и питање о евентуалном стању алкохолисаности службених лица. Оно је од значаја из два разлога. Прво, највећи број полиција у свету има проблема са алкохолизмом запослених не само због тога што је злоупотреба алкохола део полицијске »мачо« поткултуре, него и због тога што је коришћење оваквих средстава често везано за покушај да се, привремено и на погрешан начин, умањи напетост изазвана стресогеном природом посла.

Од укупног броја анкетираних (њих 41) само један полицајац навео је да је у извесној мери допринео делу којим је оштећен (сопственом неопрезношћу, јер је одраније познавао преступника). Дакле, ни један није навео неки од понуђених одговора (*„йонашао сам се некорекино йрема учиниоцу“* или *„йрекораchio сам йранице овлашйења“*) нити (сем поменутог) је указао други могући допринос виктимизацији.

Овај податак има необичну важност не само за будућу обуку припаднике полиције, већ и за постстресни поступак са повређеним службеним лицима. Виктимологија учи да један део виктимитета представљају дела код којих је жртва утицала на виктимизацију. Не желећи да доведемо у питање искреност датих одговора, можемо само констатовати да је мало чудно да само једно повећан службено лице укаже на ову околност.

Треба нагласити, такође, околност да, по сопственим речима, ни један од повређених полицајаца није непосредно пре догађаја конзумирао алкохол. Тај податак, укрштен на неки начин са медицинском документацијом повређених у којој се такође не наводи алкохолисаност ниједног од повређених београдских полицајаца, могао би да буде наговештај једног доста оптимистичког закључка – да наша полиција (или бар онај њен део који је задужен за спровођење закона) није суочена са проблемом алкохолизма запослених. Надамо се истовремено да ће га следећа истраживања потврдити.

У погледу претходног познавања преступника, добили смо очекиване податке. Далеко већи број у унутрашњости повређених полицајаца навео је да је одраније знао преступника него они у Београду (однос је 4:1). То је и природно, јер је у мањим местима могућност међусобног познавања актера криминалног догађаја далеко већа него у двомилионском граду.

5. Ставови о казненој политици за оваква дела

Природно је очекивати да су повређени полицајци упознати са санкцијом изреченом лицу које им је нанело повреде и да имају свој став о томе. Зато је од њих тражено да одговоре да ли знају која је казна изречена преступнику и колико су њоме задовољни.

Само један, у Београду повређени полицајац, одговорио је да зна даљу правну судбину кривичне ствари и да се у том случају одустало од гоњења. Ово је утолико чудније зато што је преступник у том случају на лице које га је легитимисало потегло пиштољ. Запањујуће је да код таквог дела није дошло до осуде, јер ради се о тешком угрожавању сигурности службеног лица. Наравно, потпунија представа о самом случају могла би се добити тек анализом свих његових релевантних околности, али већ у анкети наведене чињенице изазивају недоумице.

Четвртина анкетираних (5 изјавила је да зна која је санкција изречена преступнику: двојица су њом задовољна само делимично, а тројица су незадовољна јер је казна преблага.

На основу наведеног, јасно је да је само мали број повређених полицајаца информисан о начину на који је преступник санкционисан за дело којим су повређени. По природи ствари, та могућност је већа у мањем месту него у метрополи и због тога се подаци за Београд и друге градове разликују.

Друга околност коју би, уз ограду о броју и карактеристикама анализираних случајева, требало узети у разматрање је да изгледа како уопште не постоји пракса да се повређени полицајци обавештавају о санкцији изреченој преступнику који им је нанео повреде. Ако је то тачно, онда то има вишеструке негативне последице не само са начелног становишта (виктимологи указују на потребу да жртва – без обзира у ком својству је виктимизована – има право да буде упозната са током поступка како би у њему могла активније да учествује), него и са становишта решавања практичних питања, попут могућности постављања одшетног захтева жртве према учиниоцу дела.

Треће, онда када су полицајци и упознати са изреченом санкцијом, незадовољни су (делимично или потпуно) њеном висином. Ту околност, уколико би овакви подаци били потврђени и неким свеобухватнијим истраживањем, свакако треба имати у виду код анализе неких поступака службених лица и

при покушају разумевања извесне нетрпељивости међусобних односа органа формалне социјалне контроле.

6. Поновљена виктимизација

Питање да ли је повређени полицајац раније био жртва напада у вршењу службе могло би да буде индикатор евентуалног доприноса оштећеног виктимизацији. Наиме, познато је да постоје особе чије виктимогене предиспозиције доводе до чешћег угрожавања у односу на лица у истом статусу. Али, истовремено би требало имати у виду да на закључивање у овом случају моги имати утицај и још неке друге околности. На пример, радни стаж, одн. (не)искуство може бити од утицаја, као и врста послова које службено лице обавља.

При анализи одговора, требало би имати у виду још једну околност – сама чињеница да је неко службено лице у више наврата поврђено не говори аутоматски да је оно »предодређено« за виктимизацију. Напротив, може се радити о пожртвованом полицајцу, који – чак и када постоји могућност да буде повређен, не штеди себе у опасним ситуацијама. Јер, мало шта угрожава слику полиције као институције као неефикасност и оклевање да се ангажује у потенцијално ризичним ситуацијама.

Очигледно, овде искрсава проблем раздвајања ситуација где новој повреди доприносе особине службеног лица, његов однос према грађанима, понашање у ризичним ситуацијама и слични фактори, од оних у којима природа послова које обавља и њихова жеља да помогне другима не штедећи себе, доприносе поновљеној виктимизацији.

У тражењу одговора на питање који су разлози поновљене виктимизације у конкретним случајевима, чини се да би будућим истраживачима било најбоље прибећи коришћењу метода као што су: подвргавање повређених полицајаца психолошким тестовима, разговор са њиховим старешинама и лекари-ма. Када се већ говори о медицинској помоћи, отвара се и питање помоћи повређеним полицајцима у постстресној ситуацији у којој се налазе. У прикупљеним подацима и литератури нису нађени подаци о постојању и резултатима таквих програма који се спроводе у низу земаља.

На питање да ли су повређени полицајци још који пут били жртва напада у вршењу службе у Београду једна трећина је (7:21) одговорила негативно, док је две трећине већ било већ виктимизовано истоврсним делом. У унутрашњости, структура одговора је нешто другачија јер је учешће повређених знатно мање и креће се око половине: од 20 анкетираних девет је одговорило да није било нападнуто у вршењу службе, док је њих 11 већ имало искуство са истоврсним делом.

Наравно, тешко је на основу овако малог узорка доносити закључке, али би у будућим истраживањима требало обратити пажњу на уочену различиту дистрибуцију и (уколико се она потврди) анализирати факторе који је условљавају.

7. Обученост за поступање у ризичним ситуацијама

Претходно питање поновљене виктимизације повезано је и са нивоом обучености полицајаца да поступају у ситуацијама када је њихов телесни интегритет угрожен. Карактеристично је да су на ово питање сви анкетирани у Београду и огромна већина из два града у унутрашњости) одговорили позитивно. Једини који је одговорио другачује је навео да у програму образовања недостају садржаји обуке за борбу.

Већ површна анализа бар два наведена случаја повређивања (припадници Жандармерије повредили полицајце који су службу вршили у цивилу и случај када су се колегинице из патроле удаљиле из просторије затекавши у њој полунаог мушкарца) у извесној мери оспоравају наведени став. Насупрот логици рутинског отаљавања послова, сматрамо да убудуће сваки тежи напада на службена лица захтева потпуну анализу компетентног тима стручњака из које би могле произаћи и измене у програму обуке.

8. Накнадна оцена догађаја и страх од ризичних ситуација

На питање да ли би после свега што су преживели и данас у сличној ситуацији реаговали на исти начин скоро сви полицајци – сем једног у Београду (повређен од колега из Жандармерије) и два из унутрашњости (повредио га шиљатим предметом учинилац у бекству и полицајац повређен док су колегинице излазиле из просторије), одговорили су потврдно.

С друге стране, страх да ће се доживљено поновити у некој будућој ризичној ситуацији осећа у Београду пет полицајаца. Укрстили смо овај податак са тежином повреде, начином повређивања и бројем лица на лицу места. У погледу тежине повреде, код једног лица, на жалост уз његове одоговоре није достављена Пријава о повреди на раду па је немогуће његов случај анализирати. Од четири повређена код којих је документација потпуна, у два случаја ради се тешкој телесној повреди, а у два о лакој (у једном случају напад на полицајца извршен је на крајње дрзак начин, у другом се радило о изненадном суочавању са разјареном групом навијача). У два од пет случајева, повреда одн. угрожавање су извршени ватреним оружјем. Такође, у два случаја, полицајац се на интервенцији налазио сам, што се, такође, може повезати са осећајем страха од поновљене виктимизације.

Од анкетираних полицајаца из два града са територије Републике ван покрајина сличних ризичних ситуација плаши се само један (нападнут за време контроле алкохолисаности возача од пијаног возача из другог аутомобила). Овде, на жалост не можемо овај податак укрстити са тежином претрпљене повреде (јер недостаје тражена медицинска документација) а у моменту напада повређени се на дужности налазио са још једним колегом.

9. Адекватност постојећих законских решења

На питање да ли позитивна законска решења довољно штите службена лица у вршењу послова безбедности, у Београду су тројица анкетираних одговорили позитивно. Осталих 18 сматрају да их норме не штите довољно, при чему се њих пет не изјашњавају о томе шта у законским одредбама треба мењати.

Остали повређени полицајци наводе неколико праваца у којима би се нормативне иновације могле кретати: а) седам анкетираних залаже се за повећање нивоа заштите полицајаца, пре свега кроз поштравање казни за преступнике који су спремни да нападну на службено лице; б) ширење овлашћења полицајаца предлажу четири анкетираних; ц) у једном случају решење види у подизању нивоа техничке опремљености; д) најзад, један анкетирани се залаже за примену начела праведности, јер упоређује какве су правне консеквенце биле за учиниоца дела којим је он повећан са дугим сличним случајем.

Само пет (1/4) анкетираних ван Београда сматра да постојећа законска решења довољно штите полицајце у вршењу службе. Остали, скоро без изузетка, указују на потребу строжег кажњавања за напад на полицајца. Њих 11 се на изјашњавају да ли мисле на поштравање казни предвиђених у закону или изречених санкција, по двојица наводе да судови изричу преблаге казне оваквим преступницима, или предлажу увођење нових кривичних дела (без прецизирања на која мисле), а по један се залаже за проширење овлашћења полицајаца, одн. „да колега може да сведочи“.

Дакле, највећи део (3/4) од укупног броја одговора указује да повређени полицајци нису задовољни пре свега предвиђеним (али и изреченим) казнама за напад на припаднике полиције. Важно је приметити је да већина њих не зна тачно која је санкција изречена преступнику који им је нанео повреду, па је лако претпоставити како би одговори били за судове још неповољнији да су информисани о наведеној чињеници.

Други типичан одговор је тражење ширих овлашћења за полицију. Већина истраживања у свету показује да нема полиције која се не жали на сужена овлашћења (без обзира колика су она у пракси). Изгледа као да је део полицијске поткултуре тражење строжијих казни и ширих овлашћења. Било би интересно тестирати овакав став у будућим свеобухватним истраживањима.

10. Области ангажовања полиције

При конципирању истраживања пошло се од хипотезе да су службена лица често изложена нападима у ситуацијама у којима би се могли ангажовати алтернативни чиниоци безбедности (на спортским догађајима, где би, сем код тешког угрожавања јавног реда и мира, требало да делују редарске службе) и код тзв. асистенција, када се помаже спровођењу одлука других органа који би могли имати и сопствене службе (нпр. судска и комунална полиција, какве по-

стоје у многим земљама) задужене за извршењу одлука правосудних и инспекцијских органа. Такође, по природи ствари, такве ситуације могу лоше утицати на однос полиције са грађанима који је основна претпоставка ефикасног рада на основном послу полиције – спровођењу закона и контроли криминалитета.

Због тога су анкетираним полицајцима постављена питања о томе како гледају на ове проблеме. Прво се односило на спортске догађаје, друго на тзв. асистенције, а следећа два на случајеве породичног насиља.

Из добијених одговора приметно је да је међу повређеним полицајцима у Београду нешто мања подршка досадашњем моделу примењеном у случају хулиганских испада на спортским такмичењима (3/5 према 3/4 у унутрашњости). Могући разлог различитог односа према овом проблему могао би се тражити у бројности спортских догађаја и тежини хулиганских испада на њима у Београду.

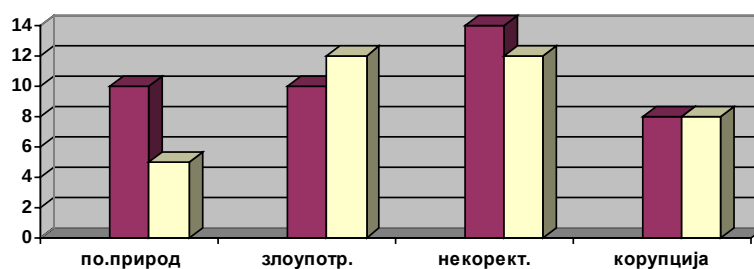
Такође, очито је да је међу полицајцима у градовима у унутрашњости знатно мања подршка за пружање асистенција при спровођењу одлука других органа. Чак 2/3 је против овакве праксе, док је у Београду тек сваки петнаести полицајац тог мишљења. Овако радикална разлика између наведених средина тражи објашњење. Требало би у будућим истраживањима проверити да ли се разлог ове дискрепанције налази у чињеници да је вероватно мање пријатно бити ангажован у асистенцијама у мањем месту, где се становници добро познају, него у велеграду са огромним бројем становника. Ово се посебно односи на догађаје који снажно ангажују емоције више људи (исељавање на улицу бесправно усељених породица које су у очајању незаконито заузеле туђи простор, разбијање блокаде фабрике чији су радници у штрајку и сл.).

Када се ради о случајевима насиља у породици у којима није дошло до угрожавања јавног реда и мира, код злостављања деце скоро да није било дилеме да полиција треба да интервенише - само један анкетирани (и то у Београду) одговорио је негативно. Међутим, код насиља међу партнерима, приметна је разлика: у унутрашњости од 20 анкетираних, њих 17 сматра да треба интервенисати, у Београду од 21 то мишљење има њих 17. Ово је мало изненађење јер се пре могло очекивати (због врсте насеља, веровања да је еманципација у велеграду даље одмакла) обнут однос. Но, како се ради о релативно малом узорку, могуће је да ће будућа истраживања показати да се не ради о случајном стицају околности.

11. Однос грађана према полицији

Од укупног броја анкетираних (41) њих само 10 (4 из Београда и 6 из других градова) сматра да грађани немају негативан однос према полицији.

У погледу у анкети наведених разлога негативног односа грађана на графikonу је дат преглед како су их видели полицајци у Београду (тамнији објекат) и у унутрашњости.

Највећи број је одговорио да се разлог извесне резервисаности према полицији налази пре свега у некоректности појединих службених лица према грађанима (26 пута наведено), затим у ранијој злоупотреби полиције (22) и због тога што се полиција по природи ствари сукобљава са грађанима који не поштују закон. Треба посебно напоменути да међу самим полицајцима постоји изражена свест (код 2/5 њих) да корумпираност њихових колега представља битан фактор лошег имиџа полиције код грађана.

Неколико анкетираних додало је, поред наведених, још неке разлоге негативног односа грађана према полицајцима. Наведени су многобројни чиниоци – од понашања које испољавају у контакту са грађанима, преко неповерења које испољавају према другима, до лошег одабира кадрова због чега има и оних који у служби врше кривична дела, до на изглед небитних чинилаца какав је изглед униформе.

ПОДАЦИ ИЗ МЕДИЦИНСКЕ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ

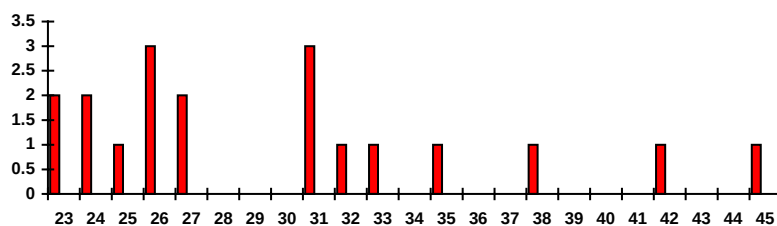
1. Својство и послови на којима је дошло до повреде

Највећи број службених лица запослених у МУП повређени су у својству полицајца – само један налазио се на месту командира одреда. У погледу послова који су вршени када је дошло до повређивања, у далеко највећем броју случајева радило о ванредном обезбеђењу (15), затим о ауто-патроли и оперативној делатности (по два случаја) и најзад о обезбеђењу утакмица и вршењу увиђаја (по један случај).

2. Пол и школска спрема; старост и стаж у моменту повређивања

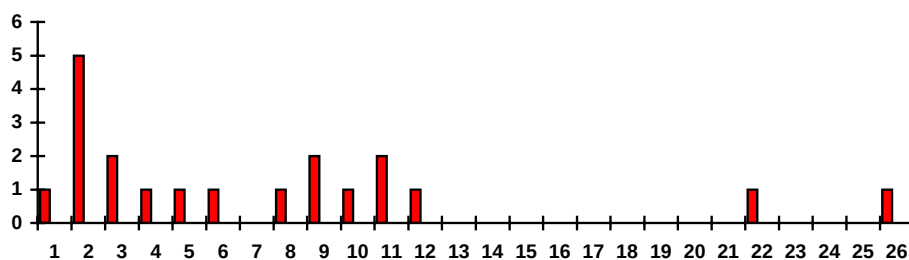
Сви повређени полицајци били су мушког пола. Овај податак требало би упоредити са бројем жена запослених у полицији и проучити структуру послова на којима су ангажоване како би се могли донети потпунији закључци о полној структури повређених. Што се тиче, стручне спреме полицајаца повређених у вршењу службе, сви они су – сем једног који је завршио Правни факултет – имали средњу стручну спрему.

Због могућности да стопа виктимизације кореспондира са годинама живота жртве, за истраживање је било од значаја утврдити да ли се у погледу старости повређених полицајаца може утврдити нека правилност. Могло се очекивати да ће по годинама млађа службена лица бити чешће повређена, између осталог и због недостатка искуства (наравно, овде се умеће и још један фактор – млађи припадници полиције чешће се упућују на задатке који захтевају окретност и издржљивост). Из података који су добијени, најмлађи је у време повређивања имао 23, а најстарији 45 година. Највише их је било у трећој деценији живота (11), у четвртој деценији их је 9, док су двојица старија од 40 година. Даље, из графикона се види да су, гледано по годинама, тројица повређених полицајаца имала по 26 и 31 гину, док су по два била са 23, 24 и 27 година.

Са горе наведеним фактором повезан је и податак о радном стажу повређеног полицајца. Овде нас није интересовао укупан стаж тих лица већ број година проведених на пословима на којим је дошло до повређивања.

На доњем графикону приказана је структура повређених лица са гледишта стажа на пословима у чијем вршењу је дошло до виктимизације. Она показује да је далеко највећи број (15) тих лица имао до 10 година таквог ефективног стажа (и даље, да је 9 од 10 тих лица имало до 12 година стажа). Гледано на основу узорка који нам је био доступан, изгледа као да је друга година стажа најризичнија за запослена у полицији – 1/4 од свих повређених полицајаца имала је толики ефективни радни стаж.

3. Раније повреде на раду; колективна виктимизација

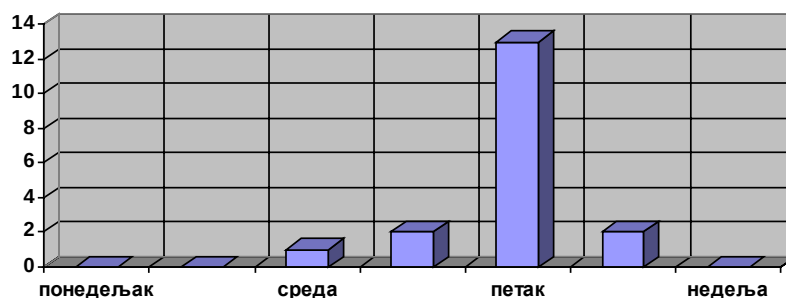
Према подацима из Пријава о повреди радника 14 од 20 анкетираних раније је било повређивано на вршењу истих послова, док је за шест то било прво такво искуство.

У 15 случајева истим поводом повређени су и други полицајци, у четири случаја није било масовне виктимизације, у једном случају на ово питање није одговорено.

4. Дан и време у коме је дошло до повреде

Подаци о дану и времену када се виктимизација одиграла могу бити од великог значаја за даљу едукацију полицајаца у правцу избегавања будућих ризичних ситуација. Требало би напоменути да ове податке треба узети са посебним опрезом, јер је највећи број полицајаца повређен у истом догађају (вишедневним масовним нередима из 2003).

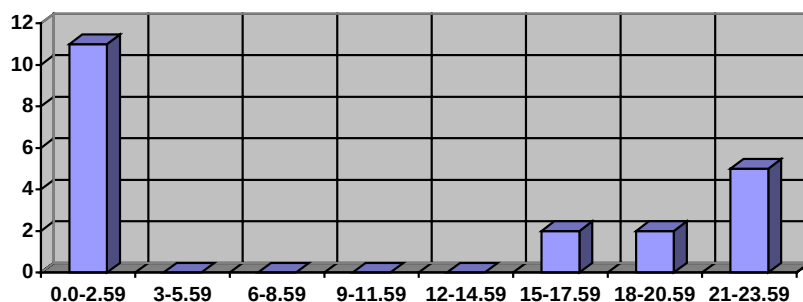
На основу доступних података, најризичнији дан је петак (13 од 20 случајева), затим четвртак (4), па субота (2) и среда (1). Наведено се јасније може сагледати на доњем графикону:

Када се ради о добу дана, све податке о времену напада на полицајце поделили смо у временске периоде од по три сата. Тако разврстани, показују да су службена лица виктимизована најчешће у периоду од поноћи до 3 сата ујутру (11) и између 21,00 и поноћи (5). Дакле, најризичније раздобље дана, како се то види и на графикону, су касни вечерњи и рани јутарњи сати.

5. Врста повреде; средство којим је нанета

У 15 од 20 случајева радило се о лакој, а у пет случајева о тешкој телесној повреди. Најчешће средство којим је повреда нанета био је камен (одн. камена коцка) – у 13 случајева. У четири се радило о примени физичке снаге од стране преступника, а у једном о метку, палици и стакленој флаши.

6. Коришћење прописаних средства заштите

У свим случајевима у којима је било прописано ношење заштитне опреме, полицајци су је поседовали.

7. Алкохолисаност радника

Ниједан од повређених полицајаца није, према подацима из Пријава, у тренутку повређивања био у стању алкохолисаности.

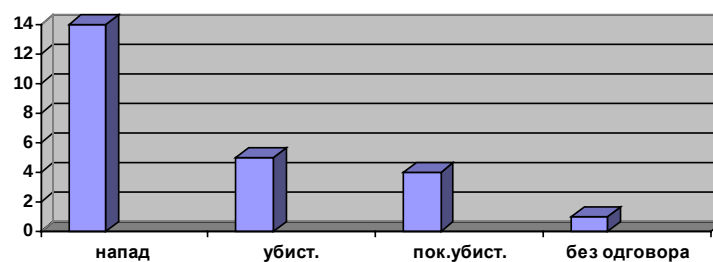
Ц/ Испитивање осуђеника и њихових васпитача и анализа података о делима

ИСПИТИВАЊЕ ОСУЂЕНИКА

1. Догађај који је довео до кажњавања

Прво питање на које су осуђени давали одговоре тичало се врсте догађаја због кога су осуђени. Према тим одговорима, највећи број њих се у казним установама налазио због осуде за дело напад на службено лице у вршењу послова безбедности (њих 14), због убиства службеног лица (5), покушаја убиства (4), док у једном случају није добијен одговор.

Из графикона се види да је релативно велики број дела код којих су припадници полиције лишени живота или се ради о покушају таквог дела. Ову околност требало би укрстити са тежином преступнику изречене казне.

Када се ради о кратком опису дела, интервјуери су настојали да од речи до речи наведу изјаве осуђених лица. А они су дали врло различите одговоре – како по форми (неки су лапидарни, други пуни детаља), тако и по садржини. Неки од интервјуисаних су осећали потребу да врло јасно укажу на улогу других лица, пре свега припадника полиције – наравно, како су је они видели. Као вид триангулације, коришћени су одговори њихових васпитача о томе како они виде разлоге зашто је дошло до напада на полицијације.

Напади на припаднике полиције одвијали су се под различитим околностима, али се, на основу датих одговора, они могу разврстати у неколико категорија:

а) напади мотивисани жељом да се избегне хапшење или друге правне последице дела или привођење ради извршења изречене казне (17 случајева). Као примери биће дата два карактеристична код којих се показао значај поменуте триангулације:

случај први

– исказ осуђеног:

Након бекства из заводске установе, осуђеник се сакрио у родном граду, код рођака. По дојави грађана је убрзо дошла полиција на лице места. Инспектор у цивилу је позвонио на врата, осуђеников брат је отворио и пустио га унутра. За то време осуђеник се налазио у дневном боравку. Инспектор је провирио у собу и кад је препознао осуђеника, извадио је пиштољ и поставио осуђениковог брата као живи штит испред себе и повикао: „Стој, не мрдај“. Осуђеник напомиње да познаје већину инспектора из града, али тог је први пут видео. Како наводи осуђеник, додатну сумњу је изазвала чињеница да се човек у цивилу није ни представио као полицајац, већ је деловало као да је у питању неки разбојник. Због тога је осуђеник муњевито извукао пиштољ, који је држао за пасом и уперио га у правцу инспектора који је одгурнуо брата ка осуђенику и сакрио се иза зида. Убрзо након тога инспектор је испалио пар метака од којих је један погодио осуђеника у стомак, а други у руку, услед чега је осуђеник пао на леђа у фотељу. Приликом пада, осуђеник је, без циљања, насумично опалио један метак, након чега се чуо јавк. После тога је осуђеник погођен у ногу, али од стране другог полицајца, чију руку и пиштољ је угледао поред зида. После тога је осуђеник испалио још два метка у плафон, дакле укупно три метка, док су их полицајци, по речима осуђеника, испалили око десетак. Инспектор је задобио лаку телесну повреду, огреботину, највероватније од рикошета, али никако од директног поготка. Догађај се десио у ноћним сатима, у кући осуђениковог брата, у условима слабе видљивости, јер је светло у соби било угашено.

– мишљење васпитача:

Непосредан повод – узрок је долазак полиције на врата и страх од привођења. Објашњење да није знао да је полицајац, јер се овај није легитимисао и да га није познавао је стандардно и типично за ову категорију осуђеника;

случај други

– исказ осуђеног:

Док се кретао путничким возилом у друштву девојке и другара, осуђеник је наишао на место саобраћајне незгоде и без заустављања, брзо наставио даље да вози. Након пар стотина метара зауставио га је полицајац (радник обезбеђења у полицијском објекту) који је пришао возилу и обратио се следећим речима: «Како ти то возиш, излази напоље» По речима осуђеника, полицајац је био у припитом стању, Када је осуђеник изашао из возила, приметио је како полицајац хвата пиштољ за рукохват. Из страха да ће овај употребити ватрено оружје, осуђеник извлачи пиштољ, који је држао за пасом и испаљује један метак у правцу полицајца, који га погађа у руку. Тада, из оближњег центра ка месту догађаја притрчавају још два полицајца. Осуђеник почиње да пуца у њиховом правцу, због чега се њих двојица бацају у оближње језеро. Изненада се иза осуђеника, на удаљености од пар десетина метара, појављује један саобраћајни полицајац, који почиње да пуца према њему. Тада долази до унакрсне ватре, где је том приликом рањена осуђеникова девојка, која се, за време обрачуна налазила са осуђениковим другаром у возилу. По речима осуђеника, испалено је између 30 и 40 метака. Када је остао без муниције, предао се. Догађај се десио на регионалном путу, у зимским условима, по дану, у условима добре видљивости.

– мишљење васпитача:

Напад је извршен у ситуацији када је осуђеник бежао након извршеног кривичног дела разбојништва и случајно био заустављен ради контроле од стране службеног лица. У том контексту су повишен ниво анксиозности и страха непосредно узроковали напад.

Овај случај је посебно интересантан јер на први поглед, узимајући у обзир исказ осуђеника, као да не спада у ову категорију, јер изгледа да је до напада дошло услед неспоразума. Како у овом случају нисмо располагали судском пресудом, да није употребљена триангулација (укрштање са исказом васпитача), закључак би био сасвим другачији, јер се тек у њему помиње бекство са лица места разбојништва и мења слика целог догађаја;

б) остали случајеви спадају у ситуације када је до напада дошло услед нарушавања јавног реда и мира (најшеће у кафанама или код насиља у породици). Међу њима набројан је и један, који по много чему одудара од осталих:

– исказ осуђеника:

Петорица полицајаца у цивилу у кафани су добацивали братаници осуђеника. Када је осуђеник рекао да престану, један полицајац му је пришао и легитимисао се на шта је осуђеник плуноу у службену легитимацију. Након тога излазе испред локала где долази до сукоба, потегања пиштоља и физичког обрачуна.

– мишљење васпитача:

Једним делом је утицала прека нарав осуђеника, а другим делом непрофесионалан однос припадника полиције, као и низак степен толеранције.

2. Свест о последицама дела и стање у коме се осуђени налазио

На питање да ли су у време његовог предузимања били свесни могућих последица дела одговорио је 21 осуђеник (3 то нису учинила). Њих 7 одговорило је да јесу, што само указује да су наступиле последице биле у свести преступника и да су их желели, одн. пристали на њих (од тога једно убиство и један покушај убиства). Осталих 14 осуђених лица одговорило је да нису били свесни могућих последица дела.

У погледу евентуалног стања алкохолисаности или утицаја наркотика у време извршења дела, 15 је негирало, док је 8 осуђених одговорило да су били под дејством наведених супстанци. Сама бројност ових других указује да је изгледа потпуно основан став на коме последњих година инсистирају практичари (полицајци, тужиоци, судије, али и особље казних установа): да су болести зависности све чешће чинилац који се повезује са криминалном активношћу.

3. Број учесника у делу

Према изјави осуђених лица, у догађају је поред њега учествовало и једно службено лице у само три случаја. Како двојица нису дали одговоре, у осталих 19 случајева, било је присутно најмање три лица.

Овде је од још већег значаја да ли је присуство више лица допринело настанку дела. Девет осуђених сматрало је да није, остали су мишљења да јесте, подразумевајући под тим присуство више службених лица.

4. Однос са службеним лицем и његов допринос настанку дела

Одговор да ли су (по мишљењу осуђеника) службена лица допринела сопственој виктимизацији, тј. да ли су изазвала напад је делимично дат код претходног питања. На ово питање одговорило је 20 респондента (четири

нису) и по њиховом мишљењу, тог доприноса није било у седам – или више од трећине случајева. Остали (њих 13) су сматрали да јесу, а ради објашњења начина на који су то чинили заокруживали су понуђене одговоре и додавали разлоге које у њима нису нашли.

Од понуђених одговора, њих седам мисли да су сопственој виктимизацији полицајци допринели

„грубим и осиионим понашањем“	7
„провоцирањем“	3
„мешањем у породичне ствари“	2

док је неколико осуђеника навело разлоге као што су: непрофесионалност, жеља полицајца да се докаже пред колегиницом, њихова алкохолисаност и сличне.

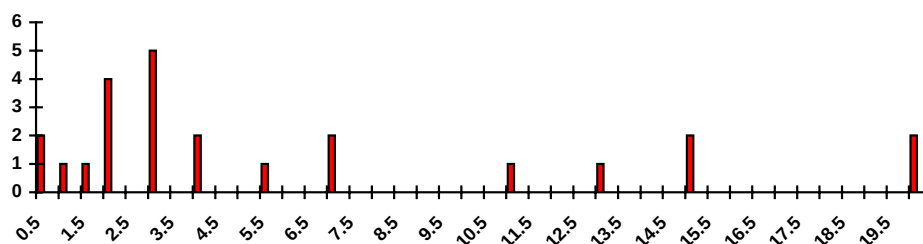
Ови разлози, указују на околности које су осуђена лица сматрала доприносећим настанку дела, а односе се на понашање полицајаца. Било би интересно укрестити ове изјаве са одговорима које су, о сопственом доприносу виктимизацији или евентуалној алкохолисаности, дали нападнути полицајци.

Значајан је и одговор осуђених лица на питање да ли су претходно познавали службено лице које су напали. Његова логика је да се бар у назнакама одвоје случајеви у којима је између учиниоца и жртве пре конкретног дела већ било контакта, због чега постоји вероватноћа да је до напада дошло и због тих ранијих односа.

На ово питање позитивно је одговорио неочекивано велики број ипитаника – чак девет. Негативно је одговорило 14 осуђеника. Из наведеног се може закључити да у знатном броју случајева, ситуационе околности нису били једни чиниоци који су до дела довели. Фрапантно је колико се одговори на ово питање разликују од оних које су дали повређени полицајци – изгледа да се као објашњење појављује околност да су у београдском МУП-у анкетирани, пре свега, учесници масовних нереда који су се одигравали неколико дана, о чему је већ било речи.

5. Став о изреченој казни и трајање кривичног поступка

Осуђени су питани и о казни изреченој за кривично дело напада на службено лице. Пре свега, с обзиром да се ради о веома различитим делима са разнородним последицама (од вишеструког убиства до телесне повреде) и изречене казне су биле разнородне. Њхово трајање биће приказано графички тако да сваки подељак чини пола године (од периода краћег од шест месеци до 20 година колика је била највиша изречена казна за дела за која су осуђени).

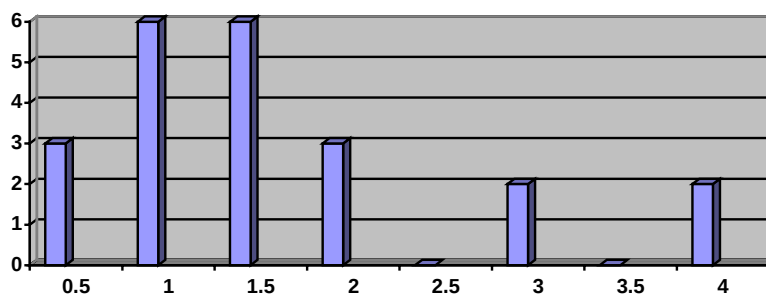

Како се из графикона види, у 13 од 24 случаја (нешто мање од 2/3 од укупног броја) казна затвора је до 3 године. Наравно, тешко је унапред, пре детаљне анализе сваког појединог случаја рећи да ли су казне благе или оштре, одн. да ли одговарају тежини дела и опасности учиниоца и због тога би у будућим истраживањима требало извршити такву анализу.

Посматрано у односу на најтеже злочине, може се приметити да су казне за дело убиства варирале од 11, преко 15 (у 2 случаја), до 20 година (такође у 2 случаја, од којих је у једном изречена смртна казна, па замењена овом временском). За покушај убиства изречене су казне од којих је најмања 5 година и 6 месеци, затим 7 година, па 7 година и 2 месеца И, као најтежа – 15 година (за покушај убиства више службених лица).

Интересовало нас је како на изречене казне гледају осуђена лица, па им је зато постављено питање да ли их (у свом случају) сматрају преоштрим или не. На то питање одговорили су сви осуђеници и зачудо – њих пет (нешто мање од петине) сматрају да није, док је 19 одговорило потврдно.

Једна од највећих бољки нашег правосудног система је спорост у раду, која се у кривичним предметима манифестује кроз дуго трајање поступка. Зато је, као и код дужине изречених казни, извршен увид у судску документацију како би се утврдило колико су трајали поступци против преступника који су напали на живот и телесни интегритет службених лица. Подаци су приказани на графикону на коме сваки подељак представља период од пола године:

Како се види, у 7 од 10 случајева, поступак је од извршења дела до правноснажности пресуде (дакле, не од кривичне пријаве, него до тренутка извршења дела) трајао краће од 18 месеци, док је више од 4/5 случајева (преко 80%) трајао до 2 године. То је доказ да су полиција, тужилаштво и судови релативно брзо обавили свој посао. Најдуже, тај процес трајао је 4 године (у 2 случаја).

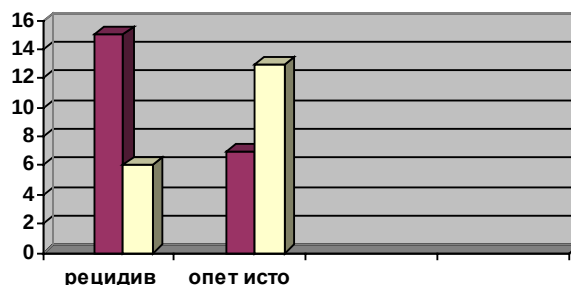
6. Рецидив и могућност да поново изврши дело

Употребом метода самооптуживања, осуђена лица су питана да ли су пре осуде за ово кривично дело извршили дело напада на службено лице, без обзира да ли су за то друго кажњени. Логика је била доћи до податка о криминалошком рецидиву који нам може помоћи у сагледавању стварних размера криминалитета на штету полицајца у нашој средини.

Друго, са овим повезано питање требало је да покаже колики је, по мишљењу самих осуђених лица, ризик да опет изврше истоврсно дело, јер та чињеница може бити од значаја за оцену стања безбедности припадника органа реда код нас.

Резултати су следећи: на питање да ли су извршили још које овакво дело од 21 осуђеног који је дао одговор, њих 6 је одговорило потврдно, док је 15 одговорило да им је то прво дело напада на службено лице.

Када су одговарали на питање да ли би, под истим условима извршили дело за које су осуђени, од лица која су одговорила (4 није) 13 је одговорило одрично, а 7 да би дело опет извршили. Резултати су приказани и графички тако да светлији објекат представља потврдан одговор на питања (прво: да ли се ради о поновљеном нападу на службена лица, у другом случају да ли бисте били спремни да дело поновите).

7. Став према полицији

Будући да се ради о лицима која су осуђена због наведених дела може се претпоставити да је један од разлога њиховог вршења био негативан однос према полицији, као институцији, пословима којима се бави или према лици-

ма која је у свакодневним приликама представљају. Такође, логично је и очекивати да је због извршеног дела, а и суђења и услова у којим лице живи током извршења казне тај став створен, одн. појачан. Да бисмо сагледали шта о органима реда и њиховим представницима мисле осуђена лица, поставили смо неколико питања. Првим се тражило да се изјасне имају ли према полицији негативан став и колико је он утицао на извршење дела. Други је био нека врста вентила. Да бисмо избегли било какво подозрење код респондентата, постављено им је (као и у случају виктимизованих полицајаца) питање како објашњавају (било чији) негативан став о полицији. Тиме им је дата прилика да, говорећи о другима, (евентуално) изложе своје ставове.

На прво питање одговорило је 20 осуђеника и од тога 13 респондентата одговорило да нема негативан став о полицији, док их је 7 одговорило позитивно. Ево како табеларно изгледају одговори ових других на питање колико је такав (негативан став утицао на вршење дела:

„утицао је одлучујуће“	2
„утицао је делимично“	2
„није утицао“	3

Гледано на основу показних података, број осуђених лица која према полицији имају негативан став и њиме објашњавају своју криминалну активност је релативно мали. Зато је било важно постављање питања о разлозима зашто људи уопште имају негативан став према припадницима органа реда. Оно даје нешто другачију слику од резултата добијених у претходном случају. Пре свега, 6 осуђеника уопште нису одговорили, а 2 су избегла да дају одговор (можемо само претпоставити из којих разлога). Остали су као разлоге зашто неки људи имају према полицајцима негативан став, навели низ разлога преко којих се не може прећи олако јер су у њима садржане тешке квалификације.

Пре свега, очигледно је да кроз њих провејава нескривен негативан став према активности полицајаца који је, како је то већ напоменуто, очекиван од људи осуђених за најтеже нападе на припаднике органа реда,. Али, с друге стране, то што се ради о преступницима не значи да треба игнорисати тако озбиљне оптужбе (оставимо по страни термине попут „криминалци у униформама“ које можемо разумети као одраз огорчења), садржане у изразима као што су „тортура“, „злоупотреба овлашћења“, „злостављање“. Претходне констатације не могу се игнорисати и захтевају искрен одговор до кога ће се доћи у будућим истраживањима.

Она би се односила на преиспитивање понашања полицајаца према преступницима који нападају на живот њихових колега. Да ли, као у неким дру-

гим земљама – попут САД – постоји неписано правило да се у том случају каутеле кривичних закона и одредбе о људским правима тумаче нешто другачије. До тада, поменимо само једну околност: оба осуђеника која говоре о тортури су кажњени због убиства полицајаца, један од убица говори о »злоупотреби овлашћења као карактеристици деловања полицајаца« а четврти није одговорио на постављено питање.

ИСПИТИВАЊЕ ВАСПИТАЧА

Поред молбе да дају сопствено виђење чинилаца који су осуђенике довели у ситуацију да изврше кривично дело напада на службено лице у вршењу послова безбедности (о чему је већ било речи), васпитачи су замољени да одговоре на још два питања: о владању осуђеника за наведена кривична дела у казненој установи; и о прогнози даљег понашања осуђеника на слободи – посебно, колики је ризик да понови истоврсно дело напада на службено лице.

1. Понашање осуђеника у казненој установи

За анализу личних црта лица која су кажњена због напада на припаднике полиције, драгоцени су утисци како се она понашају у казненој установи и формалном систему у њој. Нарочито нас је интересовао њихов однос према стражи – будући да стража у казним установама (не само због униформе и ношења оружја) представља пандан полицији у животу изван завода.

Пре анализе одговора затворских васпитача на наведена питања, подсетићемо да је у једном случају одговор изостао јер се осуђено лице налазило у пријемном одељењу. Остале одговоре (њих 23) разврстаћемо у четири групе.

а) у првој су одговори о, условно говорећи, добром владању осуђеника (њих 13), одн. поштовању страже као важне службе у установи;

б) у другој групи налазе се 4 осуђеника чије понашање је оцењено као лоше;

ц) трећу групу чине 4 лица која представљају неку врсту средњег случаја зато што васпитачи нису у стању да о томе заузму одлучан став;

д) најзад у четвртој групи налазе се 2 лица која лавирају између коректног понашања и озбиљног кршења заводских правила. У том смислу могло би се говорити о лицима која манипулишу својим понашањем.

До сада наведено, тражи неколико напомена:

1. пре свега, гледано по овом критеријуму, изгледа као да ова категорија преступника не спада у осуђенике који у казним установама праве посебне проблеме;

2. друго, необично је да се васпитачи код скоро сваког петог оваквог лица нису могли определити да ли се владају добро или не. Разлог за то може бити

недовољно време које могу посветити сваком од осуђених лица (познато је да у нашим казним установама број осуђеника који долази на једног васпитача далеко прелази стандарде који постоје у свету);

3. најзад, последња категорија, коју смо означили као »манипулаторе« представља посебан проблем јер се за њих никада не може поуздано рећи како ће се понашати у следећем тренутку. Дволичност којом се може објаснити добар утисак који на представнике формалног система у заводу оставља осуђеник који припрема или чак организује бекство – најбољи су доказ за то. Осим тога, очигледно је да се као критеријум успеха у поступању и даље узимају пре свега формални критеријуми – одн. да ли лице поштује правила о кућном реду.

Но, тиме смо већ зашли у проблематику којом се бавимо у следећем делу анализе одговора васпитача из три наша казнена завода.

2. Ризик поновљеног напада на припаднике полиције

Са пуно основа, друштво се у сваком појединачном случају, основано пита да ли су изрицање казне и начин на који се у заводским установама преступници третирају имали жељени ефекат – да то лице одврате од будућег вршења кривичних дела? То питање чини суштину криминолошке прогнозе којој научници, свесни многострукости криминогених фактора и сложености њихових међуутицаја, нерадо приступају. Практичари, по природи ствари такве прогнозе сматрају делом свог свакодневног посла и зато су нам васпитачи осуђеника које смо проучавали дали одговоре за 23 таква лица, указујући на своје виђење ризика да понове дела напада на службено лице. Разврстаћемо их у неколико група:

а) пре свега, у релативно великом броју случајева (12), васпитачи указују на висок ризик од рецидива (објашњавајући то лошим породичним приликама, склоности злоупотребама психоактивних супстанци, криминалном структуром личности, негативним односом према полицији и сличним факторима);

б) у нешто мањем броју случајева (8) ризик понављања дела је мали;

ц) у трећој групи нашли су се одговори који се не могу сврстати ни у једну од горњих категорија. У та 3 случаја, по мишљењу васпитача, околности, пре свега у првом раздобљу постпеналног живота, ће одлучујуће утицати на будуће понашање осуђеника.

И овде треба дати неколико напомена:

1. висок ризик понављања дела је изражен у великом броју случајева – код скоро 3/5 осуђеника;

2. васпитачи са правом указују да је институционални третман, какав се примењује код нас релативно неефикасан за контролу овог типа криминалитета;

3. такође, снажно потцртавају значај постпеналне помоћи, тог најслабијег дела нашег система извршења кривичних санкција;

4. важна је напомена која указује да ће ризик бити мали, „док год се полиција према њему буде понашала професионално“;

5. ово није једини случај да је је од стране васпитача поменут „некоректан однос полиције“ као чинилац нечијег криминалног понашања.

АНАЛИЗА СУДСКИХ ПРЕСУДА

Чињеница да су се у два случаја у документацији нашле и правноснажне пресуде којима су осуђена лица послата на издржавање казне, пружила је начелно могућност да се изврши још један облик триангулације, захваљујући коме би се могла реалније сагледати, пре свега, динамика дела и његове битне карактеристике, које – по природи ствари, преступници често представљају тако да им иду у прилог. Међутим, од две пресуде које смо имали пред собом, а односиле су се на осуђена лица, ниједна није прижила основ за такав закључак, али би убудуће код оваквих истраживања свакако требало вршити и оваква удвајања података.

ЗАКЉУЧАК

У раду наведени резултати пружају бројна нова сазнања о криминалитету којим се угрожавају живот и телесни интегритет полицајаца у вршењу службене дужности и низу са њим повезаних проблема. С обзиром на одсуство узора у таквим истраживањима код нас и у свету, временску лимитираност ресурса, као и административне препреке (само на одобрење од Управе за извршење кривичних санкција за улазак у заводске установе чекало се дуже од годину дана) и организационе проблеме, резултати истраживања су изненађујуће добри. Јер, од почетка је било јасно да оно нема претензије да у потпуности захвати сложену проблематику која је одређена за предмет проучавања. Отуда је оно из свих наведених разлога, а пре свега због релативно ограниченог узорка и замишљено као пробно (експлоративно) истраживање и у том смислу оно је у потпуности успело. Захваљујући њему будући истраживачи у овој области добили су прецизно одрађену радну дефиницију предмета истраживања и разрађен истраживачки план. Дизајнирани истраживачки концепт заснован на триангулацији врло различитих истраживачких стратегија, метода и техника показао се врло плодотворним и са сигурношћу се може предвидети да ће он бити од велике користи будућим истраживачима када буду почињали припреме за велико национално истраживање овде отворених проблема.

Оно ће још више помоћи не само изградњи нових видова обуке и тренинга полицајаца који ће умањити ризик њихове виктимизације, него ће допринети и делотворнијем и, на сарадњи са грађанима заснованом, деловању полиције у контроли криминалитета. Таква, практично оријенисана истраживања су оно што нам је потребно. У том погледу и код нас је примењива позната констатација америчке Председничке комисије за примену закона и администрацију правосуђа, која је у своје доба тврдила: „Оно што нам је најпотребније је знање“. А пут ка њему утиру добро осмишљена истраживања.

RESULTS OF THE RESEARCH ON ASSULTS ON POLICE OFFICERS

Đorđe Ignjatović, PhD
Faculty of Law

Summary: This paper presents a short abstract of criminological study of severe attacks on police officers in Serbia, conducted in the period 2003-2005. After an original research plan was designed, data collecting field work began. Basic research methods were questioning of injured police officers, analysis of medical records, questioning of persons convicted for assaults on police officers and analysis of final judgements. Collected facts served as ground for preliminary conclusions. By questioning victimized police officers we came to the conclusion that in most cases police officers were attacked by drunk persons; attacks usually happened in bars, cafes and similar places; in most cases the attacker was the third person; frequent attacks happened during sport events. Only one police officer stated that he has contributed to the attack, and almost two thirds of convicts considered that police officers have contributed to their victimization by “provoking and arrogant behaviour”. The majority of police officers considers that citizens have negative relation towards the police and, as main reasons for that, they specify that there are many corrupted police officers.

ОРУЖЈЕ И БЕЗБЕДНОСТ ГРАЂАНА У СРБИЈИ

¹Доц. др Небојша Теофиловић, научни сарадник,

²Мр Татјана Теофиловић, виши аналитичар

¹Криминалистичко-полицијска академија, ²Министарство
унутрашњих послова, Републике Србије, Београд

Сажетак: У Србији постоји велики број регистрованог оружја у поседу грађана, као и оно које се налази у илегалном поседу. Често се ово оружје користи за извршење кривичних дела: убиства, убиства у покушају, тешких телесних повреда, разбојништава, разбојничких крађа, изазивање опште опасности и других, затим за шенлучење током новогодишњих, државних и верских празника и за време других прослава и манифестација. Све то доводи до угрожавања личне и имовинске безбедности грађана у Србији, као и до узнемиравања шире јавности.

Истовремено, илегални промет и прекомерно поседовање оружја, посебно лаког и малокалибарског наоружања може представљати препреку одрживом друштвеном и економском развоју Србије, што свакако негативно утиче на укупно стање безбедност у Републици, као и земаља у региону.

Кључне речи: *оружје, угрожавање, полиција, безбедност грађана, Србија.*

I. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У свету сваког минута по једна особа страда од насиља праћеног оружјем. Овим проблемом нису погођене само жртве и њихове породице. Да би

се развијала и напредовала заједници треба сигурност, док јој несигурност може ставити омчу сиромаштва.

Када је у питању Република Србија ситуација је изузетно сложена, с обзиром да је знатна количина легалног и илегалног оружја у поседу грађана резултат, пре свега, бројних историјских услова, политичке ситуације, затим безбедносне ситуације узроковане ратним дешавањима на просторима бивше СФРЈ и у нашем непосредном окружењу и томе слично.

Велика количина оружја у поседу грађана, нарочито у илегалном поседу, доводи до бројних злоупотреба, као што је повећање броја кривичних дела: убиства и покушаја убиства, тешких телесних повреда, разбојничке крађе, разбојништва, изазивања опште опасности и других, као и неовлашћене употреба ватреног оружја од стране грађана на јавним местима.

Посебно треба имати у виду да илегално поседовање, промет и трговина малокалибарским и лаким оружјем поспешује организовани криминалитет, тероризам, подстрекава конфликте и насиље и доприноси угрожавању личне и имовинске безбедности грађана. У контексту напред изнетог, свакако треба имати у виду да илегални промет и прекомерно поседовање лаког и малокалибарског наоружања може представљати препреку одрживом друштвеном и економском развоју Србије, што свакако негативно утиче на укупно стање безбедност у Републици, као и земаља у региону.

Полиција као специјализовани државни орган примењује мере и радње у циљу спречавања, идентификовања и проналажења учинилаца ових кривичних дела, као и лица која су неовлашћеним пуцањем из ватреног оружја нарушили јавни ред и мир, понекад, на жалост и са трагичним последицама. Модерна полиција мора бити стално мобилна и спремна да ефикасно, превентивно, а по потреби и репресивно реагује када је у питању заштита грађана од угрожавања личне и имовинске безбедности, као и у свим случајевима из њеног делокруга рада. У вези с тим, то захтева одређену теоретску и практичну обученост полицајаца, односно њихову професионалну оспособљеност, одговарајућу техничку опремљеност и мотивисаност.

II ПОЛИЦИЈА КАО СУБЈЕКТ ЗАШТИТЕ БЕЗБЕДНОСТИ ГРАЂАНА ОД УГРОЖАВАЊА ОРУЖЈЕМ

1. Надлежност полиције

Министарство унутрашњих послова Републике Србије, односно Дирекција полиције је орган државне управе у чијем делокругу су одређени послови који се односе на безбедност државе и њених грађана и чија су организација, делатност и контрола, због њихових особености, подвргнути и допун-

ском (посебном) правном режиму у односу на правни режим (општи) који важи за друге органе државне управе. Ти послови су одређени законом и односе се на:

– заштиту безбедности Републике Србије и откривање и спречавање делатности усмерених на подривање или рушење Уставом утврђеног поретка; заштиту живота, личне и имовинске сигурности грађана; спречавање и откривање кривичних дела и проналажење и хватање учиниоца кривичних дела и њихово привођење надлежним органима; одржавање јавног реда и мира; обезбеђивање зборова и других окупљања грађана; обезбеђивање одређених личности и објеката; безбедност саобраћаја на путевима; контролу прелажења државне границе; контролу кретања и боравка странаца; контролу кретања и боравка у граничном појасу; набављање, држање и ношење оружја и муниције; производњу и промет експлозивних материја, запаљивих течности и гасова; заштиту од пожара; држављанство; јединствени матични број грађана; личне карте; путне исправе; пребивалиште и боравиште грађана; обучавање кадрова, као и друге послове одређене законом, као и пружање помоћи у случају опште опасности, пожара, поплаве, земљотреса, епидемија заразне болести и слично.

Обављањем ових послова Министарство унутрашњих послова остварује безбедност Републике и њених грађана, односно производи стање које доприноси и омогућава заштиту Уставом утврђеног поретка и обезбеђује остваривање законитости, односно искључује противправне акте. Такође, обављањем ових послова обезбеђује се остваривање, Уставом и законом утврђених, других права грађана.

Као орган државне управе, полиција има обележја својствена другим државним органима управе: ауторитативно наступање; заштита општег (јавног) интереса; непосредовање својства правног лица; управна власт; самосталност; инокосни облик организовања и друга. Међутим, полиција има обележја, само њој особена:

– заштита јавног интереса јесте у области безбедности конкретизована као заштита безбедности државе и њених грађана.

– друга особеност јесте обављање послова у различитом правном режиму. Делатност полиције је вишедимензионална, њу чине више активности од којих се свака група послова врши у посебном правном режиму.

– трећа особеност јесте овлашћење полиције да непосредно примењује физичку принуду, тј. да примењује полицијске мере принуде и употребљава полицијска средства принуде.

– као орган државне управе полиција је делимично оружани орган, јер поседује средства оружане принуде и део људства који је наоружан. У том смислу, принуда је иманентна у првом реду држави, а потом полицији преко које држава врши своју власт.

– пета особеност јесте тајност рада полиције у домену сузбијања криминалитета. И други државни органи управе штите поверљиве податке, али је то нарочито изражено у полицијском послу. Дакле, није у питању само тајност посла (који постоји), већ и тајна задатка (који још није окончан).

Доношењем Закона о оружју и муницији¹ у Републици Србији уређено је набављање, држање, ношење, промет, превоз, поправљање и преправљање оружја, делова за оружје и муниције. Истовремено, законодавац је у чл. 6 овог Закона посебно истакао да „надзор у примењивању овог Закона спроводи Министарство унутрашњих послова”.

У смислу овог Закона (члан 2 став1), под оружјем се сматра „свака направа која је израђена, прилагођена или намењена за избацивање пројектила, гаса, течности или друге супстанце путем потиска барутних гасова, ваздушног притиска, гаса под притиском или другог потисног средства, као и други предмети чија је основна намена вршење напада”.

Посебним чланом 7 овог Закона је одређено да се ватрено оружје може набављати само на основу одобрења Министарства унутрашњих послова – организационе јединице у општини на чијем подручју је пребивалиште², односно седиште лица које је поднело захтев за издавање одобрења.

У случају непоступања по одредбама Закона о оружју и муницији, законодавац је предвидео и одговарајуће санкције. Тако на пример, за предузећа и друга правна лица, и одговорна лица у правном лицу – новчане казне, док су за физичка лица предвиђене новчане казне и казна затвора, а у појединим случајевима и заштитна мера одузимања оружја, муниције, направе и уређаја.

2. Поседовање оружја од стране грађана и његова злоупотреба

Да би смо валидно, истраживачко – аналитички сагледали проблем поседовања оружја од стране грађана и његову злоупотребу, послужимо се званичним статистичким подацима Министарства унутрашњих послова Републике Србије. Тако према евиденцији Министарства, у периоду од 2000. до 2005. године, посматрано по годинама, број оружја у поседу физичких и правних лица по одобрењу органа унутрашњих послова био је следећи:

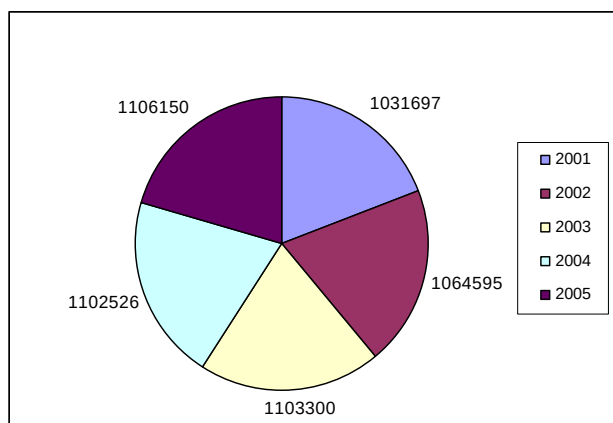
¹ „Службени гласник РС”, бр.9/92,53/93,67/93,48/94,39/03, 85/05,101/05.

Овај Закон односи се и на странце којима је одобрено стално настањене или привремене боравак дужи од једне године, ако међународним уговором није друкчије одређено

² По Закону о полицији - „Службени гласник РС”, бр.101/05, у чл. 20 ст.2, предвиђено је да се „за обављање полицијских послова у седишту Дирекције полиције образују управе, у седишту полицијске управе за град Београд образују управе и полицијске станице у општинама, у седишту подручне полицијске управе образују се одељења и ван седишта – полицијске станице у општинама”.

– У 2000. години било је укупно **1 051 978** легалног оружја у поседу физичких и правних лица. Посматрано по врстама оружја, највише оружја било је за: **личну безбедност физичких лица** (пиштољи, револвери, МК пиштољи и МК пушке) **укупно – 495 882**, од чега највише пиштоља (454 430); **ловачко оружје у поседу физичких лица** (пушке, карабини и комбиновано) **укупно 424 002** - највише пушака (327 367); **спортско оружје** (МК пушке, МК пиштољи, ваздушне пушке, револвери, пушке великог калибра, пиштољи великог калибра, револвери великог калибра и оружје са тетивом) **укупно 75 543**, од чега највише ваздушне пушке (45 329); **физичко обезбеђење и заштиту објеката – правна лица** (аутоматске и полуаутоматске пушке, карабини, пиштољи, револвери и остало) **укупно 35 032**, а највише пиштоља – 22 708; **ловачко оружје код правних лица** (пушке, карабини и комбиновано) **укупно 21 236** – највише пушке (10838), и **посебно оружје за: анестезију** - 28 (пушке, пиштољи и друге напаве), и **звучне и светлосне сигнале** - 255 (пушке, револвери и друге напаве).

У наредним годинама број оружја у легалном поседу физичких и правних лица, посматрано кумулативно и по врстама, био је на приближно истом нивоу као у претходно анализираној години. Тако је укупан број оружја у легалном поседу физичких и правних лица по одобрењу органа унутрашњих послова, посматрано по годинама, следећи: **(2001. – 1 031 697; 2002. – 1 064 595; 2003. – 1 103 300; 2004. – 1 102 526 и 2005. – 1 106 150).**

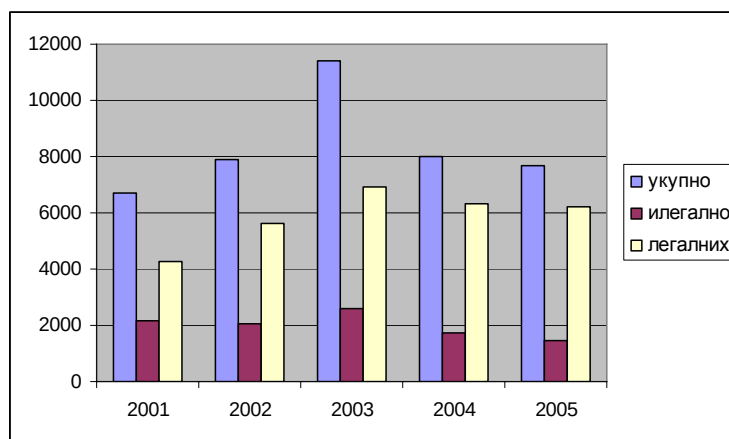

Графикон 1: Број оружја у легалном поседу

Полицију која обавља законом утврђене полицијске и друге послове, пружа подршку владавини права у демократском друштву и одговорна је за остваривање укупног стања безбедности у Републици Србији посебно забрињава

– као и све грађане, тзв. тамна бројка у вези са оружјем, односно оружје у илегалном поседу грађана којим се врше, пре свега, насилничка кривична дела.

У посматраном петогодишњем периоду Министарство унутрашњих послова је остварило значајне резултате на сузбијању нелегалног поседовања оружја, муниције, експлозива и експлозивних направа. **Укупно је одузето 41 722 комада ватреног оружја (2001. – 6 682; 2002. – 7 900; 2003.³ – 11 428; 2004. – 8 022; 2005. – 7 690), од чега 9 947 у илегалном (2001. – 2 145; 2002. – 2 057; 2003. – 2 582; 2004. – 1 713; 2005. – 1 450) и 29331 у легалном поседу (2001. – 4 292; 2002. – 5 598; 2003. – 6 912; 2004. – 6 298; 2005. – 6 231), као и 2 444 комада нераздуженог оружја (2001. – 245; 2002. – 245; 2003. – 1 934; 2004. -11; 2005. – 9).**

Графикон 2: Одузето ватрено оружје у илегалном и легалном поседу

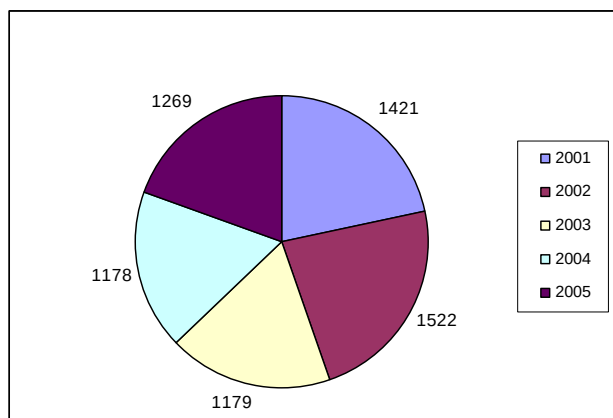
Посматрано по врстама ватреног оружја, од 2001. до 2005. године, највише је одузето пиштоља и револвера (19 829), а затим ловачког оружја (12 590), ручних бомби (3 423) и аутоматских и полуаутоматских пушака (3 061). Одузето је и 249 пушкомитраљеза и митраљеза, 556 експлозивних направа, преко 296 кг експлозива и око 9 190 000 комада муниције различитог калибра.

Често се ово оружје, као и оно које грађани легално поседују, користи за **извршење кривичних дела**: убиства, убиства у покушају, тешких телес-

³ После атентата на премијера Републике Србије, др Зорана Ђинђића, 12. марта 2003. године, током спровођења акције „Сабља“, у време ванредног стања, успешно је спроведена акција легализације оружја која је реализована на предлог Владе Републике Србије. Грађани су Министарству унутрашњих послова, организационим јединицама БИА и Командама и јединицама војске Србије и Црне Горе, добровољно предали 47 852 комада ватреног оружја и минско – експлозивних средстава, преко 2 200 000 комада муниције различитог калибра, око 7 600 делова за оружје и истовремено поднели 34 917 захтева за легализацију ватреног оружја.

них повреда, разбојништава, разбојничких крађа, изазивања опште опасности и других. Све то доводи до угрожавања личне и имовинске безбедности грађана у Србији, као и до узнемиравања шире јавности.

Према подацима којима располаже Министарство унутрашњих послова, број кривичних дела извршених **уз употребу ватреног оружја на територији Републике Србије у периоду од 2001. до 2005. године износио је укупно 6 569 (2001. – 1 421; 2002. – 1 522; 2003. – 1 179; 2004. – 1 178; 2005. – 1 269)**. Највише кривичних дела је извршено на подручју које покрива **полицијска управа за град Београд – укупно 2 942 (2001. – 702; 2002. – 755; 2003. – 494; 2004. – 428; 2005. – 563)**, а најмање кривичних дела уз употребу ватреног оружја на подручју **полицијске управе Пријеполје – укупно 9 (2001. – 0; 2002. – 1; 2003. – 3; 2004. – 4; 2005. – 1)**.

Графикон 3: Кривична дела извршена уз употребу ватреног оружја

Том приликом због **извршених кривичних дела уз употребу ватреног оружја (6 569)** поднето је **укупно 6 106 кривичних пријава (2001. – 1 318; 2002. – 1 407; 2003. – 1 102; 2004. – 1 091; 2005. – 1 188)** против **3 329 лица (2001. – 693; 2002. – 741; 2003. – 702; 2004. – 563; 2005. – 630)**. Припадници полиције су у вези извршења ових кривичних дела **лишили слободе 681 лице (2001. – 220; 2002. – 171; 2003. – 152; 2004. – 73; 2005. – 65)**.

У посматраном периоду од тежих кривичних дела извршено је највише: **разбојништава – 3 708 (2001. – 762; 2002. – 873; 2003. – 649; 2004. – 666; 2005. – 758); изазивања опште опасности – 645 (2001. – 155; 2002. – 135; 2003. – 111; 2004. – 124; 2005. – 118); убистава у покушају – 373 (2001. – 81; 2002. – 96; 2003. – 79; 2004. – 60; 2005. – 57); тешких случајева разбојничке крађе и разбојништва – 313 (2001. – 64; 2002. – 74; 2003. – 65; 2004. – 45; 2005. – 65); убистава – 243 (2001. – 65; 2002. – 61; 2003. – 41; 2004. – 39;**

2005. – 37); **тешких телесних повреда** – **85** (**2001.** – 34; **2002.** – 21; **2003.** – 13; **2004.** – 6; **2005.** – 11); **тешких дела против опште сигурности** – **64** (**2001.** – 10; **2002.** – 13; **2003.** – 15; **2004.** – 18; **2005.** – 8); **разбојничких крађа** – **50** (**2001.** – 19; **2002.** – 13; **2003.** – 12; **2004.** – 5; **2005.** – 1).

Повећан број криминалних и других преступа уз употребу ватреног оружја подрива поверење грађана у снаге безбедности, односно полицију, па појединци, пре свега, новокомпоновани богаташи, али и из других сфера друштва све чешће ради заштите личне и имовинске безбедности ангажују приватне фирме (агенције) за обезбеђење. Међутим, оно што напред наведени појединци, намерно или ненамерно занемарују, то је да нерегулисан рад приватног сектора безбедности представља једну од црних тачака безбедности Србије. Наиме, припадници тог сектора су регистровани за посао који обављају, али не постоји законска регулатива за то. Не зна се на који начин и под којим условима се обавља та делатност.⁴

Посебан проблем по угрожавање безбедности грађана приликом употребе ватреног оружја, пиротехничких и других распрскавајућих средстава и направа „јавља“ се током новогодишњих и Божићних празника и дочека Нове године по старом календару. Наиме, сваке године поједини грађани се оглушују о апеле Министарства унутрашњих послова саопштене преко средстава јавног информисања (новина, радио и ТВ станица) о могућим последицама неовлашћене употребе пиротехничких средстава и ватреног оружја.

То је посебно карактеристично за **новогодишњу ноћ** када долази до највећег број упуцавања у куће и станове. Тако је у периоду **од 2000. до 2006. године евидентирано укупно 66 упуцавања у куће и станове** (**2000.** – 16; **2001.** – 13; **2002.** – 15; **2003.** – 17; **2004.** – 11⁵; **2005.** – 5; **2006.** – 4), којом приликом су **три лица задобила лаке телесне повреде** (**01.1.2001.** године, Анђелковић Вера из Новог Београда, док је седела у дневној соби свога стана; **01.1.2002.** године, Драшковић Гордана, док се налазила на тераси стана својих пријатеља у улици Михајла Петровића у Београду и **01.1.2002.** године, Ковачевић Урош, док се налазио на тераси свог стана у ул. Омладинских бригада 70 на Новом Београду). Међутим, док су се налазили на отвореном простору, од пројектила испалјених у новогодишњој ноћи, **три лица су задобила тешке телесне повреде** (**2003** – Лесковац и Крагујевац и **2004** – Параћин), а **четири лица лаке телесне повреде** (**2001.** – Нови Сад, Крагујевац и Смедереве и **2004** – Нови Сад).

⁴ Из тих разлога неопходно је донети Закон о приватној делатности обезбеђења лица и имовине и детективској делатности, којим би се прецизирао однос између приватног обезбеђења, Министарства унутрашњих послова и других државних органа.

⁵ Почев од 2004. године присутан је значајан тренд смањења упуцавања у куће и станове.

За време дочека **Нове године по старом календару** евидентира се мањи број пуцања из ватреног оружја у односу на новогодишњу ноћ. У периоду **2000. – 2006. године евидентирано је 15 случајева упуцавања у стамбене и друге објекте (2000. –1; 2001. –4; 2002. – 0; 2003. –3; 2004. –2⁶; 2005. –2; 2006. –3), којом приликом је једно лице лишено живота⁷.**

3. Карактеристични случајеви заплене ватреног оружја у Србији

У периоду од 2001. до 2005. године припадници Министарства унутрашњих послова Републике Србије су запленили, односно привремено одузели већи број оружја у легалном и илегалном поседу, а од карактеристичних случајева издвајамо:

а) У 2001. години, пресечено је неколико илегалних канала за кријумчарење ватреног оружја и експлозива. У априлу месецу те године, пресечен је међународни илегални канал којим се оружје пребацивало из БиХ у Републику Србију и том приликом су лишена слободе два лица из Федерације БиХ јер су, сакривена у бункеру изнад задњих точкова, илегално преносили бацач граната са ласерским нишаном, 75 граната за ручни бацач, 4 пиштоља, аутоматску пушку, 3 „шкорпиона”, хеклер, 350 комада метака. Такође, у мају је лишен слободе Дацић Бајруш из Рожаја, јер је са напред наведена два лица, у 6 наврата, својим возилом превозио веће количине ватреног оружја и муниције и то два пута на релацији Рожаје-Пећ, два пута Рожаје-Вучитрн и два пута Сарајево – Вучитрн, преко Црне Горе, за новчану надокнаду од 500—800 ДЕМ по тури.

Крајем септембра 2001. године, пресечен је канал којим се савремено наоружање кријумчарило у Шведску. Том приликом, у аутобусу данске регистрације паркираном на бензинској пумпи у Фекетићу пронађено је следеће оружје: 5 аутоматских пушака М-70, аутоматска пушка Томпсон” са оквиrom и 30 метака, три пиштоља М-57, пиштољ марке „Взор”, пиштољ марке „Валтер”, ручни бацач „Зоља” са пуњењем, гасна бомба, три дефанзивне и три офанзивне бомбе, 5 кг пластичног експлозива ПЕП-500, два тротилска метка паковања од по 100 гр, 8 детонаторских упаљача, спорогорећи штапин са детонаторском капислом, 5 оквира са 150 метака кал. 7,62 за аутоматску пушку,

⁶ Дана 14.01.2004. године, око 01,00 сат, на отвореном простору, на Тргу Републике у Београду, *тешке телесне повреде* задобио је Плазнић Милош (1984), када га је у пределу гениталија погодио пројектил, који је непознато лице испалило из ватреног оружја.

⁷ Од испаленог пројектила из једне од суседних зграда, 14.01.2004. године, лишен је живота Банковић Борис (1967), са станом у улици Булевар АВНОЈ-а број 133 на Новом Београду), *једно је задобило тешке* (2000. – Нови Београд), а *три лица лаке телесне повреде* (2001 – Београд и 2002 – Београд и Нови Београд).

34 пиштољска метка и прибор за чишћење оружја. **Почетком октобра**, пресечен је кријумчарски канал којим је ватрено оружје шверцовано из Републике Српске преко наше земље, у Републику Француску, односно на илегално тржиште у Марсељу. Том приликом, од четири лица која су лишена слободе одузето је 11 пиштоља и два шкорпиона, које су скривали у тапацирунгу аутомобила. Утврђено је да је ова група лица из Зворника – БиХ и раније на сличан начин кријумчарила оружје у Француску.

Такође, у истој години реализована је заплена експлозива велике разорне моћи, детонаторских каписли, штапина, експлозивних направа, због чега је лишена слободе група од 9 лица из Ниша, Крагујевца, Алексинца и Трстеника, која је извршила крађу експлозива из крушевачког „Трајала“, а затим га препродавала. Од ових лица је одузето 67.881 грам експлозива „ТНТ“, „Амонекс“, „Петрит“ и 127 експлозивних направа.

Од појединачних заплена већих количина ватреног оружја у илегалном поседу, с обзиром на заплећену количину, издваја се случај лица из Барајева код кога је пронађен арсенал наоружања: 55 пиштоља и револвера, 10 ловачких пушака, 6 аутоматских пушака, две ваздушне пушке, 1.986 комада муниције, 99 цеви за оружје разног калибра, 14 затварача за пушке, више магацина и кундака за пушке, као и случај избеглог лица из Хрватске са пребивалиштем у Шајкашу, код кога су пронађене 33 ручне бомбе, аутомат, аутоматска пушка, два револвера, пиштољ ручне израде, гасни пиштољ, 384 метака.

б) Наредна година симптоматична је по појединачним случајевима заплене већих количина ватреног оружја у нелегалном поседу. Том приликом пронађено је и одузето: у стану код једног лица из Апатина, 10 касетних бомби са ласером за испаливање, 39 упаљача за активирање експлозивних направа, девет ручних бомби, шест тромблонских мина, 1.500 грама пластичног експлозива, 10 метара спорогорећег штапина и 881 комад муниције различитог калибра. У Селевцу, општина Смедеревска Паланка, у кући, пронађене су 4 тромблонске мине, већа количина експлозива ТНТ, 531 метак различитог калибра и др. Полиција у Пожаревцу лишила је слободе једно лице из Смедерева, у моменту купопродаје оружја. У његовом путничком возилу пронађене су две аутоматске пушке, као и већи број оквира за муницију и делова за наведено оружје, а у стану – пет пиштоља и револвера и 110 комада муниције различитог калибра.

Веће количине ватреног оружја пронађене су у негалном поседу прогнаних, избеглих и расељених лица са подручја бивших југословенских република или АП Косово и Метохија. Тако су, примера ради у: **Брестовику, општина Гроцка**, од једног лица одузете две аутоматске пушке са 639 метака, три тромблонске мине, три ручне бомбе, тромблонска кумулативна мина,

тромблонски наставак и нож; **Јагодини**, од привремено расељеног лица са подручја АП КиМ, које живи у селу Мијатовац, општина Ћуприја, приликом претресања куће у којој је смештен, пронађена и одузета аутоматска и полуаутоматска пушка, тренутна тромблонска мина и тромблонски упаљач, 663 комада муниције кал. 7,62 мм и пет оквира за аутоматску пушку.

Исте године, припадници полицијске управе за град Београд су пресекли међународни илегални канал којим је кријумчарен експлозив из Републике Српске. Лишено је слободе пет држављана Федерације БиХ, од којих је **одузето 27,9 кг експлозива**.

Ова проблематика је посебно била присутна на подручју које покрива полицијска управа Врање, где су у сарадњи са Безбедносно-информативном агенцијом, јединицама Жандармерије и Војске, предузете мере и радње у циљу пресецања канала којима се од стране албанских екстремиста ватрено оружје, експлозив и експлозивне направе кријумчаре са подручја АП КиМ. Тако је, примера ради, у само два случаја, пресецањем кријумчарских канала експлозива који су водили са подручја АП КиМ **заплењено укупно 20 килограма експлозива**.

в) Једна од већих заплена у 2003. години, реализована је на почетку године, у Београду, када је у магацину које је изнајмило предузеће „Jaguar trading co”, пронађена велика количина различитог оружја међу којима су два ручна бацача, пет пиштоља са три пригушивача, три аутоматске пушке са ласерским уређајем и пригушивачима, 15 паковања пластичног експлозива, девет ручних бомби, 1.545 метака и друго, које су скривали власник овог предузећа из Београда и његов рођак из Аранђеловца. Такође, издваја се и заплена 10 противпешадијских нагазних мина, пронађених у Станишићу, општина Сомбор.

ђ) У 2004. години, реализован је већи број заплена ватреног оружја у илегалном поседну грађана – од једног лица из Смедерева, одузето је 8 бомби тзв. „кашикара”; од лица из Глушаца, општина Богатић, одузета су два ручна ракетна бацача, митраљез „М-84”, пушкомитраљез са пригушивачем, карабин, четири ручне бомбе и 427 метака различитог калибра; у Зајечару је од једног лица одузето 6 ручних бомби, аутоматска пушка М-70” и 659 метака за ову пушку, као и ваздушна пушка; у Шиду је заплењено 5 ручних бомби и 129 метака различитог калибра; у околини Пирота, заплењено је 25 штапина експлозива „амонекс 1”, тежине 2,5 кг. и 4 детонаторске каписле; у Новом Саду је пронађено 8 ручних бомби; на контролном пункту „Табалије”, у селу Витковиће, општина Нови Пазар, у једном случају је пронађено 3.150, а у другом 3.850 метака калибра 7,62 мм кинеске и руске производње; у Винчи, општина Гроцка, пронађено је пет ручних бомби и пушкомитраљез „М-72”; од једног лица, у околини Бача, одузето је 14 ручних бомби, две тромблонске

трениране мине, 5 комада експлозива за ПМД и ПМА-1, полуаутоматска пушка са 10 оквира и 115 комада муниције различитог калибра; од лица из Боранца, општина Брус, одузето је око 5 кг експлозива марке „амонекс” и килограм барута; у околини Бруса, од једног лица је заплена аутоматска пушка са преклапајућим кундаком и аутоматска пушка са дрвеним кундаком, девет оквира за ове пушке и 1.162 комада метака различитог калибра итд. Поред тога, откривена је и група од четири лица из Враћа, Сурдулице и Лесковца, која се бавила набавком и продајом ватреног оружја. Од ове групе су одузета 3 аутоматска пиштоља марке „шкорпион” и 5 кг пластичног експлозива.

д) Успешни резултати у овој области, остварени су и у 2005. години.

Издавају се заплене у Челареву, општина Бачка Паланка, када су од једног лица одузете две пушке (полуаутоматска и снајперска), оптички нишан, оквир за снајперску пушку и 115 комада пушчаних метака различитог калибра; у Мокрој Гори, општина Ужице, када је од два лица одузета полуаутоматска пушка, ловачки карабин, 63 комада метака, 730 грама експлозива, четири механизма за окидање за полуаутоматску пушку, оквир, два гасна цилиндра за полуаутоматску пушку, затварач за аутоматску пушку и др; у околини општине Медвеђа је од једног лица одузета војничка пушка марке „Vhatellerault”, ловачка пушка ручне израде, пиштољ, цев за ловачко оружје и цев за пушкомитраљез, као и 60 комада метака различитог калибра; од једног лица из околине Шапца, одузете су четири ручне бомбе и малокалибарска пушка марке „Lakefield”; у кући једног лица у Горњим Бранетићима, општина Горњи Милановац, пронађена су два ракетна пиштоља, гасни пиштољ, карабин ручне израде, 500 грама експлозива, детонирајући штапин дужине четири метра, детонирајућа каписла и мања количина муниције различитог калибра; у стану једног лица из Велике Бреснице, општина Кучево, пронађено је седам разних пушака, осам пиштоља и револвера, два реденика за пушкомитраљез, неколико цеви за пушке и пиштоље и 350 комада муниције различитог калибра.

Посебно се издаја заплена реализована у околини Краљева када су у кући једног лица пронађене: три пушке од којих су две снајперске, 815 грама „ТНТ” експлозива, 13 детонаторских каписли, 10 метара спорогорећег штапина, ручна бомба, 11 маркирача за тромблонску мину, 902 комада метака различитог калибра, осам оквира за снајперску пушку и оквир за пиштољ. **Такође, издаја се лишења слободе лица из Прибоја,** у чијој кући је пронађен ручни бацач ракете, четири ручне бомбе, малокалибарска пушка и 563 комада муниције различитог калибра. Део пронађеног оружја (ручни бацач и две ручне бомбе) је један држављанин Федерације БиХ, који је лишен слободе, 2002. године, донео са територије БиХ. **Поред тога, истиче се заплена реализована у**

околини **Шида**, када је од једног лица одузет пиштољ марке „Збројовка”, два револвера, два РБР и 226 комада муниције различитог калибра.

Издаја се и пресецање канала којим су припадници организоване криминалне групе, тзв. Карелијеве групе, која се бавила насилничким имовинским криминалитетом, кријумчарили ватрено оружје из Републике Српске у нашу земљу. Приликом пресецања овог канала у Београду, које је уследило након откривања и лишења слободе чланова ове организоване криминалне групе, заплећене су 34 ручне бомбе.

III УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Спречавање насиља праћеног оружјем и стварање безбеднијег друштва није ни лак ни једноставан задатак. Напротив, многа од ових питања су сложена и ретко постоје иста и брза решења јер је свака ситуација јединствена.

Доношењем новог Устава Републике Србије⁸ створена је основа, а и обавеза да се што хитније донесе и усвоји Национална стратегија безбедности Републике Србије, чиме би се, између осталог, створили потребни предуслови за организовану контролу и смањење броја лаког и малокалибарског наоружања што би допринело већем степену безбедности друштва, односно личној и имовинској безбедности заштити грађана у Србији.

Сарадња између међународних организација, затим међуагенцијска сарадња у Србији и сарадња са невладиним сектором и цивилним друштвом је од нарочите важности за утврђивање параметара у сузбијању илегалног поседовања и кријумчарења оружја.

Свакако, када је у питању угрожавање безбедности грађана употребом оружја, пре свега, ватреног (легално или илегално), мере у циљу његовог побољшања треба усмерити ка потпуној примени пројекта „Полиција у локалној заједници,“ сарадњи и партнерском односу са грађанима, побољшаној улози форензичара, као и борби против организованог криминалитета и већој сарадњи са средствима масмедија.

И на крају, аутори сматрају да модерна полиција мора бити стално мобилна и спремна да ефикасно превентивно, а по потреби и репресивно реагује када је у питању заштита грађана од угрожавања личне и имовинске безбедности грађана, као и у свим случајевима из њеног делокруга рада. У вези с тим, то захтева одређену теоретску и практичну обученост полицајаца, односно њихову професионалну оспособљеност, одговарајућу техничку опремљеност и мотивисаност.

⁸ Устав Републике Србије је већ у јавности добио назив „Митровдански Устав”, јер је донет 8. новембра 2006. године – на велики српски верски празник „Митровдан”.

FIREARMS AND SAFETY OF CITIZENS IN SERBIA

¹Nebojša Teofilović, assistant professor, ²Tatjana Teofilović, MA

¹Academy of Criminalistic and Police Studies

²Ministry of Internal Affairs

Summary: Possession of firearms, especially illegal ones, increases the number of criminal acts: murders, attempted murders, aggravated assaults, robberies, causing of danger and use of weapons on public places. All of this leads to endangerment of personal and property safety of the citizens of Serbia.

Illegal possession and smallcalibre and light firearms trafficking contribute to organized crime, terrorism, causes conflicts and violence and leads to endangerment of personal and property safety of the citizens. Illegal trafficking and possession of light and smallcalibre firearms can pose a threat to sustainable socioeconomic development, which negatively affects the general state of security in the Republic, and in the countries in region.

Police, as a specialized state body, applies measures and operations in order to prevent, identify and find the committers of these criminal acts. Modern police has to be mobile and prepared to react preventive, sometimes even repressively, to protect the citizens. That requires a certain theoretical and practical training of police officers, professional capability, technical equipment and motivation.

The prevention of firearms violence and creation of safe society is not an easy task. On the contrary, many of these issues are complex and there are seldom identical and fast solutions, because every situation is unique.

ПРИЛОЗИ

АНАЛИЗА ПОДАТАКА О ПРОСТИТУЦИЈИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 2001–2005. године

Данијела Спасић,
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Као друштвена девијација, проституција је безбедносно интересантна због своје повезаности са другим социопатолошким облицима понашања и разним видовима криминалних активности. У данашњим условима свакако је најзначајнија њена веза са организованом трговином људима, како у оквиру унутрашњих граница, тако и у међународним димензијама. На активностима њеног спречавања и сузбијања заснива се и рад органа државне репресије, пре свега полиције.

Полицијска делатност на спречавању и сузбијању проституције квалитативно је дефинисана на основу референци: броја поднетих прекршајних пријава за прекршај одавања проституцији и уступања просторија ради проституције, места и времена извршења прекршаја, анализе полне и старосне структуре извршилаца и оштећених.

Кључне речи: *проституција, прекршај, делатност полиције, превенција*

УВОД

На територији Републике Србије евидентне су последњих деценија, а посебно с краја 90-их година, изражене промене у демографској, социјалној и националној структури, као последице избегличког егзодуса и миграција.

У оквиру транзиционих процеса, у привредној структури долази до гашења или продаје великог броја предузећа, што производи армију незапослених, који изворе своје егзистенције траже у било којим активностима легалног или илегалног карактера.

На плану унутрашње безбедности, проституција као социопатолошка појава, своју експанзију заснива на пољуљаним и промењеним економским, демографским, финансијским, социјалним и здравственим основама.

Без обзира да ли се ради о класичној, уличној, организованој или неорганизованој проституцији, да ли су у питању њени прикривени и нови видови, да ли су њене жртве жене, мушкарци или деца, треба увек имати у виду чињеницу да проституција не познаје регионалне, државне, ни локалне границе, не прави разлике по полу, националној припадности или верској опредељености.

Процењује се да је у Србији у ову „делатност“ укључено око 12 000 лица и да приход од ње износи око 40 милиона евра годишње.

У обиму у којем је тренутно распрострањена на територији Републике Србије, она још увек не представља стратегијски ризик, али у мери у којој, у будућности, буде укључена у мрежу међународне трговине људима као облик сексуалне експлоатације, она ће, с безбедносног аспекта, сигурно бити идентификована као извор, ризик и претња безбедности.

Традиционално, Србија је раскршће међународних путева кријумчарења људи, оружја и наркотика. У тим условима, природно долази до повезивања унутрашњих облика угрожавања безбедности са њиховом међународном димензијом. Прогнозе најмоћнијих обавештајних служби у свету тврде да ће до 2015. године подручје Србије представљати чвориште међународних кријумчарских канала у југоисточној Европи којим се, између осталог, кријумчаре и жртве трговине људима, што представља дугорочно угрожавање безбедности државе и грађана.¹

Сведена на територијалне оквире наше Републике, као појава која угрожава морално, физичко, психичко здравље, гази све етичке кодексе друштва и разара породицу, а поред тога повезана са другим видовима патолошких и инкриминисаних активности, било кроз доприносеће или покретачке улоге, она представља константну опасност за безбедност. Ретко видљиво или директно, али је стално присутна као погодан склоп улога или услова за разне облике криминалних делатности. При томе, проституција као појава, активност, чињење или делатност, нашим законодавством није инкриминисана као кривично дело, већ као прекршај против јавног реда и мира.²

¹ Мијалковић С., Трговина људима, Беосинг, Београд, 2005, стр. 312

² Види шире: Спасић Д., Безбедносни аспекти проституције у Београду, *Безбедносћ*, МУП Р Србије, бр. 2/06, стр. 321

У таквим друштвеним околностима и социјалном миљеу, на територији Републике Србије, од 27 територијалних организационих јединица – полицијских управа Министарства унутрашњих послова (без Косова и Метохије), пословима сузбијања ове појаве бави се само једно одељење Полицијске управе у Београду – Одељење за јавни ред и мир. Проблем је и логична немогућност било каквог објективног истраживања ове појаве „на терену“.

Делатност полиције на спречавању и сузбијању проституције на територији Републике Србије базирана је, условљена и усмерена законским дефинисањем проституције и свих радњи у вези са њом. Резултати рада мере се и квантификују бројем поступања полиције окончаних подношењем комплетних прекршајних или кривичних пријава, и на бази тога, покренутих и окончаних поступака, било прекршајних или кривичних.

ПРОСТИТУЦИЈА КАО ПРЕКРШАЈ ПРОТИВ ЈАВНОГ РЕДА И МИРА

- статистички показатељи -

Анализа података из пријава које је МУП Републике Србије поднео против извршилаца прекршаја из чл. 14. Закона о јавном реду и миру Републике Србије³ (проституција), у периоду од 2001 – 2005. године, пружа могућност да се дефинишу поједине карактеристике ове социопатолошке појаве на почетку новог миленијума, и предвиде тенденције њеног ширења, идентификују могуће жртве, извршиоци, место и време нових прекршаја. Посебну пажњу треба обратити на резултате деловања полицијских органа, који се квалитативно исказују кроз квантитативну одредницу – број поднетих прекршајних пријава и број поднетих кривичних пријава за дела и радње у вези са проституцијом.

Предмет анализе јесу подаци који се односе само на поднете прекршајне пријаве, без података о исходу прекршајних поступака. Међутим, треба нагласити да се у највећем проценту покренути прекршајни поступци окончају изрицањем прекршајних санкција, односно, незнатан број поднетих пријава бива одбачен од стране надлежних прекршајних органа.

³ Чл. 14. Закона о јавном реду и миру: „Ко се одаје проституцији или ко уступа просторије ради проституције – казниће се казном затвора до 30 дана или новчаном казном“. Анализирани подаци који се односе на проституцију, њене облике и просторну дистрибуцију, добијени су од тзв. регистрованих проститутки, односно, оних које су кажњене за прекршај против јавног реда и мира, при чему велики број, тј. „тамна бројка“ нерегистрованих проститутки представља реално стање и слику ове појаве.

Само је на подручју града Београда, од 2000. године до данас, регистровано преко 900 проститутки од којих су неке прекршајно кажњаване и по 30 - 40 пута. При томе, претпоставља се да се „илегално“, различитим облицима проституције бави више од 5000 лица женског пола, различитог старосног доба.

Статистички подаци који се односе на број прекршаја, на места и време њиховог извршења, на извршиоце и жртве, њихову полну и старосну структуру, као и школску спрему и занимање, не могу се генерализовати, али могу бити путоказ ка идентификовању циљних група (потенцијалних жртава и извршиоца), и могу дати грубу скицу просторне дистрибуције ове појаве и њене повезаности са различитим облицима криминалних активности.

Табела 1.

Број прекршаја из члана 14. Закона о јавном реду и миру Републике Србије за период 2001 – 2005 године (територијална дистрибуција)⁴

Секретаријат (Полицијска управа)	2001	2002	2003	2004	2005	Укупно за СУП (ПУ)
Београд	152	591	429	375	195	1742
Крагујевац	0	4	10	25	12	51
Јагодина	0	7	2	1	0	10
Ниш	0	7	0	0	0	7
Пирот	0	0	0	1	2	3
Врање	0	0	1	0	0	1
Бор	0	1	0	0	0	1
Смедерево	0	9	2	0	0	11
Пожаревац	0	1	0	0	0	1
Краљево	0	0	0	4	1	5
Крушевац	4	7	0	0	0	11
Чачак	1	0	0	0	0	1
Нови Пазар	0	2	0	0	0	2
Нови Сад	0	6	5	9	2	22
Суботица	7	0	2	1	0	10
Зрењанин	0	0	0	1	1	2
Панчево	1	0	1	0	64	66
У к у п н о	165	635	452	417	277	1946

Пре било каквог покушаја дубље анализе презентираних података, не може се отети утиску да је за један, не тако кратак период, (5 година), на подручју Републике, која броји око 7 милиона становника, регистрован зачуђујуће (!) мали број прекршаја – проституције (само 1946), од чега у Београду чак 1742, што чини 89% од укупног броја.

Да ли је само Београд, „легло порока“, а остали градови колевке чедности, да ли само београдска полиција темељно ради на сузбијању деликвенције и да ли је само она оспособљена за то, или су облици ове делатности у „унутрашњости“ Србије тако успешно прекривени маском неких других „послова“ (кафићи, барови, ресторани, хотели и сл.), да их је практично немогуће законски идентификовати?

⁴Подаци су добијени од Управе за аналитику МУП-а Р Србије, преко ЈИС.

Чињеница је и да је и за само подручје града Београда регистрован мали број прекршаја из области проституције, ако се има у виду да се у полицијским досијеима градске полиције налази око 900 проститутки (проста рачуница показује да је, према овим подацима, свака проститутка извршила, у просеку, по два прекршаја за период од 5 година?!). При томе, неки подаци говоре да на подручју града има око 5000 нерегистрованих проститутки.

Пошто су ово једини званични подаци којима се располаже, морамо се на њих ослонити, и приметити аналогију и подударност између величине територије коју покрива одређени секретаријат (сада Подручна полицијска управа Министарства)⁵ и броја регистрованих прекршаја. То правило потврђено је кад су у питању подаци који се односе, поред Београда, на Крагујевац, Јагодину, Ниш, Смедерево, Крушевац, Нови Сад, Суботицу, Панчево. Али је, исто тако, очигледно и нелогично, да за Шабац, Ваљево, Сремску Митровицу, Ужице или Зајечар, који административно покривају 1/5 територије Републике, нема података о регистрованим прекршајима, иако преко Сремске Митровице и Шапца пролазе путеви међународне трговине људима, према Хрватској, Италији, односно Босни и Херцеговини. Истовремено, преко Зајечара на територију Србије илегално улазе девојке из источноевропских земаља и Бугарске, такође у оквиру међународне мреже трговине људима. Ову тврдњу доказује и податак да је, на пример, на територији Панчева, преко које традиционално иде пут шверца девојака из Румуније и источноевропских земаља ка западној Европи, само 2005. године регистровано 23% од укупног броја прекршаја из области проституције у Србији. Компатибилни су и подаци који се односе на Нови Сад или Суботицу, с обзиром на чињеницу да преко ових градова пролази огранак међународног пута шверца и трговине ка Мађарској, и даље према земљама северне, западне или северозападне Европе.

Релативно висок проценат регистрованих прекршаја на територији Крагујевца, Јагодине, Ниша, Смедерева, Крушевца могао би се објаснити економским колапсом некадашњих привредних гиганата ових градова, социјалним хаосом, немаштином и бедом у којој су се нашли њихови становници. Деценијама пре тога, основни извор обезбеђивања егзистенције становништва била су велика привредна предузећа, која су у транзиционим процесима продата у бесцење или била приморана да отпусте велики број радника. У таквом друштвеном миљеу нагомиланих економских проблема без адекватних социјалних програма, велики део и мушког и женског становништва окреће се другим, углавном, нелегалним и јединим изворима прихода (криминал, шверц, проституција, просјачење, коцка, и сл.).

⁵ Према чл. 24 Закона о полицији («Сл. гласник РС» бр. 101/2005).

Претходно наведене промене, а посебно социјалне и економске, узрокују разарања породице, високи проценат развода бракова, слабљење основне функције породице – васпитно-образовне, губљење традиционалних породичних вредности и прихватање нових културних образаца понашања и моралних кодекса неприлагођених конкретним животним условима. На пример, висок проценат проститутки које се овом делатношћу баве на територији града Београда, води порекло из градова или сеоских средина централне Србије (највише их је из Краљева, Крагујевца и Крушевца, и у највећем проценту су студенткиње).⁶

Место извршења прекршаја

Из података који се односе на места извршења прекршаја одавања проституције могу се уочити следеће правилности:

- највећи број регистрованих прекршаја извршен је на улици (1163), што чини око **60%** од укупног броја;
 - највећи део прекршаја извршених на улици регистрован је на територији града Београда – 1030 или 88%;
 - на улици је извршен највећи број прекршаја и на територији следећих градова: Крагујевца (45), Панчева (54), Крушевца и Новог Сада (по 10), Суботице (9), Краљева (3);
 - укупно 371 (**19%**) прекршај извршен је у сјамбеној згради, а само у Београду 360, у Новом Саду 5 и Пироту 2, а у Јагодини, Новом Пазару, Пожаревцу и Суботици по 1 прекршај;
 - око **8%** прекршаја извршено је у непосредној околини мостова, а занимљиво је да су сви извршени прекршаји регистровани на подручју Београда
 - Укупно 77 прекршаја (**4%**) евидентирано је у њарковима, од тога 75 само у Београду⁷
- проституција као прекршај је евидентирана и у хоћелима и моћелима, као и у њиховом непосредном окружењу (укупно 35 или **2%**), од чега највише у Београду – 32, а такође и у Крагујевцу, Нишу и Панчеву
- око **2%** (27) прекршаја регистровано је у близини бензинских њумњи (од којих највише у Београду и Смедереву)

⁶ Спасић Д., Оп. cit, стр. 328.

⁷ Улична проституција на територији града Београда просторно је заступљена на следећим локацијама:

- а) парк код Економског факултета,
- б) ауто-пут Београд – Ниш («Ластина» станица, «Плави мост»),
- в) ауто-пут Београд – Ниш (наплатна рампа у Бубањ потоку),
- г) Новосадски пут (код «Манцеовог моста»),
- д) ауто-пут Београд – Загреб (код хотела «Национал»),
- е) ауто-пут Београд – Загреб (наплатна рампа Шимановци),
- ж) пут Београд – Панчево (код «Малог раја»).

Осим наведених, у поднетим прекршајним пријавама се као ближе ознаке места извршења прекршаја наводе још и:

- шума, остали стамбени објекти, пешачки пролази (надземни и подземни)
- непосредна околина кафана, диско-клубови и ноћни барови, кафићи и бифеи
- околина аутобуске и железничке станице и различита превозна средства

Већ, на први поглед, изнети подаци потврђују да је овде реч, углавном, о уличној, јавној проституцији, оном најнижем, најсуровијем, највише стигматизованом облику ове „делатности“, једином који трпи све видове репресивне делатности државних органа.

Било да су кафанске, шоферске, „радничке“, или „уметнице“ у стриптиз-баровима, оне чине само мањи део укупне популације проститутки. С друге стране, једино су уличне проститутке изложене „дневном светлу“ и једино видљиве у криминогеним деловима градова, препознатљивог стила облачења и понашања. Само оне трпе насиље, увреде, понижења, физичка и психичка малтретирања подводача, макроа и клијената. Поштујући интересне сфере макроа, крећу се само у оквиру дефинисане територије, „тргују“ својим телима и нуде услуге на прометним саобраћајницама, заустављајући возила домаћих и страних друмских превозника, одводе клијенте у изнајмљене станове, групишу се поред мостова (у Београду, „Плави“ и „Манцев“ мост), и бензинских пумпи, беже од полицијских рација, а оне, мало боље „дотеране“, доброг физичког изгледа, имају срећу да раде у хотелима и мотелима поред прометних саобраћајница.

На другој страни, проститутке „високог“ ранга, даме из разних агенција, девојке „на позив“, „девизне“ проститутке, „викенд“ проститутке, анимир даме, плесачице и њима сличне, остају у „зони недодирљивих“, заштићене добрим приходима, дискрецијом, камелеонски живећи више живота истовремено.

Преглед места извршења прекршаја одавања проституцији, требало би да садржи и: луксузне станове, елитне хотеле, најскупље ноћне барове и Интернет сајтове. Процењује се да је број извршених прекршаја на овим местима, најмање петоструко већи од броја пружених услуга на основу неписаних купопродајних уговора улица, саобраћајница, мостова, паркова или трошних хотела и друмских мотела.

Време извршења прекршаја

Осим места и начина, и време извршења прекршаја јесте његово специфично и јединствено обележје. Познавање временске димензије и места извршења прекршаја најкажњиве радње омогућава свеобухватнију и ефикаснију активност у сфери њене превенције, спречавања и сузбијања. То пружа усло-

ве за комплексну и синхронизовану акцију полицијских органа, судства, и субјеката социјалне и здравствене заштите.

Судећи по доступним подацима, највећи проценат прекршаја одавања проституцији вршен је у времену од **20 до 24 часа** (1058, односно, око **55%** од укупног броја).

У временском интервалу од **14 до 20** часова извршено је 545 прекршаја или (**28%**).

Од **06 до 14** часова регистровано је укупно 135 прекршаја или **7%**, а у интервалу од **00 до 06** часова извршено је 208 прекршаја, односно око **10%** од укупног броја прекршаја извршених на територији Србије.

Ово правило о времену извршења важи и за подручје града Београда,⁸ Крагујевца, Краљева, Новог Пазара, Панчева, Пирота, Смедерева, Суботице. Ако узмемо у обзир чињеницу да се на територији поменутих градова највећи број прекршаја изврши *на улици*⁹, сам по себи, овај податак је драгоцен управо са аспекта правовременог и прецизног реаговања на плану сузбијања проституције, јер постоје дефинисане 2 важне варијабле ове прекршајно кажњиве радње - *место* и *време* њеног извршења.¹⁰

У временском периоду од 06 до 14 часова највећи број прекршаја извршен је на подручју Крушевца, Новог Сада, Пожаревца и Зрењанина, такође *на улици*¹¹.

Највише прекршаја на подручју Ниша и Чачка извршен је у интервалу од 00 до 06 часова, у непосредној близини *кафића или бифеа*.

Извршиоци прекршаја

Званични подаци МУП-а Р Србије који се односе на **полну структуру** извршилаца прекршаја, говоре да су, од укупног броја, **87%** прекршаја (**786**) извршила *лица женског пола*, а за укупно **116** прекршаја поднете су пријаве

⁸ У временском интервалу од 20 до 24 часа извршено је двоструко више прекршаја него у времену од 14 до 20 часова, а чак 9 пута више него у периоду од 06 до 14 часова.

⁹ Изузев Смедерева, где је највећи број регистрован у близини бензинских пумпи, и Ниша где је типично место извршења стамбена зграда.

¹⁰ Између места и времена извршења прекршаја постоји логична веза: у временском интервалу од 20 до 24 часа постоји највећа флукуација људи на улицама ових градова, било зато што у том периоду људи користе највећи део слободног времена, или зато што се у то време затвара циклус дневних миграција становништва околних руралних подручја, или због тога што се то време поклапа са временом ноћног рада угоститељских објеката, и временом излазака и „ноћног живота“ млађе популације становништва. Ова констатација односи се и на прекршаје који су извршени у времену од поноћи до раних јутарњих часова (Ниш, Чачак).

¹¹ Претпостављам да је реч о „дневним“ уличним проституткама, дакле онима које не раде ноћу. С друге стране, ако се узме у обзир чињеница да је у овом временском интервалу највећи проценат радно способног становништва радно упослен, логично је да су клијенти или привремено незапослени, или беспосличари, или лица у транзиту, или дневни мигранти.

против извршилаца – **мушкарца**. Радња овог прекршаја може се извршити на више начина, односно, може се јавити у више облика: као „одавање *проситијуције*“, за који се кажњава како лице женског пола, тако и мушкарац, који се, за новац, бави хомосексуалном или хетеросексуалном проституцијом; и као „*усиућање проситорије ради проситијуције*“ за шта се прекршајно кажњава и лице женског и лице мушког пола.

Квалификовани облик овог прекршаја постоји у случају да се малолетном лицу уступају просторије ради проституције, за који се под истим условима могу казнити лица оба пола.

Највећи број прекршилаца регистрован је на *подручју рада Београда* (672 или 85% од укупног броја лица женског пола и 108 или 93% од укупног броја извршилаца мушког пола). При томе су нека лица кажњавана за овај прекршај 2 или 3 пута. То правило важи и за подручје *Крагујевца* (26 прекршилаца - жена и 1 мушкарац), *Панчева* (сви извршиоци су женског пола - 20), *Новог Сада* (15 жена и 1 мушкарац), *Смедерева* (свих 11 прекршаја извршиле су жене), *Суботице* (сви извршиоци су жене - укупно 10), *Крушевца*, где су свих 9 прекршаја извршиле такође жене, итд.

Старосна структура лица која се одају проституцији је посебно значајна са социјалног, психолошког и здравственог аспекта. Иако се доступни подаци односе, највећим делом, на уличну проституцију, они су показатељ да се у много ширим оквирима и суровијим начином нешто дешава „тамо иза“, да се „мрежа“ организоване проституције шири, и вертикално и хоризонтално, и да захвата све социјалне и старосне категорије.

Званични подаци о старосној структури извршилаца:

- до 14 година	4 регистрована извршиоца
- од 14-16	16
- од 16-18	35
- од 18-25	369
- од 25-35	354
- од 35-45	127
- преко 45 година	45

Може се закључити да су укупно 55 извршилаца имала статус малолетника у време извршења прекршаја (старосна граница од 14 до 18 година).

Посебно забрињава и алармира регистровање случајева дечје проституције на подручју Београда (деца ромске националности старости до 14 година). Она ствара погодне услове и отвара пут организованој дечјој проституцији, као „пошаст“ рођеној у прошлом веку, а која у овом веку може добити димензију најзлокобнијег вида глобализације сексуалне експлоатације, јер доноси енормно висок профит.

Иако су случајеви децје проституције у периоду од 2001-2005. године регистровани само на подручју града Београда, подаци говоре да малолетничка проституција постоји и у другим деловима Србије. Малолетна лица (старости од 14-16 година) која се одају проституцији, регистрована су и у Крагујевцу, Новом Саду, Панчеву и Чачку. Случајеви малолетничког проституисања (од 16-18 година) забележени су и у Краљеву, Крушевцу, Нишу, Новом Пазару и Зрењанину.

Са безбедносног аспекта, изнете чињенице неодложно захтевају енергичну акцију на плану превентивне делатности свих субјеката социјалне, здравствене и друштвене контроле, посебно кад се ради о овој старосној структури становништва, јер неблаговремена или непредузета друштвена активност може имати несагледиве негативне последице.

ЗАКЉУЧАК

У овом прегледу анализирани су само подаци који се односе на поднете прекршајне пријаве, за одређене делатности лица за које је утврђен степен основане сумње да су прекршај извршили. Без обзира на то колико је покренутих поступака који су у директној вези са проституцијом окончано одбацивањем прекршајних пријава, а колико изрицањем законских санкција, прикупљене информације које се односе на број прекршаја, место и време извршења, као и полну и старосну структуру извршилаца, дају довољно јасну слику проституције као социјалнопатолошке појаве на овим просторима.¹²

Комплексно сагледавање ове појаве на територији Републике, заједно са актуелним проблемом трговине људима, може допринети успешној превентивној делатности свих државних органа и институција које се овом делатношћу баве.

Било да има опори и сурови мирис улице или је заогрнута префињеним, суптилним, раскошним сјајем салона, хотела, барова, она подразумева слободне односе, лишене емотивних веза, понижење личности, гажење духа, стање равнодушности, као заштита од обавеза и одговорности, разочарења и себичности, својеврсни нарцизам у односу према себи и дехуманизација односа са другима. При томе, иза свега и у свему стоји новац – као егзистенција или као моћ, свеједно.

На плану објективних друштвених околности, и потребе да се заштите основне вредности, људска права и слободе, сударају се две друштвене тенденције у вези са проституцијом: све израженији захтеви за њеном декрими-

¹² Према сазнањима полиције, протеклих година у Србији и Црној Гори активно се бавило „најстаријим занатом“ 15000 жена и 1500 мушкараца, док је број пасивних проститутки двоструко већи. Цитирано према: Јевтовић М., Милашиновић С. Социјалнопатолошке појаве, Полицијска академија, 2006, стр.138.

нализацијом и легализацијом, с једне стране, и стварно стање које показује да трговина људима, у спрези са проституцијом, својом експанзијом брише све националне и државне границе у потрази за профитом, и као пошаст XXI века, не може бити заустављена без јасно дефинисаног и јединственог става у погледу спречавања проституције.

У Србији данас, јавност је подељена на оне који сматрају да легализација проституције омогућава да се ова појава доведе у разумљиве и прихватљиве границе, да се контролише и стави под медицински надзор, и оне, који су против сваког вида легализације, који одбацују могућност да се њиховим сестрама, мајкама у номенклатури занимања на тржишту рада понуди и ново – сексуалне раднице. Легализација проституције подразумевала би, логично, да се законски озваничи, допусти и регулише и употреба наркотика, у школи, на улици, и др., да се подстиче просјачење, омогући коцкање свуда и увек, да се алкохолизам на јавном месту и у породици сматра нормалном појавом, да се самоубиства прихвате као „уобичајен и прихватљив начин изласка из криза и проблема“ итд. Оваква слика „савремене Србије“ намеће један саркастични закључак: имали бисмо друштво које би идеално функционисало без социјалних девијација, у којем би и криминалитет, који се у садашњим условима везује за социопатолошке појаве, био доведен у разумљиве границе, или га, можда, уопште не би ни било?!

Ако се „спустимо на земљу“ дочека нас мало грубље приземљење и суморна слика свакодневнице која „пролази кроз процес транзиције“. И најлакше је у транзицији пронаћи кривца. Да ли због ње имамо девојчице које се са 11 или 12 година проституишу на улицама, ученице које се у школама подају друговима из клупа за дневни џепарац или новац за вечерњи излазак, или професорима за оцену, студенткиње које између испитних рокова раде као „лепе пратиље“ и анимир даме богатих пословних људи, мајке и супруге које су истовремено и службенице и „тајне сексуалне раднице“, пензионерке које од 60 година живота броје 30 година на улици, само за хлеб и основне животне потребе?

Да ли због транзиционих промена у друштву имамо проституцију у све ширем обиму или проституцију имамо зато што нешто немамо? Није крива транзиција. Чини ми се да је у питању ово друго.

Не постоји још увек, на националном нивоу, дефинисана стратегија спречавања појаве и ширења социјалних девијација, нити је адекватно постављен програм њихове превенције.¹³

¹³ Под превенцијом криминалитета подразумева се употреба свих средстава и мера усмерених на спречавање појављивања неког од облика криминалитета. Према: Кривокапић В., Превенција криминалитета, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 3. Ова дефиниција се може применити и на превенцију социопатолошких појава.

Међутим, након извршене анализе показатеља, остаће много питања без адекватног одговора, и песимистичка, али реална прогноза, да ће проституција постојати све док постоји човек, и да може постати полуга и један од ослонаца организоване мреже трговине људима све док се, с друге стране, не поставе темељи комплексног и ефикасног друштвеног механизма превенције социопатолошких појава.

„Људи су у великој већини једна створења.
Своју срећу граде на варкама,
а злим очима гледају око себе.“
Иво Андрић, „Ех ponto“

ЛИТЕРАТУРА:

- Бошкових М.**, Социјална патологија, Правни факултет у Новом Саду, 2002.
- Бошкових М.**, Странпутице: патологија културе и карактера човека, Матица Српска, Нови Сад, 1995.
- Јевђовић М. , Милашиновић С.**, Социјалнопатолошке појаве, Полицијска академија, 2006.
- Кривокайић В.**, Превенција криминалитета, Полицијска академија, Београд, 2002.
- Мијалковић С.**, Безбедносни аспекти трговине људима, ФЦО, Београд, 2004.
- Мијалковић С.**, Трговина људима, Беосинг, Београд, 2005.
- Сјасић Д.**, Безбедносни аспекти проституције у Београду, Безбедност, МУП Р Србије, бр. 2/06.
- Шћадријер-Цинић Ј.**, Социјална патологија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1988.

УНУТРАШЊИ ПРАВНИ ПРОПИСИ

Закон о полицији («Сл. гласник РС» бр. 101/2005)

Закон о јавном реду и миру («Сл. гласник РС» бр. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94)

ЗВАНИЧНИ СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ

Подаци **Управе за анализику МУП-а Р Србије** од 30.06.2006. год.

Подаци **Управе за информационе технологије и системе МУП-а Р Србије**, Одељења за извештавање и корисничке системе ИТС, од дана 30.06.2006. год.

ANALYSIS OF PROSTITUTION DATA IN THE REPUBLIC OF SERBIA
FOR THE PERIOD 2001–2005

Danijela Spasić
Academy of Criminalistic and Police Studies

Summary: At the beginning of the new millennium, Serbia is recovering from the results of war occurrences in the area at the end of the XX century, refugee exodus and changes in the social, demographic and economic structure. Lacking the strength and possibility to resist clear indications of globalization, Serbia enters the transition machinery which grinds and mercilessly crushes the small, the incapable and the maladjusted. In such a complex milieu, burdened with social and economic difficulties, one of the indicators of anomie in the Serbian society is expansion, specific spatial distribution, new forms of organizing and new patterns of different sociopathological phenomena, particularly prostitution. As social deviation, prostitution is interesting from a security point of view for its connection with other sociopathological types of behaviour and different forms of criminal activities. However, in today's circumstances, its connection with organized human trafficking is certainly the most important, both at national and international level. This is one of the reasons why the work of authorities of state repression (police in the first place) is based upon its prevention and suppression. That is why it was necessary to make an analysis of the results of those police activities performed on the territory of the Republic of Serbia between 2001 and 2005.

Police activity in prevention and suppression of prostitution is qualitatively defined on the basis of the following quantitative references:

- the number of misdemeanor charges for misdemeanor of engaging in prostitution and giving away premises with a view to prostitution
- place and time of committing the misdemeanor
- analysis of sex and age structure of both the perpetrators and the injured persons.

In view of this, special emphasis is put on the territorial distribution of these indicators.

ПРИКАЗИ

Проф. др Трајан Гоцевски; доц. др Оливер Бакрески;
др Стојан Славевски
ЕВРОПСКА УНИЈА КРОЗ ПРИЗМУ ЕВРОПСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ¹

Проф. др Милан Милошевић
Криминалистичко-полицијска академија

У издању Филозофског факултета у Скопљу, објављена је током априла месеца 2007. године монографија са називом „Европска Унија кроз призму европске безбедности“, коју са великим задовољством можемо да препоручимо сваком ко је вољан да открива нове хоризонте знања у науци о безбедности. У суштини, она представља синергетски збир студија три аутора: проф. др Трајана Гоцевског, доц. др Оливера Бакреског и др Стојана Славевског. Рецензенти овог евидентно вредног дела, подједнако значајног са доктринарног, едукативног и практичног аспекта, били су познати македонски професори и еминентни експерти у овој области безбедности – проф. др Митко Котовчевески и проф. др Владимир Ортаковски.

Поменута монографија представља, пре свега, резултанту вишегодишњег плодног стваралачког ангажмана проф. др Трајана Гоцевског. Његов научни допринос у овој сфери је импозантан и стално се обогаћује, продубљује и непрекидно усавршава. Професор Гоцевски је тренутно декан Филозофског факултета у Скопљу, а његова свеукупна ангажованост у овој области цивилно-војних односа, одбране и безбедности, као и богато практично искуство које има као бивши министар одбране Републике Македоније, омогућава му да оствари значајни спој између теорије и праксе, који у континуитету резултира обогаћивањем библиотечког фонда Македоније.

¹ ЕВРОПСКАТА УНИЈА НИЗ ПРИЗМАТА НА ЕВРОПСКАТА БЕЗБЕДНОСТ (др Трајан Гоцевски, др Оливер Бакрески и др Стојан Славески)

С друге стране, др Оливер Бакрески свој стваралачки потенцијал темељи на научној знатљивости, доследности, трпељивости и истрајности – особинама које красе вредне истраживаче и научнике високог квалитета. Иначе је др Бакрески доцент на Институту за одбрамбене и мировне студије у Скопљу и руководиоца последипломских студија из области одбране и безбедности. Трећи коаутор, др. Стојан Славевски ради на Војној академији у Скопљу, а своју научну вредност између осталог испољава и преко нарративне уверљивости и препознатљиве језички чисте реченице, те грациозног стила изражавања.

Сагласно називу, ово вредно дело приказује Европску Унију кроз призму европске безбедности, притом осликавајући оригиналност изражавања аутора и њихов сензибилитет, односно лични печат који су оставили у разради ове проблематике. У њему су посебно присутни и наглашени квалитети, иначе карактеристични за опус и научни профил ових аутора, те максимална научна фундираност, односно логичка кохерентност, које су од највећег значаја за валоризацију монографија оваквог профила и ранга.

„Европска Унија кроз призму европске безбедности“ је написана на македонском језику, на свеукупно 242 странице текста, и представља одличан сублимаат једног, по много чему, специфичног приступа европској безбедности. Истовремено, импресиван број референтних јединица чини ову књигу још богатијом, значајнијом и квалитетнијом. Између осталог, реч је и о 210 фуснота, које употпуњују садржај и омогућавају свестраније сагледавање разматране проблематике. Најзад, књига је квалитетно и сасвим адекватно дизајнирана.

Композиција и структура књиге је условљена предметом аналитичког сагледавања, односно ширином разматране теме. При томе, аутори, на разумљив и суптилан начин, прибегавају оригиналном и методолошки исправном концепту разраде материје, крећући се од општег ка посебном. Аутори су проучавање европске безбедности фундирани на основе у којима је препознатљив системски приступ и прегледност изложене материје, што је само још један доказ да их краси мултидимензионално познавање ове проблематике.

Конкретније посматрано, монографија „Европска Унија кроз призму европске безбедности“ је конципирана у седам поглавља, којима претходи Предговор аутора (стр. 13-14), а следе Закључна разматрања (стр. 207-215), Речник термина (стр. 217-225), сажетак на енглеском језику – Summary (стр. 227-230) и Литература.

С тим у вези читаоцу ће додатно задовољство представљати синтеза карактеристичнијих појмова из области безбедносне проблематике, приказаних у Речнику термина. Њиме су обухваћена 22 појма који су *conditio sine qua* по правилног разумевања организације и функционисања европске безбедности у садашњости и будућности. С друге стране, кроз поглавља која чине главну садржину књиге, дата је историјска ретроспектива, при чему су издиферен-

циране главне етапе кроз које се развијала Европска Унија, а тиме и њена безбедносна политика, оваква какву је познајемо данас.

Преко термилошког опредељивања и категоријалног конципирања безбедности, у *првој глави* под насловом „Категоријални концепти безбедности“ (стр.15-34), аутори нуде подлогу за оно што у даљем тексту треба да се перципира као европска безбедност. На самом почетку овог поглавља они анализирају различита појмовна опредељења безбедности, потом сагледавају термилошке дивергенције везане за садржину и употребу термина безбедност, да би на крају презентирали научно и теоријско размишљање о основним концептима безбедности (индивидуална, национална и међународна безбедност).

У *другој и трећој глави*, насловљеним као „Европска Унија“ (стр. 35-58) и „Улога Западноевропске уније у креирању европске безбедносне архитектуре“ (стр.59-79), аутори се базирају на историјском прегледу развоја Европске Уније, односно Западноевропске уније од Бриселског договора 1948. године до њених садашњих облика. Наиме, као прва коалиција држава која је достигла позицију потенцијалне велике силе, Европска Унија је на почецима свог развоја представљала само цивилну снагу са ограниченим надлежностима у домену безбедносних и одбрамбених питања.

Промене у међународним односима, геополитичка и безбедносна средина је промовисала нову улогу Европске Уније на путу ка заједничкој одбрани. Логички след од општег ка посебном, аутори су применили и у даљој разради материје. У том смислу, у суштини, наредна поглавља представљају конкретну обраду „нове европске безбедносне архитектуре“.

У *четвртој глави* са насловом „Други стуб Европске Уније“ (стр. 85-104), односно у *петтој глави* насловљеној као „Развој Заједничке спољне и безбедносне политике и Европске безбедносне и одбрамбене политике кроз призму заједничке безбедности, кризног менаџмента и превенције конфликта“ (стр.105-169), аутори разрађују концепт другог стуба Европске Уније чија је практична реализација доживела валоризацију договором из Мас-трихта. Како наглашавају аутори, њиме су „ударени темељи Заједничкој спољној и безбедносној политици која покрива сваку област спољне и безбедносне политике“.

Комплексност институционалних оквира и инструмената који се примењују за спровођење политике у склопу Заједничке спољне и безбедносне политике, јасно указују на сложеност самих структура, њиховог функционисања и међусобног повезивања. Аутори посебан акценат стављају на структуре које су релевантне у односу на војно и цивилно управљање кризама, али и на цивилно-војну координацију при управљању кризама, као есенцијалном фактору за успешно реализовање постављених задатака.

Активности Заједничке спољне и безбедносне политике и Европске безбедносне и одбрамбене политике воде у правцу реализације изворног циља Европске Уније о стварању безбедне Европе, а доношењем Европске безбедносне стратегије, Европска Унија је по први пут у својој историји конципира-ла целовити оквир сопствене безбедносне политике.

Аутохтон и критички поглед аутора, посебно је дошао до изражаја у *шестој глави* под насловом „Трансатланске перспективе ЕУ и НАТО“ (стр. 172-181), која, у суштини, представља једну свеобухватну компаративну анализу „политике“ на једној страни и „идентитета“ на другој страни. Сагласно томе, кључно питање које се анализира на овом месту је однос Европске Уније и НАТО кроз призму трансатланских односа – између Европске безбедносне и одбрамбене политике и Европског безбедносног и одбрамбеног идентитета.

Свакако да ово дело не би било комплетно ако би се изоставио део о Републици Македонији, који су аутори презентирали у последњој, *седмој глави* насловљеној као „Република Македонија и европска безбедност“ (стр. 183-205). Стремљење Републике Македоније да постане део европске породице оличено је у посвећености да пружи сопствени допринос у активностима Заједничке спољне и безбедносне политике, и то кроз учешће у мисијама за управљање кризама под „кишобраном“ Европске безбедносне и одбрамбене политике.

Додатну вредност ове књиге представља Литература (стр. 231-242), која је истовремено попис коришћених извора и списак литературе за даље изучавање европске безбедности. Попис се састоји од неколико подцелина, међу којима доминира преглед коришћених књига са укупно 144 одредница, у огромној већини на енглеском језику. Њих употпуњава преглед часописа и публикација са 25 одредница, затим преглед коришћених извештаја и других докумената са 47 одредница, те преглед материјала са интернета са 34 одреднице (интернет адресе).

Може се закључити да ће ова књига представљати неизоставну литературу свима који се баве питањима индивидуалне, националне и међународне безбедности у Републици Македонији и знатно шире. Овим делом, првим овакве врсте у Македонији, не само научна и стручна већ и најшира јавност, је добила једну савремену лектуру. Њеној прегледности значајно доприносе приступачно изражавање и допадљив стил сва три коаутора, али и зналачко коришћење научне апаратуре.

У сваком случају, „Европска Унија кроз призму европске безбедности“ реално превазилази границе уџбеника специјализованог за студенте који изучавају европске безбедносне процесе и по томе имају примат код овог изванредно интересантног дела. Неспорна је и друштвена корисност објављивања

једне овако конципиране монографије, нарочито ако се имају у виду истовремени процеси приближавања Републике Србије, Републике Македоније и других земаља Западног Балкана европским и трансатланским интеграцијама, као и универзалним вредностима које те интеграције подразумевају.

Због свега тога монографију „Европска Унија кроз призму европске безбедности“ још једном топло препоручујемо научној и стручној јавности Републике Србије, а пре свега студентима основних и последипломских студија Криминалистичко-полицијске академије, Факултета безбедности, Факултета политичких наука и других високошколских институција, али и свим другим читаоцима које интересује сложена проблематика не само међународне, већ и националне и индивидуалне безбедности.

Алија Рамљак и Миодраг Симовић,
Бања Лука, 2006. год
ВИКТИМОЛОГИЈА

Зоран Кесић
Криминалистичко-полицијска академија

У едицији факултета правних наука Паневропског универзитета Аперсион са седиштем у Бања Луци 2006. год. је објављено друго измењено и допуњено издање уџбеника Виктимологија аутора проф. др. Алије Рамљака и проф. др. Миодрага Симовића. Књига са прилозима има укупно 545 страна и састоји се од предговора, три тематске целине и прилога.

Први део – Општа виктимолошка начела (стр. 1 – 53) – подељен је у три поглавља: 1. научни аспекти виктимологије; 2. истраживање жртава злочина; 3. узајамност виктимологије и других научних дисциплина;

У првом поглављу – Научни аспекти виктимологије - резервисано је место за опште детерминанте виктимологије, као што су њен појам и дефиниција, развојни пут, основни задаци, класификација жртава итд. Приликом дефинисања виктимологије аутори заступају једно шире гледиште по ком ову науку представљају као богату, садржајну, разноврсну и интердисциплинарну, која проучава све жртве и истражује узроке, начин постанка и одвијања процеса и механизма виктимизације. (стр. 5) За овако широко дефинисану научну дисциплину аутори сматрају да је прикладнији назив „општа виктимологија“, за разлику од специјалне или криминалне виктимологије, која је искључиво преокупирана жртвама извршеног злочина. Ширину предмета проучавања аутори потврђују дефинисањем жртве, као особе (лица) које страда, трпи, озбиљна оштећења, без обзира који су узроци у питању (стр. 16).

Оваквим приступом аутори се приклањају правцу који пропагира идеју о виктимологији као самосталној науци, а не делу криминологије као традиционалне науке о злочину, која поред феноменолошке и етиолошке димензије, посматра криминални феномен и из угла жртве. Истина је да човек данас може бити виктимизован многим појавама и поред самог злочина, па ипак овде се оправдано намеће питање: „Да ли је епистемолошки изводљиво и научно оправдано проучавање свих људских патњи у оквиру једне научне дисциплине?“

У даљем излагању материје као приоритетан циљ ове научне дисциплине аутори одређују спречавање или знатно умањење настанка жртава, за чију реализацију издвајају следеће задатке: 1. откривање виктимогених узрока, 2. истраживање ризика жртава, 3. испитивање и доказивање виктимогених предиспозиција, 4. испитивање феноменолошких одлика односа учинилац – жртва, 5. проучавање методике просуђивања и откривања латентних и потенцијалних жртава кроз разобличавање опасних ситуација и њихову изолацију и 6. реституција последица криминогених атака. (стр. 11)

За класификацију жртава аутори користе типологије које су заступали великани светске криминологије и виктимологије, као нпр. Hans von Hentig, Benjamin Mendelsohn, Ezzat Fattah, Thorsten Sellin, Marvin Wolfgang, Roy Lamborn и др. а које се заснивају на феноменолошким обележјима жртве, виктимогеним предиспозицијама, степену кривике жртве и њеном доприносу почињеном злочину. (стр. 17–20).

На почетку другог поглавља – Истраживање жртава злочина – аутори скрећу пажњу на одржавање Седмог конгреса УН-а у Милану 1985. год. и усвајање Декларације о жртвама злочина, чиме је скренута пажња на неопходност научног истраживања проблема криминалне виктимизације, одређивање основних компоненти у спровођењу научног поступка, као и сагледавање могућности побољшања положаја и функције жртава у кривичном поступку. Иако се ово поглавље своди на једну лекцију и пре личи на резиме проблема, због чега његов наслов можда и није адекватан, читалац који је очекивао да ће у његовом садржају прочитати нешто детаљније о методологији виктимолошког истраживања, резултатима многобројних националних и међународних виктимолошких студија, не треба да буде разочаран, јер ће неке од тих података пронаћи у другом и трећем делу уџбеника.

Треће поглавље – Узајамност виктимологије и других научних дисциплина – представља општу ствар сваког уџбеника. Према ауторима виктимологија је у непосредној вези са неким општим наукама, као што су биологија, психологија, социологија, али, такође, и са кривичним наукама, као што су криминологија, кривично право (материјално и процесно), криминалистика, судска медицина и сл. Природу тих односа аутори објашњавају преко викти-

могених predisпозиција, генезе виктимизације, интеракције жртве и учиниоца и односа жртве према самом злочину.

Друга тематска целина у уџбенику носи назив „Изабране виктимолошке теме“ (стр. 53 – 423) и подељена је у шеснаест поглавља: 1. Међународно хуманитарно право; 2. Жртве масовног кршења људских права; 3. Ауторитети и њихове жртве; 4. Виктимолошки аспекти екологије; 5. Жртве тероризма; 6. Жртве и учиниоци убиства; 7. Жртве самоубилачког акта; 8. Жртве проституције и трговине белим робљем; 9. Жртве сексуалних деликата; 10. Последице и жртве перверзног сексуалног нагона; 11. Жртве насиља у породици; 12. Жртве психичких стресова; 13. Жртве у саобраћајним несрећама; 14. Жртве на раду и ризична занимања; 15. Жртве крвне освете; 16. Виктимолошки аспекти наркоманије;

Због ограничености простора, али и намене овог рада чија суштина се састоји у приказу књиге покушаћу да изнесем неке генералне ставове који се односе на овај део уџбеника.

Аутори текстова на оригиналан начин, користећи једноставан и разумљив стил писања представљају светски актуелне виктимолошке проблеме, међу којима се посебно истиче анализа интеракције извршиоца и жртве злочина, поткрепљена егзактним подацима и резултатима истраживања и обогаћена многобројним примерима из праксе. Ипак, приликом избора тема може се приметити одређена тенденциозност аутора и усмеравање проблема проучавања на угрожавање живота, телесног интегритета и здравља жртава, због чега кроз целу књигу провејава предзнак насиља. Можда је на тај избор пресудно утицала претходно изречена констатација аутора: „Жртве, без обзира на њихову специфичну феноменологију, су последица насилничког криминалитета и свим жртвама је, готово редовно, заједничко обележје „насиље“ и врло честа антисоцијалност.“ (стр. 16)

Иако овај став представља једнострано сагледавање проблема, такав приступ има делимично оправдање с обзиром на тежину и последице насилничких дела. Али у уџбенику који носи наслов виктимологија (аутори чак предлажу назив општа виктимологија), није препоручљиво фаворизовање тема, већ напротив, успостављање одређеног баланса у заступљености различитих тема. Позната је ствар да се људи највише плаше злочина са елементима насиља, али је такође и чињеница да имовински криминалитет у већини земаља обухвата више од половине свих извршених дела. Дакле, преко 50% свих виктимизација има директне везе са злочинима из користољубља. Због тога би у уџбенику требало дати мало већи значај последицама имовинског криминалитета, посебно када знамо да у оквиру њега егзистирају неки од најопаснијих видова као што су организовани или криминалитет белог оковратника.

Приликом дефинисања аутори су скренули пажњу на интердисциплинарност, као једну од битних особина виктимологије због чега су у изабраним темама заступљене и неке опште ствари и чињенице које су предмет истраживања неких других наука, пре свих криминологије, психологије, социологије и основа безбедности. Такав приступ је неизбежан и чак је препоручљив, али до одређене границе, без непотребног оптерећивања градива. С тим у вези је веома дискутабилно, зашто су у уџбенику занемарени неки озбиљнији облици виктимизације, а предност је дата темама као нпр. „Жртве самоубилачког напада“, па чак и „Жртве психичких стресова“, а донекле и „Међународно хуманитарно право“. Можда је ове теме требало обрадити у мањем обиму, с обзиром да их студенти обрађују у оквиру матичних научних области (социологија, психологија, међународно право), чије изучавање је, претпостављам, у плану и програму овог факултета. Тиме уџбеник не би сигурно изгубио на квалитету, већ напротив, остало би простора за обраду облика виктимизације на које је већ скренута пажња у овом приказу.

Интересантно је да овај део књиге, који иначе (по броју страница) представља већински део и који је неспорно веома квалитетан, више подсећа на зборник радова него на уџбеник. Посебно из разлога што је у његовој припреми поред професора Рамљака и Симовића учествовало више аутора са различитим темама. Без намере да се умањи вредност саме садржине текстова и квалитет књиге, може се констатовати да није уобичајено да се оваквој форми рада придаје значај уџбеника. Али, с обзиром да се из рецензије може закључити да је књига намењена и одобрена као уџбеник за потребе студената факултета правних наука и да је у складу са планом и програмом факултета излишно је упуштати се у било какву даљу расправу око овог запажања.

Трећи део – Ресторативна правда (стр. 427 – 455) – подељен је у пет поглавља: 1. Програм помирења; 2. Елементи ресторативне правде; 3. Теоријско-законске основе ресторативне правде; 4. Модели санирања одштете жртви; 5. Опраштање у сукобу – претеча помирењу;

Рамљак и Симовић са правом придају значај анализирању овог облика социјалне реакције на криминално понашање у оквиру виктимологије, јер управо кроз програм помирења жртва добија улогу значајног субјекта у самом процесу, када у једном искреном дијалогу може добити многе одговоре од учиниоца, а при том и сам учинилац има ретку прилику да схвати људску димензију свог злочиначког понашања. (стр. 429)

У првом поглављу се сагледава појам и генеза ресторативне правде у свету. Иако се на нашим просторима означава као нов тренд у контроли криминалитета, који се заснива на помирењу жртве и учиниоца, ресторативна правда вуче корене из далеке прошлости. По речима аутора, програм помирења је

првобитно настао у америчкој држави Онтарио, средином седамдесетих година (није наведено ког века). (стр. 427) Са овом констатацијом се сигурно не би сложили криминолози John Braithwaite¹ и Peter Cordela², који настанак ресторативне правде везују за традиционална друштва Далеког истока, пре свега Јапан, као и за домородачко становништво Новог Зеланда.

Аутори у даљем излагању са правом критички приступају овом моделу реаговања, где, поред позитивних страна наводе и негативности програма помирења. Овом приликом они се питају да ли програм помирења истовремено одговара жртвама и учиниоцима насилничких дела, с обзиром да је програм превасходно намењен случајевима ненасилних злочина и да код њих секундарна виктимизација није толико изражена или чак у потпуности изостаје.

У другом поглављу аутори издвајају главне елементе у дефинисању и примени ресторативне правде: 1. злочин се сматра сукобом између појединаца, који се рефлектује на друштво и државу у целини; 2. значај ресторативне правде лежи у помирењу странака и надокнади штете жртви; 3. поред судионика потребно је ангажовати и представнике из непосредне близине актера.

Даље аутори анализирају фазе кроз које се реализује ресторативна правда: 1. фаза пре посредовања – припремне радње; 2. фаза посредовања; 3. фаза праћења и резултати. Овде они постављају прагматично питање: „У којој се мери ресторативна правда може угнездити у кривично-правни систем и колико је прати праведност у њеној примени?“ (стр. 436) Одговор на ово питање аутори проналазе у три светски актуелна решења: 1. постепена замена традиционалног кривичног права програмом ресторативне правде; 2. омогућавање коегзистенције оба система независно један од другог; 3. увођење ресторативне правде у фундаменталне институције правосудног система.

Треће поглавље аутори започињу цитирајући Платона: „Чежња за правдом је вечна човекова чежња за срећом, па је тиме срећан само онај ко је праведан, а несрећан онај ко је неправедан“. (стр. 439) Из те констатације аутори конструишу следећа питања: 1. Како се успостављају праведни односи? 2. Како се успостављају правила која се сматрају праведним и исправним? 3. Шта наводи људе и групе да прихвате правила и прописе којима се спречава деструктивно понашање? Одговоре на ова питања аутори траже у анализи односа кривично-правног система и реституције и односа легалности и алтернативног решавања сукоба.

¹ Опширније види – Braithwaite J.: Теорија реинтегративног постиђивања – у: Игњатовић Ђ.(ед): Криминолошко наслеђе, Београд, 2006, стр. 341-348;

² Опширније види – Cordela P.: Комунитарна теорија друштвеног поретка – у: Игњатовић Ђ.(ед): Криминолошко наслеђе, Београд, 2006, стр. 349-363;

Такође, у овом поглављу детаљно и веома сликовито је приказан начин спровођења ресторативне правде у Немачкој или како га они називају „Успостављање равнотеже између жртве и преступника“ (Täter-Opfer-Ausgleich – TOA). (стр. 441-449)

У четвртном поглављу аутори су у кратким цртама описали „Француски“, „Пробацијски“ и „Енглески“ модел санирања одштете жртви (стр. 451), а у последњем, петом поглављу, су покушали да објасне деловање механизма опраштања у сукобу кроз деловање Комисије за истину и помирење и представљањем истраживања микро-исказа спроведеног на универзитету Харвард. (стр. 453)

Прилози (стр. 455 – 539) обухватају одређене правне акте, пре свега из области Међународног права, као што су „Декларација о правима и помоћи жртви“, „Општа декларација о правима човека“, „Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације“, „Статут међународног суда у Ден Хагу“ и многи други акти. Тиме су аутори пружили шансу студентима, али и свим другим корисницима ове књиге, да се упознају са садржајем универзалних декларација и других правних аката из којих се црпи легалност и легитимност пружања заштите жртвама у разноврсним ситуацијама широм света.

Зоран Кесић

УПУТСТВО АУТОРИМА

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Часопис Криминалистичко-полицијске академије „Наука, безбедност, полиција“ (НБП) објављује оригиналне научне, стручне и прегледне радове из области криминалистике, безбедности и полицијских послова, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње, на српском језику, ћириличним писмом, у обиму 12–15 ауторских табака. Радови страних аутора објављују се, по правилу, на енглеском језику.

Оригинални научни радови, поред података о аутору, треба да садрже: кратак сажетак до 10 редова (1.000 карактера) кључне речи (4–6 речи), као и списак коришћене литературе. Такође, рад треба да садржи нешто дужи резиме, до 25 редова (2.500 карактера), који презентира основне ставове аутора о обрађиваној теми. Уколико аутор не преведе рад на енглески језик, преводјење резимеа рада обезбеђује Редакциони одбор часописа. Радови који не спадају у категорију оригиналних научних радова (прилози, прикази, осврти, истраживања, међународна сарадња, и др.) не морају садржати све ове елементе.

Текст рукописа треба припремити у компјутерској верзији (Word, формат А-4, Times New Roman, ћирилични фонт, 12 pt, стандардне маргине). Научни, стручни и прегледни радови са прилозима не смеју прелазити обим од једног ауторског табака (16 страница двоструког прореда – око 30.000 карактера). Уз обавезан диск или дискету, Редакционом одбору доставити и два примерка рада отштампана на папиру, са свим потребним прилозима.

Препоручује се да се приликом цитирања аутора, њихова имена пишу у оригиналу са годином објављивања рада и бројем странице у загради, а уколико се цитира више од два аутора, онда се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, онда се уз наредне радове додају абecedна слова поред године (на пример: 1994а, 1994б, итд). У списку литературе радови се наводе у оригиналу са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то: презиме, почетно слово имена, година рада, наслов рада, назив часописа, број тома, странице (од – до), а када је реч о називима књига, још и име издавача и место издавања.

Приспели радови подлежу уређивачкој обради и анонимној рецензији.

Евентуалне примедбе и сугестије уредника и рецензента достављају се аутору.

Рукописе слати на адресу:

- Криминалистичко-полицијска академија, 11080 Београд, Цара Душана 196, Земун, Република Србија,
- Academy of Criminalistic and Police Studies, 11080 Belgrade, 22, Cara Dušana 196, Zemun, The Republic of Serbia,

са напоменом: За уредника часописа НБП

Редакциони одбор